

એષીસીનીયાની વીર પ્રજાને

તમારી લાયબ્રેરીના સુરોબન રૂપ
આ પાંચ પુસ્તક જરૂર મંગાવો.

પાંખડીઓ

૧-૮-૦

દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થી બવનવાળા ગિરીશ મ. ભટ્ટ કૃત સ્ત્રોત
મુંદર વાર્તાઓનો અનોખો સંગ્રહ.

રામરોટી

૧-૮-૦

દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીબવનમાં પોતાના હાસ્ય રસીક સ્વભાવે
વિદ્યાર્થીઓના માનીતા ધર્મ પડેલા રા. નટવરલાલ પ્રજ્ઞલાલ
ખૂંચ આમાં નિખંધો, વાર્તાઓ, કાવ્યો વગેરે દ્વારા તે વાતમાં
પૂરણી કરે છે. આ પુસ્તક હાથમાં લો, મૂકવું નહિ ગમે.

સંહાર

૨-૦-૦

સુરોપની પ્રજ્ઞ વૈજ્ઞાનિક સંહાર ખેલી રહી છે, તે વખતે
આ પુસ્તક અતિશયોક્તિ ભરેલું નહિ લાગે. રા. ઐયુજખાન
ખલીલ વૈજ્ઞાનિક સંહારનો ચિતાર નવલકથા અહીં રજુ કરે છે.

એબીસીનીયા પર આધાર

૨-૦-૦

ઈટલીની પ્રજ્ઞનો સામનો કરવા હબ્સીનીયન પ્રજ્ઞએ પોતાની
જે વીરતા ખતાવી, તે વીરકથા ગિરશ્વર ચંદભાઈ કા. ભટ્ટ આમાં
આલેખે છે.

મારા વિના નહિ ચાલે

૧-૦-૦

વેસ્પાગ્રહોના અનાચારો પર પ્રકાશ પાડવું આ પુસ્તક
આખેલું છે. લે: ધનવત્ત ઓઝા.

—: આ પુસ્તકો મંગાવવા લખો :—

યુગધર્મ સાહિત્ય ભંડાર : રાજકોટ

આટલું વાંચ્યા પછી જ આગળ વધો

વાહ્મીકીની વાત છે કે તે જગતમાં ફરતા હતા ત્યારે તેમણે એક પોપટ પર નીર તાકીને જિભેલો પારધિ દીડો. એક વખતનું પારધિનું જ પણ પછી પલટાઈ ગયેલું વાહ્મીકીનું દિલ દ્રવી બિડયું ને તેમાંથી અવાજ જાગ્યો. પોપટ ને પારાધની વચ્ચે પોતાનો દેહ ધરીને વાહ્મીકીનો અવાજ બોલ્યો. એ અવાજ કવિતા હતી.

લાગણી કે ભિન્નના ઉદ્ધાસ કે વેદનામાંથી એમ કવિતા જન્મે છે. એમાં વેદન હોય છે, પણ ગુસ્સો હોય છે. ઉદ્ધાસનો અતિરેક કે વેદના પ્રધાન હોય છે. એમાં સમગ્રનય ન સમગ્રનય પણ બોલી દેવાય છે, એમાં ન દેખાય ન દેખાય ત્યાં તો ગાઈ પડાય છે. એમ કવિએ ગાયું, અહો, ભાવનાના ઉન્માદ, ઉદ્ધાસના અતિરેક કે વેદનાની ધેલણમાં ગાયું. આજેય એ જ મનોદશા ગાઈ પડે છે. કાચુ કે ગાયું એ ગાનારને માટે રોચક અને રચક બન્ને નીવડ્યું છે.

પણ પછી સાહિત્ય પલટાતા જીવન સંજોગોની સાથોસાથ

વધારે ને વધારે પકવ થનારું ગદ્ય અને પકવતા વ્યક્તિગત અને સમાજગત વધારે ને વધારે લાનાવરવાના પરિણામ રૂપ માલમ પડી, અને તેથી તો સાહિત્ય ખાતર સાહિત્યની વાતો સૌન્દર્ય ખાતર સૌન્દર્ય જેવી બાલીશ, બ્રામક અજ્ઞાન દશાની પૂરવાર થઈ ચૂકી છે, તથા જનગૃહ થતા જતા જીવને ધ્યેય લક્ષી સાહિત્યની વાત તરતી કરી છે. સાહિત્ય એ લક્ષ્ય ચૂકે છે ત્યારે માનવનાની બાલીશ મનોદશાનો કે કંતો અસાતર્કાધી જ આવિર્ભાવ પામતા ઉન્માદનો આવિષ્કાર બને છે.

કલા ખાતર કલા કે સાહિત્ય ખાતર સાહિત્યનાં મંતવ્યોને આજસુધી કેટલાક કલાકારો અને સાહિત્યકારોએ સાહિત્ય અને કલાની શુદ્ધિના નામમાં પકડી રાખ્યાં છે. એવી જ રીતે ધાર્મિક કે ચારિત્રની શુદ્ધિને નામે સમાજમાં કેટલાક માનસ-ભિભારીના વ્યતિકરો પણ સચવાઈ રહ્યા છે, અને આજના માનસપૃથક્કરણના જમાનામાં પણ તેવા વ્યતિકરોને દેવી લેખાવાની ઘેલછા દેખવામાં આવે છે. એવી જ કાંઈ ઘેલછાથી જૂના સાહિત્યકારો અને કલાકારોનો એક વર્ગ આજે ધ્યેય-લક્ષી સાહિત્યનો માનસભિભારીના વિધેવની જેમ પ્રતિકાર કરે છે.

પણ કેવળ પ્રતિકાર જેમ ઉન્માદ ચિત્રના વ્યતિકરોને ચોખ્ખ પૂરવાર નથી કરી શકતો, તે જ રીતે આપણા વિષયો-ગત [subjective] સાહિત્યકારો અને કલાકારો દેવિતા કે ચિત્રના રૂપમાં બદાર આવતા વ્યતિકરોની સામાજિક ચોખ્ખતા પૂરવાર કરી શકતા નથી. કલા અને સાહિત્યની એવી બધી રચનાઓ જે વિષયગત [objective] નથી હોતી પણ કેવળ વિષયોગત હોય છે. તે કળા પણ નથી, અને સાચા અર્થમાં સાહિત્ય પણ નથી. અને કાલા ખાતર કલા પણ

નથી, અને સાહિત્ય ખાતર સાહિત્ય પણ નથી જ. એ બધાં સ્વરૂપો સાહિત્યકાર કે કલાકારમાં ધ્રુવજ તૃપ્તિ માગતી અને દમન પામેલી વૃત્તિઓ અત્યંત વેગોએ રચેલાં સ્વપ્નમાં દેખાતાં રૂપકો [symbols] જેવાં રૂપકો જ માત્ર છે. હવે લાગે તોય આટલો ઘૂંટકો ફલા ખાતર ફલાના નામમાં પીંછી કે કલમ લઈને મચી પડેલા મહાશયોએ ઉતારવા જેવો છે. અને પોતાનું માનસપૃથક્કરણ દીની સાહિત્યને વધારે વાસ્તવ [realistic] તથા વધારે વૈજ્ઞાનિક [scientific] જૂમિકા પર મૂકવાની જરૂર છે.

આટલું કહાપણ કહોળીને ગૂજરાતી જનતા પાસે અમે એકજ વાત નક્કરભાવે અને સરલપણે રજુ કરવા માગીએ છીએ કે અમારાં પ્રકાશનોને અમે ધ્યેય લક્ષી બનાવવા માગીએ છીએ. અને એ દિક્ષામાં ધ્યેય લક્ષી આજસુધીની અમારી ક્ષતિની અમે ઉદાર દરગુજર ચાલીએ છીએ.

એવા સુલ ભાવપૂર્વક અમે સ્પષ્ટ દરવાની રજા લઈએ છીએ. ધ્યેય લક્ષી સાહિત્ય એટલે જે સાહિત્યનું ધ્યેય અથવા અર્થ સાહિત્યને માનવકલ્યાણના, પ્રગતિશીલતાના અને જીવન વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિના ધ્યેય કે અર્થવાળું બનાવે તેવી જ વસ્તુવાળું સાહિત્ય હોઈ શકે. એવા સાહિત્યની માગ અને આદર અમારો વાચક વર્ગ કરે અને સ્વીકારે એવી અમારી ઉમેદ છે.

આજના સન્નેગો પર પણ થોડું કહેવાનું મન થાય છે. યુરોપમાં ફાટીનીકેલા વિગ્રહના સમયે કામળ, પ્રિન્ડીંગ, બાઈન્ડીંગ વગેરેના ભાવોમાં અનહદ વધારો થવા પામ્યો છે. તે દરેક વાંચક મિત્ર જાણે છે. છતાં અમે એ તો લવાજમના દરમાં અગર પૃષ્ઠના નિયમનમાં ક્યો ફેરફાર ન કરવાનું ઉચિત માન્યું છે. અમે તો

આપી સ્થિતિમાં પણ માહકોના વિશ્વાસ પર નિર્ભર રહીને જ પસાર થવા માગીએ છીએ. અમારા માહકે મિત્રો આ વિચારમાં અમને સહકાર આપી પોતાનો મિત્રભાવ કાયમ માટે ચાલુ રાખશે, એટલી અમારી ઉમેદ છે.

ગાંધી સાક્ષમાં એટલે સાતમાં વર્ષમાં લગભગ ૧૧૦૦ ઉપર પાનાનું વાચન અમોએ આપ્યું છે. અને પુસ્તકો એકે એક કુત્તાં ચઢિયાતા આપવા અમોએ અમારાથી બનતું કર્યું છે. (૧) પાંખડીઓ : મિરીચ મ. ભટ્ટ (૨) રામચંદ્રી : નરવરલાલ પ્રભુલાલ ખૂચ (૩) સંદાર : ઐયુષ્યખાન ખલીલ (૪) એગિસીનીયા પર ઓધાર : ચંદ્રભાઈ કા. ભટ્ટ અને (૫) મારા વિના નહિ ચાલે : ધનવંત ઓઝા. એ પ્રમાણે પાંચ પુસ્તકો આપ્યાં છે. આવતી સાક્ષમાં એટલે આઠમા વર્ષમાં નીચે મુજબ પુસ્તકો આપવાની વધી રાખીએ છીએ:—

સત્તાવનઘી સત્તાવન : કંપની સરકારનો ઇતિહાસ :
જનભાઈ ભેરડી.

ઈ. સ. બે હજાર એક : સ્વતંત્ર ભારતની વૈજ્ઞાનિક નવલ :
'બાજમર.'

લીમના ટોણા : મદાભારતની અતૈકિક કથા :

જાપાનનો ગાંધી : કાગવાનું જીવન ચરિત્ર : નરવરલાલ દવે અને હેમ્લુ પુસ્તક 'ધૂમકેતુ' અગર 'ખડ્ગધેરા'ની પાતાઓનું તૈયાર થશે.

આરજુ લખ્યા પછી આપે આપેલો સહકાર કાયમ રાખવામાં આપ આવા સંજોગોમાં પાછી પાની નહિ કરો તેમ જ્ઞાએ છીએ.

મુજબર્ક સા. ભંડાર.
રોજીટ : તા. ૧-૧૧-૩૯ }

અવતિહાસ કાશી

મારા તરફથી

આજે 'એખીસીનીયા પર ઝોથાર'
ગૂજરાતી જનતા પાસે રજુ કરતાં મને આનંદ
થાય છે. આજનો એ જ એક વ્યાધિ ત્યારે
આજની એકેએક પહે શાહીવાદી ખૂના મરફી,
હત્યારો માનવસંહાર નોંધાવી રહી છે, ત્યારે તે
સમજવો અધરો નહિ પડે. ઇતિહાસની શરૂઆતનો
એ જ એક વ્યાધિ છે, માનવ સમાજ પર
ઉતરેલું એજ એક અનિષ્ટ છે, અને માનવ
સમાજની છાતી પર ઝોથાર [Night-mare]
ખનીને ચઢી બેઠેલું એ જ એક શારિરીક,

માનસિક અને આધ્યાત્મિક આધિ, વ્યાધિ, અને ઉપાધિ છે. એના મૂળ આજની અત્યાચારી સમાજ રચનામાં છે. એ સમાજ ઘટનામાંથી જ નીકળતા પચાઉગીરીના એ એક અત્યાચારે આજસુધી હાડપિંજરોના દિમાલયો જ ખડકયા છે. ઈટાલીના સાહીવાદે પચાવેલા હબ્સીજનનાના હત્યાકાંડની આ કથા તો સાહીવાદી ખાનાખરાબીમાં એક મામુલી મણુકો જ કહેવાય.

એ કથાના લેખક શ્રી. ચંદ્રભાઈને ગૂજરાતી જનતા, એવી કથાની ચિત્રાત્મક અને પ્રાણપ્રેરક ચિત્રા ૨-શૈલી માટે ઓળખી ચૂકી છે. એમણે એ વિષયમાં આજસુધીમાં પુસ્તકોની હારમાળા આપી દીધી છે, અને જનતાએ તેને એક અવાજે વધાવ્યા છે.

લેખકની આટલી જ પિઠાન સાથે હું તેનું એખિસીનીયામાં બનેલી સત્ય હકીકતો પર ને સાચા પાત્રો પર રચાયેલું આ પુસ્તક રજુ કરું છું. મને આશા છે કે ગૂજરાતી જનતા તેનો આદર કરી એવી જ સ્વાધિનતાની કથાઓ પર દગલાબધ પુસ્તકો તેમની પાસે માગશે.

એજિપ્તીનીયા પર
ઓથાર

૭

ઓળખ

કોઈવાર મધરાતે કોઈ સુતેલાની છાતીપર એકએક ઘંટીનાં પડ ગોઠવાઈ ગયાં હોય તેવો ભાર લાગે છે. ત્યારે એ ભાર કળાતો છતાં ફેંકી દેવાતો નથી, કચડતો છતાં ખૂમ પડાતી નથી, એ ભારનું વિધેય ખતેહું માનવી અવાક ખતીને - આશુ ખતીને પડી રહે છે. એ ભારને.....ઓથારને અંગ્રેજીમાં નાઈટમેર (Nightmare) કહે છે.

એવું ઓથાર આજે જગતની છાતીને ભીંસી રહ્યું છે, એવા ઓથાર નીચે આજે કચડાતી માનવતા ભયંકર મનો-વ્યથા અને કરપીણ સંહાર અનુભવી રહી છે, એ જ ઓથારના ઓળા નીચે તરફડતી દુનિયા જાણે અવાક ને અચેતતા અનુભવી રહી છે.

જાણે દુનિયાપરથી દિન ઉડી ગયો છે, ઓથાર ખતેહી કાળ રાત્રિ માનવ જગતમાં આકરો ઉન્માદ ઉતારી રહી છે. જાણે ગંડુ ખતેહી માનવજાત અધોર ધેણજામાં નગરો ચણી રહી છે ને તેમને ભાગ્યગાટ સળગાવી રહી છે, ગામડાં રચી

રહી છે ને તેમને તારાજ કરી રહી છે, વાવેતર કરી રહી છે ને સીધાપાક વણસાવી રહી છે, તાર ને ટપાલ અને ર્મલની રચનો કરી રહી છે અને તે બધી બનાવટને ઉખેડી રહી છે, દવાઓ બનાવી રહી છે ને સાથે સાથે કાલેરા, ક્ષય, ટાઈફસ અને મરડીનાં જંતુઓને વરસાવી રહી છે. આત્મધાનની ધેસલાએ આથી વધારે ઉગ્ર ઉન્માદની કલ્પના કરી નથી, પરમનના ગાંડપણની પસાકાટા આથી મોટી કલ્પાઈ નથી.

અને તોય એ એકલું ગાંડપણ નથી અને ન સમગ્રય તેવી ધેસલા કે ઉન્માદ પણ નથી. એ આધાર તો શાહીવાદ બનેલો. મુડીવાદ અને ફાસીઝમનામધારી સરમુખત્યાર બનેલો. મુડીવાદ છે. એ આધાર તો, નફા પર - હુલ પર - અંગત મિલકતની પવિત્રતા પર સમાજ બ્યવહાર રચતી સમાજ - રચનાની મુડીવાદ નામની ગોઝારી ઘટના છે. એવી ઘટના બદ્ધ આધારના પાશવી પડછાયા જેવાં હિટલર, મુસોલીની કે ક્રીકા નામનાં માનવ પશુઓ તો એ જ ઘટનાનાં રૂપકો માત્ર છે. અને તેથી જ આજની માનવતાનું જીવન ચુંથતા હિટલરો ને મુસોલીનીઓ મુડીવાદી આધારનાં, આધાર - પ્રતીકો છે જ.

મુસોલીનીની વાત સાવ સાદી છે. મુડીવાદની પાશવી પેદાશની સ્વાભાવિકતા સરખો મુસોલીની એક માનવ પ્રાણી છે. ખધો છે, ભેરદાર છે, ભરાવદાર છે ને વ્યક્તિત્વવાળો અસરકારક છે. કોઈ રટવ સળગતો હોય ને ગરમી લાગે કોઈ ડાબનેમો ધૂરકતો હોય ને પ્રાણ લાગે તેવું ધટાલીના એ સરમુખત્યારના પાલાઓ વેનેઝીયાના રહેઠાણમાં જે જાય તેને થાય છે.

ને એની જીવન કથા પણ સાવ સાદી ને સમગ્રય તેવી છે. ૧૮૮૩ ની સાલના જુલાઈની ૨૬ મી તારીખે ધટાલીમાં

રોકા નામની એક ટેકરીની ગોદમાં આવેલા એક ડોલીયા નામના ગામના એક ખેડુતના ખેરડામાં ખરા બપોરના ધીખતા કાબ્ય જેવો એ એની માતાને બપોરના બે વાગે સાંપડ્યો ત્યારે રવિવારનો દિવસ હતો. એનો બાપ ખેતી નહોતો કરતો પણ ખેતી કરનારાનાં દાતરણં ધસતો, કુહાડા ધડતો પાવડા બનાવતો ને ત્રિકમો ટીપતો લુહારની કાઢ કાઢીને ખેડો હતો. બાપાનું નામ એલેસેન્ડ્રો હતું. એલેસેન્ડ્રોનું નામ સમાજવાદી તરીકે આસપાસનાં ગામોમાં જાણીતું હતું અને ખેડુતો રાજ-કારણમાં એલેસેન્ડ્રોની જ સલાહ પર મદદર બાંધતા, અને એ લુહારના કાટડા પર સરકારી પોલીસો છૂપી ચોઢી કરતા. ફારસી નામના શહેરમાં પાસે જ શાકભાજી લેવા માટે એને જવા દેવામાં ઈટાલીની ત્યારની સરકારને જોખમ દેખાતું.

મા, રોકા નામની હતી, અને ફારસીની શાળામાં બચ્ચેલી હતી તથા ડોલીયાની નિશાળમાં શિક્ષિકા હતી. સમાજવાદી ધણીની એ શાણીને શરમાળ, ભાવવાળી અને બગવાનની બાવિક પલ્લિ હતી. એવી મા અને એવા બાપાનો દિકરો બેનીટો મુસોલીની નામના કુટુંબમાં જન્મ્યો હતો અને રોકાએ ભાવપી ઉછેર્યો હતો. બેનીટો પોતાના જેવો શિક્ષક થાય એવી બાની ઈચ્છા હતી, અને પોતાના જેવો સમાજવાદી થાય તેવી બાપાની મુશ્કેલી હતી, બેનીટો બેમાંથી કોઈની ઉમેદના આકારમાં થાય તેવો નહોતો.

બેનીટો ફારસીની નિશાળમાં પ્રાથમિક શાળાના મહેતાજી યત્રાય તેટલું જાણી પરવાર્યો ત્યારે તેની ઉંમર અઢાર વરસની થઈ હતી. પછી તરત જ એણે ગોલટીરીની શાળામાં નોકરી મેળવી અને ગામડાના હોકરોને બાર માસ સુધી ખારાખડી ટીખવીને આંક ગોખાવ્યા. પછી એને ઓગણીસમું બેડું અને

નિશાળની દિવાલો વચ્ચે ગોંધાઈ રહેવાથી કંટાળેા ઉપજ્યો. એનો વિચાર અમેરિકા જઈને આગળ લાણુવાનો થયો પણ લુહાર બાપા પાસે એવા ખરચના પૈસા નહોતા છેવટે દિકરો બહાર જઈને નસીજ અજમાવે એ આશયથી બા એ એને માટે સ્વીઝરલેન્ડ મુઢીનું ગાડી ભાડું મેળવી આપ્યું.

એનીટાએ બિત્તો બાંધ્યો ને ટીકોટ કઢાવી. ત્યારે એ સ્વીઝરલેન્ડ પહોંચ્યો ત્યારે એણે બાપામાં વાંચ્યું કે ઇટાલીમાં ચૂંટણીજંગનો ઝગડો થયો હતો અને તેમાં એનો સમાજવાદી બાપ એલેસેન્ડ્રો ગિરફતાર થયો હતો.

એનીટા મુસોલીનીએ તાર કરીને રાજાને પૂછાવ્યું. “હું ઘેર આવું ? મારી જરૂર છે ?”

“તું તારે આગળ વધ ને નસીજ અજમાવ, તારા બાપા છ માસ પછી છૂટી જશે.” રાજા બાએ જવાબ કહાવ્યો.

એનીટા આગળ વધતો હતો ત્યારે એના નસીજના ગજવામાં બે શીક્ષીંગ જ હતા. નસીજ અજમાવવા નીકળેલો ને આગળ વધતો એનીટા બૂખમરામાં સપડાઈ ચૂક્યો હતો ને ધરબાર વિનાતો રખડતો રાત પડે ત્યારે કોઈ દુકાનના ઓટલા પર કોઈ પૂલના પડખા પર, કે કોઈ ધરમઘાળાની બખોલમાં સૂતો હતો અને જમ તેમ પેટ ભરતો આગળ વધતો હતો. એમ કરતાં એ લુસાં પહોંચ્યો.

“શું શોધે છે ?” એક દિવસ એને રખડતાને પૂછતો એક કડીયો એનાં મજબુત બાવડાં તરફ જોઈ રહ્યો.

“પેટીયું.” એણે કંટાળાથી કહ્યું.

“ મનુરીએ આવતું છે ? ” બીજો સવાલ આવ્યો.

“ ક્યાં ? ” એ જોઈ રહ્યો.

“ હું ચણુવા જઈ છું ત્યાં. ”

“ ચાલો. ” એ તૈયાર થયો.

એના ખભા પર કોઈ વાર મોઢું ઈમારતી લાકડું હતું, એના માથા પર ક્યારેક ચુનાનું તગારું હતું તો ક્યારેક એ ઈટો ઉંચકતો મચી પડેલો દેખાતો હતો. સાંજના ૭ વાગતાં સુધી બેનીટો કામદાર બનીને કામ કરતો હતો.

એને કામ તરફ કંટાળો હતો. એને કામમાં અપમાન સાલતું લાગતું, એને કામ પર તિરસ્કાર આવ્યો. એને કામદારો પોતાથી નીચી જાતનાં દેખાયાં. એ કામ કરતો ત્યારે એને દુઃખથી કંટાળાથી, ને તિરસ્કારથી બા, બાપા થાદ આવતાં.

“ નસીબ જડી જાયતો ! ” એ નવરો પડતો ત્યારે વિચારતો, “ ને એક બંગલા અને ન્યારા.....તો ! ” એવા તરંગો કરતો.

પણ બંગલા એમ નથી બની જતા તે એને ખબર પડી હતી. બંગલા બનાવતાં, પરસેવા ટપકી પડના, હાડકાં કળી જતાં ને આંખો અધેરાઈ જતી તે એને સમજાયું હતું, “ વિદાપીઝમાં લણાય તો જ નસીબ જડી જાય. ” એમ એને સમજતું હતું.

વિદાપીઝમાં અભ્યાસ પણ કરી શકાય અને કમાઈ પણ શકાય એનું એ કામ શોધતો હતો.

પાછો એક દિવસ જીનું કામ જતું કરીને નવું કામ માગતો બેનીટા ટેડેશી નામના એક દારૂના વેપારીની દુકાનને ઉંબરે ઉભો હતો.

“આપણા ધરાકાને ઘેર ઘેર જઈ રોજ દારૂના શીશા પહોંચાડી આવવાના ને ખાલી લઈ આવવાના.”

બેનીટા ટેડેશીને ઘેર નોકરીએ રહ્યો, અને દરરોજ ઢેલણ-ગાડીમાં ભરીને અથવાતો બને હાથમાં શીશાથી ભરેલા થેલા લટકાવીને કામ પર ચઢી ગયો.

ખીજ સારા કામની શોધમાં એણે એ કામ પણ છોડ્યું અને પાછો એક દિવસ અરજદાર બેનીટા લા-મરસેરી નામની પેઢીમાં ઉભો હતો. એ પેઢીમાં કામ કરતો બેનીટા લુસાંની વિદ્યાપીડમાં પણ ભણવા લાગ્યો.

પછી બેનીટા એકવીસ વરસની ઉંમરે પાછો ઈટાલી આવ્યો, અને લશ્કરમાં નોકરીએ જોડાયો.

જે રાઈફલ પલટણમાં બેનીટા સિપાઈ હતો તેનું નામ બરસેલીરી હતું. બરસેલીરીમાં બેનીટા ઠીક શોભતો હતો. એના ખાંધ પર લશ્કરી પોશાક હતો, એના માથા પર ગોળ ટોપ હતો ટોપવાળા માથાપરથી લીલાં પીંછાં લટકતાં હતાં. બેનીટાને દેખતાં બાબાપા મન વાળતાં હતાં. “ખાસો મજાનો માસ્તર ન થયો તો લડે પણ સિપાઈ તો થયો.” અને બાપાએ એને સમાજવાદી સિદ્ધાંતો ભણાવવાનું ચાહ્યું રાખ્યું હતું.

“મારાથી બચારો નહિં.....” એક દિવસની મધરાતે સુડતાલીસ વરસની રોઝા મરસેરીથી કેહવાર તરફડતી હતી. માતાના

મરેતા કપાળ પર હાથ ફેરવતો બેનીટો આંસુ સારતો હતો, બા બચી નહિ ને બેનીટોને બાપામાં બહુ રસ નહોતો. એણે પાછું રખડવા જવાનું નક્કી કર્યું.

“ બેટા બેનીટો...” દિકરાને વળાવતો એલેસેનડ્રો શીખ દેતો હતો, “ સમાજવાદને ન જૂલતો...”

“ બહે ” બેનીટો ઓસ્ટ્રીયા ગયો ને અનુભવો મેળવી પાત્રો આપ્યો.

બેનીટો પાછો આવ્યો ત્યારે એલેસેનડ્રોએ લુહારની કાઢ બંધ કરી હતી અને ફેરફારમાં એક પીકુ કાઢ્યું હતું. એ દારૂનું પીકુ (ઓસ્ટ્રીયા) લા-એગનેલો નામથી ઓળખાતું તથા લાં પીવા આવનારને નારતો પણ મગતો, એલેસેનડ્રોએ નારતો રાંધવા એગોસ્ટીની નામની એક બાર્બને લાગીદાર તરીકે રાખી હતી, એગોસ્ટીનીને ઓગણીસ વરસની એક બેટી હતી, રશીય નામની.

એલેસેનડ્રોને ઘેર જીવસ વરસતો જુવાન દિકરો પાછો આવ્યો હતો અને જુદી જુદી લાપાઓ શીખી લાગ્યો હતો. ડુનિયાને દેખીને એ આવ્યો 'તો, એક દેશમાં કેદખાને પડીને આવ્યો 'તો ને બીજામાંથી દેશનિકાલ થઈને આવ્યો 'તો, કેવળ સમાજવાદને ખાતર. બાપાએ બેનીટોમાં સમાજવાદ દેખ્યો ને દરખાયો. જુવાનોએ એને જોયો ને જુરસો પામ્યાં, મોટરાંઓએ એને પ્રોફેસર મુસોલોની કહ્યો, અને પોતાની રસોયજુ બાને મદદ કરતી, રસીકની નગર જીવસ વરસના બેનીટો પર પડી અને બેનીટો એને ગમી ગયો. એલેસેનડ્રોએ પોતે કાઢેલી હોટે-

લના ઝાપરા નીચે જ પોતાની ભાગીદાર બાઈની જુવાન દિકરી રસેલ સાથે જુવાન બેનીટાને સંસાર માંડતો દોડે ત્યારે એનું સમાજવાદી જીમર પણ હસતું થઈ ગયું.

પછી ફારસીના સમાજવાદી પક્ષનો બેનીટા મંત્રી બન્યો અને ‘વર્ગવિગ્રહ’ નામનું અઠવાડિક ચલાવવા લાગ્યો. બેનીટાએ વર્ગવિગ્રહના તંત્રી પદેથી સાફ સાફ સમજાવ્યું. ”

“ સમાજવાદ એ કંઈ એક ઝાડમાં ખોસેલી બીજ નહીં, જાડની કલમ નથી, સમાજવાદ કંઈ રાજકારણની રમત નથી કે સમાજવાદ તો એક વ્યક્તિને સમજાવના ભૌતિક ને નૈતિક વિકાસનું વ્યવહારુ સત્ય છે. ”

એ સત્ય માટે તડામાર કરતો બેનીટા હિંસક ક્રાંતિનો હોકારો કરી રહ્યો, ફારસીમાં દુધની કિંમત ઝોછી કરવાની એણે હિંચચાલ જગવી. હિંચચાલમાં તોફાન થયું ફારસીના ટાઉનહોલ પાસે ઉભો રહીને હોલના ઝરૂખામાંથી ડોકાતા મેયરને ધૂળ ભેગો કરી નાખવાની વાત ત્યારે બેનીટા બરાડતો હતો, અને શાંતિમાં જંગ કરવાના ગુના બદલ વારંવાર અદાલતમાં ખડો થતો હતો.

એ કેમ ભૂલાય ! ફારસીના સમાજવાદી પક્ષે ત્યારે માસિક પાંચ પૌંડના એના પગારમાં એક પૌંડનો વધારો કર્યો ત્યારે એણે વધારો લેવાની ના પાડી દીધી.

પછી ૧૯૧૧ ની સાલ આવી અને ઇટાલીએ ટરકી સામે યુદ્ધ પૂકાર્યું.

સમાજવાદી બેનીટાએ યુદ્ધનો વિરોધ કર્યો, ને વિરોધ માટે

કામદારોની હડતાલ બોલાવી હડતાલને દાબી દેવા હથિયારબધ ઘોડેચાર દુકડીઓ ફારલી પર -પહેરો ભરી રહી, ફારલીના સમાજવાદી પક્ષનો મંત્રી બેનીટો ત્યારે એક ફેફના ઝરખામાં બેઠો હતો. એના ટેબલની આસપાસ પોલીસ ફરી વળી. બેનીટો ગીરફતાર થયો હતો. એણે ગભરાયા વિના બેડીઓ પહેરવા માટે હાથ ધરી દીધા. એક વરસની સખ ભોગવી બેનીટો ૧૯૧૨ ની સાલમાં બહાર આવ્યો ત્યારે સમાજવાદી પક્ષમાં એનો યશ પથરાઈ ચૂક્યો હતો. પક્ષે એને મીલાનમાં પ્રગટ થતા અવન્તી નામના પોતાના છપાનું તંત્રી પદ આપ્યું.

મુસોલીની મીલાન પહોંચ્યો ને અવન્તી સંભાળીને બેઠો. એલેસેન્ડ્રોના હરખનો પાર રહ્યો નહિ. એને મન બેનીટોમાં સમાજવાદનો વિજય દેખાયો. એને મન બેનીટોની સુધરેલી આર્થિક દશામાં સુખની ગંધ આવી ગએલી જણાઈ, અને ધરતું બધું કામ ઉપાડે તેવી અને જાજરમાન પ્રજા જણે તેવી રશેલ બેનીટોનું ધર માંડીને બેડી હોઈ વૃદ્ધ એલેસેન્ડ્રોને સંસાર આખાની સાર્થકતા દેખાઈ ગઈ.

એવા એલેસેન્ડ્રોની વૃદ્ધ આંખો આનંદમાં મીચાતી હતી ત્યારે પણ એના હોઠ ફફડતા હતા કે, “ બેટા બેનીટો, સમાજવાદ જ એક...” એનાથી આગળ બોલાયું નહિ પણ અવન્તીનો તંત્રી બધું સમજી ગયો.

બે વરસ વધી ગયાં ને ૧૯૧૪ ની સાલ આવતી હતી.

બે વરસમાં બેનીટોના મનમાંથી બાપા વિચારે પડ્યા હતા, એ જ વરસમાં બેનીટોના માથામાં સમાજવાદ શમી ગયો હતો.

૧૯૧૪ ની સાથ આવી ચૂકી અને યુરોપના શાહીવાદોએ રચેલી ખૂની રચનાના અનીવાર્ય વ્યવહાર જેતું વિશ્વયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું.

મુડીવાદી શિકારીઓએ શિકારે-જંગ જગવ્યો. મુડીવાદી શિકારીઓએ સંસ્થાનેના શિકારના નવેસરથી ભાગ માખ્યા.

“ ને મને જ...ને અમને જ...ને અમને જ ઈટાલીયનોનેજ કાંઈ નહિ ? ” બેનીટોની દાદ ડગડગી ઉડી, બેનીટોની જીભ સળવળી રહી, બેનીટો લોહીઆળ જટીયાં ખંજવાળી રહ્યો. બેનીટોમાં સમાજવાદ શરમાયો ને શમી ગયો. બેનીટોએ શાહીવાદી શિકારીઓના સુર સાથે શોર મચાવવા જડખાં ફાડખાં ને ધીમેધી અવંતીનો તંત્રી બોલ્યો.

“ મુડીવાદી અને શાહીવાદી લશ્કરીધટનાનો અંત હિંસક ક્રાંતિથી આવશે નહિ. ” એક પળવાર મહાત્મા જેવો બેનીટો મુસોલીનીની શુદ્ધ દેખાયો, ખીજી પળે એનું બદલાયકું ચોત ઝળકી ઉઠ્યું. એણે જણાવી દીધું.

“ હું કષ્ટક કરતાં શરમાતો નથી કે હેલ્લા બે માસથી મારા ચિત્તે ઝોલાં ખાધા ક્યાં છે, અને મારા અંતરમાં મુઝવણ અનુભવી છે પણ મને પૂછવા દો કે કુનિવાના ક્યા બુદ્ધિમાન મનુષ્યને એતું મંચન થયું નથી ? ”

એને મંચનમાંથી અંતરનાદ જાગતો સંભળાયો. જાણે વહેલી સવારે બેનીટોના અંતરના અવાજમાંથી મિલાડું બોલતું હોય તેમ એણે સંભળાવી દીધું, “ ઈટાલીએ યુદ્ધમાં ઉતરતું જ જોઈશે અને મિત્ર રાજ્યોને મદદ કરવી જોઈશે. ”

“કારણ !” ઇટાલીનો. સમાજવાદ આઘાત અનુભવી રહ્યો.

“કારણ...! કારણ કે ઇટાલી પણ જગત પર પથરાવા માગે છે, કારણ કે ઇટાલીને પણ સામાન્ય રચવું છે, કારણ કે ઇટાલીને પણ સંસ્થાનો જોઈએ છે...”

સૌને કારણ સમજાઈ ગયું.

સમાજવાદી પક્ષની પરિષદ લગાઈ, જેનીટાને પક્ષનું તેડું આપ્યું. ખેવકા જેનીટાનો જવાબ મળાયો. જેનીટા આવ્યો ને ખેશરમ ઉભો. સવાલ જવાબ થયા. જેનીટા મુસોલીની નામના પક્ષના આગળી પડતા સભ્યને બરતરફ કરવામાં આવ્યો, જેનીટાનું સભ્યપદ અને અવન્તીનું તંત્રીપદ એની પાસેથી ખેચી લેવામાં આવ્યું.

“બાપ પણ મુરખ હતો કે સમાજવાદ માટે કારાગારમાં સડ્યો,” એ પગથી પૃથ્વી કચડતો ને અંદરથી કચવાતો સમાજવાદી પક્ષમાંથી હાંકી કઢાવલો ઘેર જતો હતો.

“બેટા, જેનીટા...સમાજવાદ...” એને મરતા બાપના ખોલ ભેંકાયા. જાણે એની ખોપરીની દિવાલો હચમચી ઉઠી. એણે છેલ્લે દોષો હતો.

એને આખે રસ્તે હેનીગ્રાસના વિચાર આવ્યા. એને જંઘીસખાન ને સિકંદર સાંભળ્યાં, એને કેટલા જીવંતો જાગતો દેખાયો, એને સીઝર સાંભરી આવ્યો. બધી મહત્તામાં એ મહાન થતો હતો. જાણે એનું અણપરમાણુ મહાન રોમન સામાન્યથી સળવળી ઉઠ્યું હતું. એ દાંત દકકાવતો ખગડ્યો,

૧૪ "ઈતિહાસની ગતિના ચક્ષોમાં ખૂન આજનું પડશે."

અને ૧૯૧૫ ના મેની ૨૪ મી તારીખે ઇટાલી પશુ યુદ્ધમાં સામેલ થઈ ગયું.

પછી યુદ્ધ ૧૯૧૮ ની સાલમાં અંતમ થયું. યુરોપ પર હાડપિંજર ખડકાયાં. રમશાન બનેલા યુરોપ પર વિજેતા શાહીવાદી શિકારીઓ શિકાર વહેંચવા વરસાલીમાં બેઠા હતા ત્યારે એજ રમશાનના ઇટાલીયન ડાઘુઓ જેવા, પચાસ લાખ એક મંડળ રચતા હતા. એ મંડળીમાં બેનીટો મુસોલીની મુખ્ય હતા. એ મંડળીએ કાળા વાગા પહેર્યા હતા. મંડળ રચાયું, મંડળના મુખી મુસોલીનીએ તેનું નામ ફાસી-ડી કાબેટીમેન્ટો પાડ્યું.

"અને હું તો હજુ સમાજવાદી છું" એમ બોલતા બેનીટોએ પાછા આવેલા સિપાઈઓ તરફ મોં મલકાવીને પ્રજાસત્તાકવાદી પ્રધાનમંડળની નખળાઈ દેખીને, અને થીમતો તરફ મુજરો કરીને રાષ્ટ્રવાદી લાગણીને લલકારતો કાર્યક્રમ રજુ કરવા માંડ્યો. એણે ઇટાલીને બોલશેવીઝમમાંથી બચાવી લેવાની વાતો કરવા માંડી ખીજ શાહીવાદીઓ સામે પાસા બેલવા માંડ્યા. એનું રાજકારણ ખખડી ગએલા મુડીવાદી અર્થકારણને સલામત કરવા તરફ ઝુકી પડ્યું અને નેતજ્ઞેતામાં ૭ જિલ્લામાં એણે પોતાની લાગવળ જમાવી. બાલાબોએ શીરાસમાં, ફેરેનાસીએ ત્રીમોનામાં સામ્યવાદીઓ પર હુલા શરૂ

■ The creaking wheels of history have to be oiled with blood "

કરી દીધા. અને તોય જન્ને ગાલ ફૂલાવી એ કાકપુરૂષ પોતાને સમાજવાદી કહેતો હતો અને આખી દુનિયાના સમાજવાદીઓને ખોટા ગણતો હતો. મુડીવાડના મારા જેવા ફાસીસ્ટોએ સામ્યવાદીઓ સાથે ધોંગાણાં મચાવ્યાં. અને તોય ૧૯૧૯ ના નવેમ્બરની ૧૬ મીની ચુન્ટણીમાં એ ઊભો રહ્યો ત્યારે એને પાંચ હજાર મત મળ્યા અને એક પણ ફાસીસ્ટ પ્રતિનિધિ ચુન્ટાયો નહિં. અને પછી હડતાલો વધતી જ જતી હતી. રેલ્વે અને પોસ્ટનાં કામદારોએ અવરજવર અને વાત વ્યવહાર અટકાવી દીધાં. કિસાન લોકોએ પોતાની જતી રહેલી જમીનો ખેડવા માંડી, પોલીસોની બરાકો પર હુલાયવા માંડ્યા. ૧૯૨૦ માં તો વાત વધી પડી ઉત્તર વિભાગમાં કામદારોએ કારખાનાં પર કબ્જો મેળવ્યો, જાણે ઇટાલી આખું બોલશેવીઝમ તરફ દૃષ્ટ કરતું હોય તેમ દેખાયું.

ત્યારે એ વૂદી પડ્યો. ત્યારે એણે એની કાળી ડગલીઓને ફાકલ કરી. ત્યારે ઇટાલીના નગરોની શેરીઓ પર ફાસીસ્ટ ગોળીબાર શરૂ થઈ ગયા. ત્યારે એણે - મુડીવાડના રક્ષણ માટે રાક પાડી, “એ નોર્થ”

અને પછી કાળીને રાતી ડગલીઓ વચ્ચેની અથડામણ દરોજની બની રહી.

ઇટાલીના શ્રીમતોએ મુસોલીનીને ઝાળખે અને પોતાના એ તારણદારને માટે તિજોરીઓ ખૂંદી મૂકવા માંડી. બેનીટોએ કાળી ડગલીઓની સંખ્યા ઝડપભેર વધવા માંડી. ૧૯૨૦ માં એ સંખ્યા ૩૦,૦૦૦ જેટલી હતી, ૧૯૨૧ માં એક લાખ જેટલી થઈ તથા ૧૯૨૨ માં ત્રણ લાખ સુધી પહોંચી.

∴ કાળી ડગલીવાળા ફાસીસ્ટોના સરદાર બેનીટાએ પછી પોતાની રાજકીય મુગ્ધ જાહેર કરી. એણે કહ્યું કે “જ્યાં સુધી સરકાર રાષ્ટ્રીય હિતોનું રક્ષણ કરશે ત્યાં સુધી ફાસીસ્ટ પક્ષ સરકાર સાથે રહેશે, જ્યારે સરકાર નાલાયક હાથમાં જતી દેખાશે ત્યારે પોતે સરકાર સામે કૂચ કરશે અને જ્યારે સરકાર નબળી જણાશે ત્યારે પોતે ફાસીસ્ટ સરમુખત્યારવાળી સરકાર રચશે.”

એમ સામ્યવાદ પર ફાસીસ્ટ કુહાડો વિઝાઈ રહ્યો. ફાસીસ્ટોનાં લશ્કરે ઇટાલી પર પથરાઈ રહ્યાં સ્કેવેન્સ, મેનીપલ્સ, સેનચુરીઝ, કોહર્ટ્સ, લોજીઅન્સ, એવાં નામધારી કાળી ડગલીઓની ટુકડીઓ બની રહી.

“કામદારોએ ઉલ્લેા પ્રયત્ન કરી જોયો. ૧૯૨૨ ના જુલાઈની ૩૧ મી તારીએ સંચાઓ ફરતા બંધ થઈ ગયા, ગાડીઓ દોડતી અટકી ગઈ. દિવાઓ હોલવાઈ ગયા. સામ્યવાદીઓએ હડતાલ પૂકારી,

અડતાલીસ કલાકમાં ગમે તે રીતે સરકારે આ હડતાલ તોડી નાખવી જોઈએ. જો સરકાર તે તોડશે નહિં તો અમારી કાળી ડગલીઓ હડતાલીયાંઓ પર વૂટી પડશે” બેનીટા બરાડી ઉઠ્યો.

હડતાલ વૂટી. ઇટાલીના વડાપ્રધાન ફાક્ટાએ રાજીનામું મૂક્યું.

બેનીટાએ જુમીયું કર્યું, “હમણાં જ નહિં તો કદિ નહો.”

આખા ઇટાલી પરની કાળી ડગલીઓ કૂચ કરી રહી. નેપલ્સમાં ખ્યાસ હજાર ફાસીસ્ટો પરિવેશને નામે જમા થઈ

ગયા. ઓક્ટોબરની ૨૬ મીએ સરકારને અસ્ટીમેટમ અપાયું. ઉત્તર અને દક્ષિણમાંથી રોમ પર કૂચ કરવા કાળી ડગલીઓને હુકમ થયો.

ઈટાલીના રાજ્ય વિક્ટરે મુસોલીનીને ઓક્ટોબરની ૨૯ મીએ તોર કર્યો, "આવો અને સરકાર રચો" જેનીટાએ પોતાની કાળી ડગલી પહેરી દીધી, સ્ત્રીને ચૂપકીથી ચુંબન ભર્યું, દિકરી ઈડાને છાતી સરસી આંધી અને રોમ પહોંચવા ઉપડી ગયો.

૧૯૨૧ ના ઓક્ટોબરના ત્રીસમા દિવસે સવા અગીઆર વાગે જેનીટા રાજ્ય વિક્ટરને મળ્યો અને સરકાર સંભાળી, અને પછી દસ વરસમાં, જે કોર્ષ ફાસીસ્ટ ન હોય તે સૌને તંત્રમાંથી ફેંકી દીધા, જે કોર્ષ સામ્યવાદી હોય તેને ચૂપચાપ ગૂમ કર્યા તે જેથી રીતે મરણ પમાડ્યા, જે કોર્ષ વિરોધીઓ હતા તેને મુક્તિ બનીને વિંધી નાખ્યા. એક મેટ્રીઓટ્ટી નામનો હતો, સામ્યવાદીઓનો સરદાર.

"એ મેટ્રીઓટ્ટી!" બોલતાં એનાં જડખાં કંકડી ઉડતાં. એના બાવડાં અકકાર્ષ જતાં. એની આંખો એ જુવાન સમાજવાદી પર રોષ વરસાવી ઉઠતી.

એક દિવસ એ જુવાન સમાજવાદી એના પોતાના ઘરમાંથી ગૂમ થઈ ગયો. એક દિવસ એનું કરપીણ ખૂન થઈ ગયેલું માલમ પડ્યું. જેનીટાના દોસ્તો પર ખૂનની જવાબદારી તોળાઈ રહી. ફાસીસ્ટરાજનાં દોડતાં દમનોમાં તાળાં દેવાયલાં મોઢાં પર ભયંકર મૌન ચોર મચાવી રહ્યું. એણે જાહેરજોગ કહી નાખ્યું કે,

"પણ તમે દીટસના દરવાજા નીચે પતંગીવાંઓની શી

રોધ કરે છે ! આ બંહેર સમા સમક્ષ, ઈંટાલીના લોકો સમક્ષ હું સમજાવવા માંગુ છું કે ઈંટાલીમાં જે કંઈ બને છે તેની જવાબદારી મારા માથા પર છે...”

પછી ૧૯૨૩ ની સાલનો સપ્ટેમ્બર માસ આવતો હતો. પાલાઝોશીગીના એના આવાસમાં ફાસીસ્ટ જેનોટો એક ખુરશી પર આડો થયો હતો. એની સામેના ટેબલ પર એક રીવોલ્વર અને એક દુધનો ખાલો પડ્યો હતો. એની નજર રીવોલ્વર પર ઠરી હતી. એની દાઢ દુધ પર નહિં પણ ઈંટાલીના મુડીવાદને ગળજર કરવા ચલાવવાની ધાડનાં રેલાવાનાં ખૂન પર સગડી ઉઠી હતી.

એવો ઈંટાલીનો સરમુખત્યાર સિકારના ખ્યાલ કરતો બેઠો હતો. ચાક્રીસ વરસના એના માથા પર કાળા વાળ ચળકતા હતા, એની ખોપરીની તાલ એના અંદરના ધમસાણુને તાલ દેતી હતી. એણે મોટો કાળો ડગલો ઓઢ્યો હતો. એના ડગલાના બટન પર જણાઈની કુદાડીનું ચિત્ર હતું અને બીજા બાજુ એક મોટી ચાણકનું ચિત્ર હતું. ઈંટાલીનાં રાતાંઓના દાતરડાને હથોડાની સામે એણે એ બે ધપાં હતાં. એવો એ બેઠો હતો, જણે નીરોની છબીમાં કોઈ આરસમાંથી કાતરી કઢાયો હોય તેવો. એના ટેબલ પર પડેલી ટોપીમાં ચિતરાયલો ઈંટાલીનો ગીધ એના પાંચવીંચાણુની તમત્રા જેવો ઉડુંઉડું ચર્મ રળ્યો હતો.

એના કરપીણ કપાળ પર કરચીઓ પડી.

એકબેનીઆમાં ફેટલાક ઝીકાએ એના સેનાપતિ ટેલીનીનું ખૂન કર્યું હતું અને તેની સાથે બીજા ત્રણ અમલદારોને પણ સુવાડી દીધા હતા.

એના બદલામાં મુસોલીની વગતર માગતો હતો. એણે એ માગણીઓ હમણાં જ ઘડી કાઢી હતી.

“બદલામાં અમારો કાફલો કોરકુનો કબજે લેશે.”

કોરકુના ગ્રીક ગવર્નરે કોરકુ આપવાની ના પાડી. કોરકુના દરિયાઈ કિલ્લા પર બેનોટાની તોપો ગરજ પડી. ગ્રીક સરકારે રાષ્ટ્ર સંઘ પાસે ન્યાય માગ્યો.

“ન્યાય!” બેનોટા બબડતો હતો. “મારી જગા પર જો કાઈ સ્થિતિનો શાહીવાદી બેઠો હોત તો તે શું કરત? આજની સિત્તેર વરસ પહેલાં જ્યારે લોર્ડ પામરસ્ટને એવા જ એક બતાવ ખાતર ગ્રીક સરકાર પાસે બદલો માગ્યો હતો અને તેને આખીય પારલામેન્ટ એક અવાજે વધાવી લીધો હતો ત્યારે...ને આજે સંસ્થાનોનાં લોહી માંસ પર ગળજર બનેલો સ્થિતિનો ગેઠો...ન્યાય ખોલે છે.”

પછી ૧૯૨૪ ની સાલના ઓગસ્ટનો છેલ્લો દિવસ પૂરો થયો ને રાત પડી હતી. ઇટાલીના પાટનગરના એક રસ્તાપરથી એની મોટરકાર સરી જતી હતી. એક ધરતી બારીમાંથી એક ગોળી વઘૂટીને એની મોટરને વાગી પણ બેનોટા બચો ગયો.

પછી નવેંબરની ૪ થી તારીખે પાલાઓશીમીના એના રહેઠાણના ઝડપમાંથી કાળી ડગલીઓને ઉદ્દેશતો હતો ત્યારે ટૂંગોની નામની હોટેલમાં અમલદારી પોશાકમાં સજ્જ થએલા એની-બોનીએ નિશાન તાક્યું પણ અફળ ગયું. એનીબોની પકડાયો ને ત્રીસ વરસનું કારાગાર પામ્યો.

અને ૧૯૨૬ ના એપ્રિલની છઠ્ઠીએ પાછો એક ઘડાકો

થયો. વાયોલેટ નામની એક આયરીશ બાઈએ રીવોલ્વર તાકી. મુસોલીનીએ ચમકીને માથું પાછું લીધું અને બેનીટોના મગજને ચૂકીને ગોળા એના નાકની અણીને ઉતરડી ચાલી ગઈ. વાયોલેટ પકડાઈને પછી એની કાળી કગલીઓ એના પર તૂટી પડી તે એ નાકની અણિપરનું લોહી લૂછતો દાઝથી દેખતો હતો.

એજ વરસના સપ્ટેમ્બરના અગીઆરમા દિવસે લુસેટી નામના એક ફ્રાન્સથી તાબા આવેલા જુવાને મુસોલીનીની મોટરકાર પર બે બોંબ નાખ્યા પણ એકલો બેનીટો જ બચી ગયો. એના શિવાયના સાત જથ્થુ ધવાયા હતા, અને એક મરણ પામ્યો હતો.

પછી ૭ અકવાડીયાં પસાર થઈ ગયાં અને એ બોલોનાનો બગ્ગરમાં સરઘસમાં મોટરમાં પસાર થતો હતો ત્યારે બરાબર એની છાતી પર એક જુવાને ગોળા તાકી. ગોળા એના બટન પરથી એની સાથે બેઠેલા મેયરનો ફાલર ફાચી ચાલી ગઈ. એકાએક સરઘસ બટકી ઉભું. આશ્ચિતો એક પકડાયો ને પકડાયો તેવો પટકાયો. એક પળવારમાં લોહીમાં તરબોળ થએલું જુવાનનું શરીર મરણ પાડ્યું હતું તોય માર ખાતું હતું.

એણે હેન્ડરસનને કહ્યું કે “હું બચી ગયો છું ને બચી જવાનો છું. અને એક જોષીએ કહ્યું છે કે હું ફાઈના એવા હુમલાથી મરણ પામવાનો નથી. એ ભવિષ્યમાં હું માનુ છું.”

અને એ બચી ગયો અને એના માથામાં બૂમબૂમપરના મહાન સામ્રાજ્યનાં દિવા સ્વપ્નો દેખાયા જ કર્યાં ત્યાં તો ૧૯૩૨ ની સાલ આવી ગઈ હતી.

૧૯૩૨ ની વહેલી સવારે બેનીટોએ જનરલ ડી. બોનોને કેટલાંક ખાનગી કામો માટે ઈરીટ્રીયા મોકલ્યો. ડી. બોનો

ખાનગી તપાસ કરીને અને ખાનગી માહિતિઓ મેળવીને પાછો આવ્યો તે વાત છાપાંઓ ત્રેગ ધણુ ખાનગી રાખવામાં આવી.

ત્યારપછી મુસોલીનીની રાતના મોડા સુધી એબિસીનીયા પર મીટ માંડીને નકરો પાથરીને દેખતો દેખાતો હતો. નકશામાં જ એણે સાંભળ્યા પ્રમાણે એની આંખ આગળ એબિસીનીયાની પેદાશ તરવરતી હતી. “ત્યાં શું નથી! બધું જ છે તો...” એ મનમાં બખડતો હતો અને એને પાઈન એપલ દેખાતાં, પ્લેટીન મના દગલા જણાતા, અનાજના દગલા ઉલરાતા અને ઠાફીનાંતો જંગલો દેખાઈ પડતાં. એ ઉપરાંત ત્યાં રૂના દગલા પાકવાની શક્યતા તો ભરચક બળાતી,

“પાંચસો માર્શલ પહોંચીએ ત્યાં, રાતા સમુદ્રનું બંદર આવે, નહીં તો નાઈલમાં રટીભર હંકારીને ય ક્યાં નથી જવાતું!” એનું ચંચળ મન દરિયાપર ચોંટી જતું તે ધડીકમાં પાછું રીફનો પ્રદેશ દેખી ડોલી ઉઠતું, “ધાતુઓની ખાણોની શી શક્યતા ભરી છે!”

એણે મક્કમતામાં હોઠ ચાબ્યા ને દાંત બીડ્યા, “એક એકડો હશે તો મીંડા વધારાશે” એણે ગણતરી કરી. એબિસીનીયાને સામ્રાજ્યનો એકડો બનાવવાનો એણે નિર્ધાર કર્યો.

“મહાન રોમન સામ્રાજ્ય!” મહાન રોમન સામ્રાજ્ય બાંધવાની શરૂઆતના પાયા તરીકે એનીટોને એબિસીનીયા દેખાયો, એબિસીનીયા પછીનું બીજુ સાહસ ભૂમધ્યનાં મેળાં પર રોમન જહાજોનું સ્વામીત્વ દેખાયું.

“એબિસીનીયા.....પર.....” મુસોલીનીની આંખ ટેવત પર પડેલી ટોપીમાં પાંખો પસારતા ગીધ પર ગોઠવાઈ ગઈ. એ ગીધમાં એને અનેક આશાઓ દેખાઈ એ ગદ્ગદરાજની પાંખ

પર ચઢીને એને રામન સામ્રાજ્યની રચના કરવાનો ઉમંગદા આવ્યો, એ ગીધની ફાળમાં એને નુતન ઇંટાલી રચવાની શક્યતા દેખાઈ. એ ગીધની ચિંચીવારીમાં આપું ઇંટાલી એબિસીનીયાના શિકાર પર તૂટી પડશે એવો એને વિશ્વાસ આવ્યો.

“એ યાદ.....એ યાદ.....” એને કંઈ યાદ આવ્યું. એણે પહેલી પળે એક બગાસું ખાધું પણ બીજી જ પળે મોટા બગાસાથી બિંબવણા એની આંખના ખુણા ચમકી ઉઠ્યા. એને આવો ચહેરો ઉત્તેજિત થઈ ગયો, એ બબડ્યો.

“ઇંટાલીની રાષ્ટ્રવાદમાં આડેવા એક દુઃખદ પ્રસંગ છે ખરો પણ આજે એ યાદ શરમજનક બનવાને બદલે વધારે તો ઉત્તેજના આપશે. વરસાલીમાં ઇંટાલીને બનાવી જવાની યાદ પણ દુઃખદ તો છે જ પરંતુ તે ય આજે એબિસીનીયા પર જવાનો વેગ વધારશે, અને.....” એની વિચારમાળા આગળ લંબાઈ, “અને પછી આફ્રિકાની ઉત્તરપૂર્વનું સામ્રાજ્ય ઇજિપ્ત પર દબાવવાની શક્યતા ને એલેક્ઝેન્ડ્રીયાની કિમતને નકારશે, પેલેરટાઈનને સીરીયામાં કાવતરાં રચવાં સુઝબ બનશે ને ત્યાંની અંગ્રેજી અસરને નબળી પડાશે, પછી તો અંગ્રેજીને કેંચ હકુમત પર પૂર્વ ભૂમધ્યમાં ધા કરી શકાશે. એ ઉપરાંત રપેઈનમાં બાજી પથરાશે અને પરિણામે ઇંટાલી એન્ડેલુશીયા તથા ઉત્તર મોરોક્કો પર અધિકાર જમાવશે ને જીપ્સાઈટરને જોખમાવશે અને...” મુસોલીનીએ પાછી વિચારમાળા તોડીને ટેબલ પર જોયું. એની ટોપીમાંના ગોંઘ સજીવ બની ગયો હોય એમ એને લાગ્યું. એણે ભયંકર અટ્ટહાસ્ય કર્યું ને ભયંકર નિરધાર કરી લીધો.

“પણ અંગ્રેજ!” એની જોપરીની દિવાલમાં એક આ શંકા જોરથી અથડાઈ. એણે તેને તેટલા જ જોરથી જવાબ આપ્યો, “કંઈ જ કરવાના નથી, થોડાક નાચશે કૂદશે કે એન-

ચાળા કરશે તો એમના પગ પર સંસ્થાનોનાં ખૂન આઈખાઈને ગળ્મર થએલો એ પ્લિટનનો શાહીવાદ બહુ બગાળા કરશે તો એના પોતાના ભારથી તૂટી પડશે” એણે દોડી આવેલી ચિંતાને પાછી કાઢી. એણે ત્યારપછી એક અગ્રેજ અતિનિધિને મુલાકાત આપતાં સ્પષ્ટતા કરી.

“તમારે ખુશ થવું જોઈએ કે હું અખિસીનીયા પર ચઢાઈ કરે છું. કારણ કે હું માત્ર પ્લિટને જે ક્યું છે તેમ કરે છું. મારે પ્લિટીશ શાહીવાદીઓ સાથે દોસ્તી છે. મારા પગલાથી તો ઉલટા તેમના હાથ મજબુત થશે કે તેમને પશુ તેમની પરાધીન પ્રજાઓ પર રાજ કરવાનો હક્ક છે. આપનો શાહી ઇતિહાસ આપને હપ્સીઓના રવાતંબ માટે ચિંતા કરવાની ના પાડે છે.”

પછી એખિસીનીયા પરની ચઢાઈની તગમાર નવારીઓ શરૂ થઈ ગઈ. મસાલાના ખંદર પર ઈટાલીયન જહાજો ઈટાલીના જુવાનો ને અને લકાવક માલના હાથાને હાલવી રહ્યાં. લાખો મજૂરોને એખિસીનીયાની સરહદ પર રહ્યા બાંધવા માટે રોકી દેવામાં આવ્યા.

ત્યારે ત્રિરાજ્યપરિવહ પેરીસમાં બેસીને આ ચઢાઈને અટકાવવાનો વિચાર ચલાવતી હતી. ત્યારે મુસોલોની એના આવાસમાં આરામખુરશી પર પડ્યો હતો. સામે ગોડવાયલા ટેબલ પર એક ચામડાના પુકાવાળું ચોપાનીયું પડ્યું હતું ને તેના પર લખ્યું હતું, “મેગ્રેટરીયા” ટેબલના બીજા ખુણા પર એક ઈટાલીના ખંખરપત્રોનો તાજો આવેલો તાર પડ્યો હતો. બેનેટાએ બેડા ચર્ચ જઈને તાર લીધો અને ફરીવાર વાંચવા માંડ્યો, અને પછી એ તારને ટેબલ પર જોરથી પઠાડી બગડવો.

“બૂમધમાં પ્લિટનનો કાફલો પહોંચી ગયો છે ! એ કાફલો એણે શા માટે મોકલ્યો હતો ! ઈટાલીની છાતી પર પિસ્તોલ ધરી છે

૧-ઇતિહાસ બોલે છે

એવું ઇતિહાસ બોલે છે.

શું ?

કે એક હતો રાજા ને એક હતી રાણી - રામનું નામ સોલોમન, રાણી શેખા. શેખાને દીકરો સાંપડ્યો; નામ મેનેલીક.

મેનેલીક મોટો થતો હતો. બાળક મટીને કિશોર બન્યો. અને કિશોર મટીને જુવાન બન્યો. એની જુવાની ઝખટી રહી; એનું માથું કંઈ કરી નાખવાના વિચારથી ભરાઈ ગયું, એનાં બાવડાંના તંતુઓ તંગ થયા, એનું કાળજી જુવાનીના જોરથી ધખટી ઉઠ્યું. એણે આફ્રિકાના પુર્વ કિનારા પર શહેનશાહત સ્થાપી. એની શહેનશાહતનું નામ ઇથોપીયા.

ઇથોપીયાનો વિસ્તાર એક લાખ જોજનનો હતો. એક લાખ જોજનનો પ્રદેશ એ પહેલા શહેનશાહના જીગર જેવો સુંદર ને ભયંકર હતો, વેરાનને હરીયાળો હતો, કુળદ્રુપને પત્થરીયો હતો, એક યુથોપીયાનો માનીતો મેનેલીક ને બીજો ઇથોપીયાનો માતેસો વનરાજ, બનેલી જુમથી ઇથોપીયા ભર્યું ભર્યું લાગતું.

શેખાને પુત્રની ઈચ્છા થઈ અને સોલોમનથી એને સંતાન સાંપડ્યું એ મેનેલીક.”

‘એમ !’ સાંભળનારના હોઠ હસી ઉઠતા.

‘અને રાખો રાખો, તમે દેખો છો !’ પાછાં એ પૂછી ઉઠતાં.

“ શું ? ”

“ દીમે પર્વત ! ” તો તમે જોયું છે શું ? આખી દુનીઆમાં એવો ક્યાંય નહિ હોય રાગ મેનેલીકે જીવ દરીને આવતો હતો ને પર્વતની તળેટીમાં પડ્યો હતો. એને મરણ દેખાયું. એ જોયો, હું રાગ, હું એમ ન મરું. ” એ ઉઠ્યો. એની સાથે એના સરદારો ઉઠ્યા. મહો મહો ચડ્યો. મારા બાપ ! દીમે કાનાથી ચડાય ! આખી સેના તળેટીમાંથી પાંપણ પણ હલાવ્યા વિના તાકી રહી હતી. સરદારો ટપોટપ અટકવા માંડ્યા, એ એકલો ચડતો હતો, એ ચડ્યો, નાનો થયો ત્યાં સુધી ચડ્યો, ટપકા જેટલો દેખાયો ત્યાં સુધી ચડ્યો. પછી એક વાદળ આવ્યું ને એ દેખાતો બંધ થયો. કહે છે કે એ દીમેના માથા પર સુતો છે, ને સુતો સુતો આખા ઇથોપીયા પર ચોટી દે છે. મહારાગ મેનેલીક ! ” એવી અનેક વાતો કરતાં ઇથોપીયાનાં નરનારીઓની આંખો ચમકી ઉઠતી, એમનાં નરકોરાં કુલી ઉઠતાં, એમનો આખો ચહેરો ઉત્તેજિત થઈ જતો.

૨-યુથોપીયાની ઝાળખ

વિષુવવૃત્ત અને (Tropic of cancer)ની વચ્ચે આપણી સુધરેલી દુનીઆમાં જણે નાના મોટા દુગરોનું એક વિશાળ ખેતર હોય એવો દેશ ઉભો છે, નામ યુથોપીયા.

એના કુંજર જોટલા ઉંચા છે તેટલી ઠરાડો ઉંડી છે. એમાંનીચાં નમેલાં રણ પથરાયેલાં છે, ઉત્તર ઉભેલાં જંગલો જામ્યાં છે. એ યુગાન્ડાને ટાંગાનીકા દક્ષિણમાં પથરાયેલો પડ્યો છે.

ઉત્તરમાં ચોટી સુદાન ને રાતો સમુદ્ર છે, પૂર્વમાં એડન છે. અને પશ્ચિમમાં ઈજિપ્ત ને સુદાન છે. એના દરિયા કિનારા પર હિંદી મહાસાગર, એડનનો ઉપસાગર તથા રાતો સમુદ્ર છે. યુથોપીયાને આખે કિનારે, કિનારા પર ધ્યાન ધરતા ઘોળા બગલા એસી જન્ય તેમ ગોરી પ્રજાઓ જોઈવાઈ ગઈ છે. યુથોપીયાના પગ પાસેના કિનારે ઇટાલીનો સોમાલી લેન્ડ, એડનના ઉપસાગર પર અરેબી સોમાલીલેન્ડ અને રાતો સમુદ્રના કિનારા પર ફ્રાંસનો સોમાલીલેન્ડ છે.

! આનો અજબ જોવો દેશ કેણે ક્યારે જોયો હતો ! ઇટાલીનો

મુડીવાદે લોહી રેડીને, બોંબ નાખીને, ઝેરી ગેસ રેલાવીને અને સ્ત્રી પુરુષો તથા બાળકોની એકધારી કતલ ચલાવી ને તે દેખાડ્યો ન હોત તો ક્યારે દેખાવાનો હતો ?

એ હેરાત પમાડે તેવો છે, મોહ પમાડે તેવો છે, ધરમાં રહીને બુગોળ ગોખતાંને ઘયરાવી મુકે તેવો પણ છે.

એવા એ ઇથોપીયા પર આમદારિક જાતિ વસે છે. એના પર થોડાંક શહેર છે. અને દુર દુર એનું પાટનગર આડીસ-અબાબા છે. એ પાટનગર સુંદર પુરામોદાર કુસના બગીચાઓનું નગર છે. કાળા રંગવાળાં પણ રાતા લોહીવાળાને ભાવભીની આંખોવાળા નરનારીઓનું નગર છે. એમની સંખ્યા ઇટાલીની શ્રીમંતશાહીએ કતલ ચલાવી તે પહેલાં એક લાખને વીશ હજાર જેટલી હતી અને આખા ઇથોપીયા પર એકસોને વીશ લાખની વસ્તી ગણાતી.

જેનું દ્વીપમાં કાશ્મીરઃ અમેરિકામાં કેલીફોર્નીયા, યુરોપમાં સ્વીઝર્લેન્ડ તેવો ઉત્તર પૂર્વ આફ્રિકામાં ઇથોપીયા.

એની નદીઓ નાઈલમાં પડે છે, ને એની દક્ષિણે આઠ મોટાં સરવરો હેઠ મહાસાગર સુધી પહોંચે છે. એની જમીનપર શાકભાજી ઉભરાય છે, એનાં જંગલોમાં જાતજાતના ઝાડપાનનાં ઝુડાં છે, એના ખેતરોમાં એનાં વતનીઓ અનાજના દગલા પકવે છે. એમાં કાચો માલ પાકે છે અને દિંદના ખેડુતોની જેમ યુથોપીયાના ખેડુતો પણ હળથી જમીન ખેડે છે. અને દાતરડાંથી પાક લણે છે.

ઇટાલીના મુડીવાદી મારાનો મારો આત્મે તે પહેલાં ઇથોપીયાને એના શહેનશાહના સુધારાઓમાં ઘણી ઘણી આશાઓ

હતી, એ શહેનશાહમાં વિશ્વાસ હતો ને એ વિશ્વાસમાં કહ્લોલથી ધથોપીયાની ગ્રન્થ સુખથી જીવતી હતી.

ધથોપીયાને શહેનશાહ હતો, મેનેલીકના વંશનો.

નામ હેઈલ સેલાસી. એ શહેનશાહ નહોતો, શિક્ષક હતો. એને એના ધથોપીયાની બધી ખબર હતી. એ એનાં વતની-એને સારી રીતે ઝાળખતો હતો એના દિલમાં ધથોપીયાનાં એકએક નરનારી માટે દાઝ સળગતી હતી.

એ ધથોપીયાનાં જંગલોને આખાદ બનાવતો હતો, એના ખેડાતાં ખેતરોને ફળદ્રુપ કરતો હતો, એની સોનાની રૂપાની તાંબાની, અને પ્લેટીનમની ખાણોને ખોદાવતો હતો.

ને એ કહેતો હતો “ધથોપીયા એટલે કુંગરા નહીં, સરોવરો નહીં, ખેતરો નહીં. મારે મન તો ધથોપીયા એટલે ધથોપીયાના નરનારીઓ, ધથોપીયન બાળકો છે. મારે એમના શરીરને મન બન્નેને અજવાળવા છે. અને તાંદુરસ્ત બનવવાં છે. એની શહેનશાહતના દિલમાં એ એક મધુર સ્વપ્ન હતું.

૩-ઈયોપીયાનો ઇતિહાસ

(હજારો વરસ જુનો ઇયોપીયાનો ઇતિહાસ જૂતકાળના અધકાળમાંથી સુધારના સાદ બોલે છે ?

મહારાજ મેનેક્ષીકે ઇયોપીયાની રાહેનસાહત સ્થાપી.

યુરોપ માણસનું માંસ ખાઈ જાય તેવું જંગલી હતું ત્યારે મહમદના જન્મ વખતે અને હસુના જન્મ પછી પાંચસો ને સિતેર વરસ પર ઇયોપીયા પાસે રાતા સમુદ્રનાં પાણી પર વહાણો ફંકારે એવી સેના હતી.

એ સેનાએ હમુ પછી પાંચસો સિતેર વરસે રાતા મહા-સાગરનાં પાણી ઓળંગી મક્કા પર ચડાઈ કરી. પછી મહમદ જન્મ્યો. એણે ઇસ્લામ ધર્મ પુકાર્યો. ઇસ્લામીઓની કતલ ચાલી. મહમદ સંતાઈને એના ભક્તોના કાનમાં કહેનો હતો “ નાસી છૂટો નહિ તો આ લોક આપણને કાપી નાંખશે જીવશું તો કોઈ દી કામ લાગશું ” “ પણ જવું ક્યાં ? ” સૌ સવાલ કરતુ હતું કારણ કે આખું જગત જંગલી હતું. “ એક છે ” મહમદને યાદ આવ્યો “ એક સુધરેલો દેશ છે, એ આપણી નવીનતાને સહન કરશે, આપણને ઓટલો ને રોટલો બને આપશે. ”

“એવો કાણ દેશ છે?” સૌ અમનપણીમાં જોઈ રહ્યું.

“ધથોપીયા”

મહામદના અનુયાયીઓ ધથોપીયા પહોંચ્યાને અલગ પામ્યા.

પછી મહામદનું જોર વધ્યું મુસલમાનોએ ધથોપીયા પર ચડાઈ કરી. રાતાં રમખાણુ ખેલાયાં ધથોપીયાનો એકેએક પથરો માણસના લોહીથી ખરડાયો.

ધથોપીયાએ ઇસુનો સદેશ સ્વીકાર્યો હતો. ખ્રિસ્તી ધથોપીયા પર ઇસ્લામ લોખંડને લોહી રેલાવતું હતું.

એ લોહીની કથા ખડુ લાંબી ચાલી ધથોપીયાના નેશુસ શહેનશાહોએ દાર ખાધી ધથોપીયાનાં નરનારીઓને ગુલામ બનાવી મહામદની વીજળીક સેના હમરોની — સંખ્યામાં ઉપાડી ગાંધને દિંદના ગુજરાતના શ્રીમતોને ઘેર વેચ્યાં.

ત્યાર પછી ઘણાં વરસ વીતી ગયાં અને ૧૮૧૫ ની સાલ આવી ત્યારે રાજા ધીઓડોરની ધથોપીયા પર આણુ હતી એને રાજાઓની લાઈગંધી ખાંધવાનો ઉમળકો આવ્યો એણે દરીયાની મોટી મગર જેવી અગ્રેજી રાણીને એક મિત્રાચારી ભર્યો કાગળ કાઢ્યો. એને સી ખખર કે મગરની મિત્રાચારી એકડી એનું કાળજું માંગશે. રાણીએ રાજકારણના પાસા દલાવ્યા એક વરસ મુધી એનો જવાબ આવ્યો નહિ. ૧૮૧૭ ની સાલ આવી. અંગ્રેજ બિલાડું ધુરડી ઉડ્યુ “યુદ્ધ આપો.” દિંદમાંના અંગ્રેજ સેનાપતિ નેપીયરને ખાસક હમરની સેના સાથે ધકેલાયો. દિંદનાં કિસાનોને હથિયાર પકડાવી સાત રૂપીયાનો મહીનો ખાંધી અંગ્રેજ સરદાર બોલ્યો “ચાલો તમારી રાણી માટે મરી પડો ને

ધયોપીયાનાં નરનારીઓની કનક ચલાવો ” અગ્નિજ સેના મસાવા ઉતરી ત્યારે રાગ્ન થીયેડોર માગડાલાના પત્થરના કિલ્લામાં બરાયો હતો. મસાવા પર ચઢેલો પેલો અગ્નિજ મહેમાન મસાવા ને માગડાલા વચ્ચેની ચારસો માર્પલ પથરાયલી કરાડોવાળી પર્વતમાળા તરફ જઈ રહ્યો.

એણે સાદસિક કુચ ચડ કરી. એ માગડાલા પહોંચ્યો. ધયોપીયાના રાગ્નના પોતાના ઘર આગળ દફલો થયો. રાગ્ન ઘર-પરથી અમાસી પરથી ચાલી કાઠમાં ઉભો ઉભો જોતો હતો. એણે એની આખી સેનાને મરતી જોઈ એણે ડસરીયાં ક્યાં. એ રણમાં પડ્યો.

પડતાં પડતાં એની આંખ આમળ દાવતરાં દેખાયાં. ટાઈગર પ્રાંતનો કસાઈ નામનો સુબો ઝુટ્યો હતો. એણે જ એ અગ્નિજોને જીત અપાવી હતી. એણે એ લોકને ખોરાક આપ્યો હતો, રસ્તા દેખાડ્યા હતા, માણસો આપ્યાં હતાં વાહનો આપ્યાં હતાં.

અગ્નિજોએ બહલામાં એના કપાળમાં રાગ્નતિલક કઢ્યું. એક-સમના મંદિરમાં એક મોટો ઉત્સવ થયો. ધર્મગુરુએ બહારનાં ખખડતાં હાડપિંજર તરફ આંખમીંચામણા કરી દેશક્રોડી ઉપર પવિત્ર પાણી છાંટ્યું. દાવતરાંખોર કસાઈ જોહાનીસ નામધારી ધયોપીયાનો શહેનશાહ બન્યો.

શહેનશાહને તાજ પર બેસાડી ગોરા સાદસિકાએ વિદાય માગી, એમની સુદાનની પચાઉમોરીનો જવાબ માગતો એક મેહદી જાણ્યો હતો. ગોરા સરદાર નેપીયરને ત્યાં પહોંચી જવાનો દરિયાની રાણીનો હુકમ નીકળ્યો હતો.

ગોરો ગયો ને બેવડા બનેલા કસાઇ પર થીઓડોરનો વારસદાર મેનેલીક ચઢી આવ્યો. મેનેલીકને એક બીજી ગોરીગુંડા શાહીની મદદ લેવી પડી હતી. ઇટાલીની મદદથી મેનેલીક જીત્યો. બેલાનીશ મરાયો.

“રાતા સમુદ્ર પરનું તમારું આસન બંદર આપો” ઇટાલીની વેપારી સરકાર બોલીને આસનમાંથી કિનારાપરનો આખો ધરીદ્રીયા પ્રાંત ચટકાવી જવાનો અભિનય કરી રહી. ૧૮૭૦ માં ધ્યોપીયા બીજા મગરની પકડમાં આવ્યું.

૧૮૮૨ ની સાલના છેલ્લા મહીનામાં રોમન સરકારનો એક કાસદ ધ્યોપીયાને કિનારે ઉતર્યો.

“આવો આવો” મેનેલીકે આવકાર આપ્યાને પૂછ્યું
“નામ શું?”

“એન્ટોનેલી”

“ખૂબ સરસ, કેમ આવવું થયું?” બીજો સવાલ આવ્યો.

“લાઇજધી તાજી કરવા” વેપારી સરકારનો કાસદ ગળામાંથી બોલ્યો ને હાલમાંથી દરયો.

એણે બેઈલુલ બંદર પકાવી લીધું ચાલ મેનેલીક ચમક્યો. એણે લાઇજમની જાણ જોઈ. એણે ઇટાલી સરકાર પર રોમમાં અરજી ચુગરી. એની અરજીને પણ તો કચડી નવું કાવતરું કરવા વેપારી સરકારના સાગરીતો બેસાડ્યા. એક અગ્રિજ હતો, બીજો ઇટાલીયન હતો.

“પણ જુઓને સુધાનપર અમે તરણ મારી છં, અમારે એને સાચી રાખવું જોઈએ” અગ્રિજ બોલ્યો.

“અને જીવંતે ધયોપીયાનો રાતો સમુદ્ર અમે ઝડપવા માંડ્યો છે અમારે એને સંભાળી રાખવો જોઈએ.”

“આપણે એક બીજાને મદદ કરીએ તો!” બંને ધાડપાડુઓની આંખો નાચી રહી.

“અમે તમને ધયોપીયાના માથા જેવું રાતા સમુદ્ર પરનું બંદર આપી દઈએ. એ ઇજીપ્તની હદમાં છે અને કાર્થ દી તમારે.....” અંગ્રેજ સરકારે ખબા ચલાવ્યા.

ઈટાલીની વેપારી સરકાર આખી વાત સમજી ગઈ ને જૂમ પાડી ઉઠી “ક્યુલ ક્યુલ, અમે તમને મુદ્દાનનાં વતનીઓનાં લોહી રેડવામાં મદદ કરશું.”

મેનેલીકને સમાચાર પહોંચ્યા. એ હબકી ગયો. એની આંખમાં રાય સળગ્યો. એણે ગોરા મહેમાનોને માથાથી પગ સુધી પીંછાની લીધા. એણે ઇટાલી સામે સેના મોકલી.

ડોગાલી આગળ ધીગાછું બેઠાણું મેનેલીકની સેનાએ ઇટાલીને દાર આપી પણ ૧૮૮૮ ની માહી સાલ આવી. અંગ્રેજ સરકારે ઉભો કરેલો કાટો ઉઠાવ્યો જોદ્દાનીસના દીકરે દાસમેગેસા એ બળવો જગાવ્યો.

પાછી મેનેલીકે ઇટાલીની મદદ માગી. ઇટાલીએ જીવનાં માણસ આવી કન્યા તેવું જડણું દલાવી કહ્યું “મસાવા અને આસપાસ વચ્ચેનો સાડ માર્શલનો મુલક લખી આપો.”

મેનેલીકે લખી આપ્યું. ધયોપીયાના કંઠ પર ઇટાલીએ પંખે ગોઠવી દીધો.

હમે અમને અડોવા નગર આપો અને આખો દાઈગર પ્રાંત આપો ઇટાલીની વેપારી સરકાર જોરથી દસી ઉઠી.

“ કેમ ! ” મેનેલીક આખો ચમકી ઉઠ્યો .

એમ “ આપણી મીનાયારી વધી છે તેમ ” વેપારી સરકાર ઘથોપીયાનું ગળું દબાવી બોલી મેનેલીક અણે આખો સળગી ઉઠ્યો અને મરણીયો ચર્ષ બોલ્યો. આ આસમારથી આગળ એક તમ્બુ જમીન પર બે પગ મુક્યો છે તો ” એ આખો ધ્રુજી ઉઠ્યો.

૧૮૯૪ ની સાલમાં બનેએ લશ્કર ખટક્યાં તે સુદ મંડાલું ઈટાલીની સરકાર આગળ વધી છેક આડોવા સુધી આવી પહોંચી. આડોવામાં લયંકર જગ ખેલાયો. એતે સલાહની આશા રહી નહીં. આડોવાની નજીક બન્ને સેનાઓ એક બીજાવે દેખી શકે તેટલી પાસે આવી ગઈ.

૧૮૯૬ ની સાલના ફેબ્રુઆરીના એક સવારે આખું આડોવા ધણધણી ઉઠ્યું. સાંજ પડતાં ઈટાલીના પદર હજાર માણસો રણમાં સુતાં ઈટાલીની વેપારી સરકાર દારી હતી મેનેલીક જીત્યો હતો.

પણ યુરોપની વેપારી સરકારો સળવળી ઉઠી. સૌના મોંઘામાં હુલ્લના લપકાગ આગ્યા. સૌ હુલાકોઓએ એ પ્રગતને શુદ્ધામ બનાવવાની નીતી સંભારી.

એકજ વરસમાં યુરોપના શાહીવાદોએ ભાર્ષ્વિકી બાંધવાના કાસદો મોકલ્યા, યુરોપના દેશમાંથી વેપારી હુલ્લને પવિત્ર પાણી જાંટવાવાળા ધરમનાં મિલન આવ્યાં. ઘોળા ઝખઝાવાળા ઘોળી ઘાઠીવાળા ખજાનાં જેવા પાદરીઓ ઈશ્વરની વાનો કહેવા ધથો-પીયા પર ઉતરી પડ્યા.

“ આપણે તો જુના ભાઈઓ છે ” અંગ્રેજ વેપારી સરકારે ટાંઠ કચકચાવી જુની દોરની સભારી અને બગલમાં

સંતાડેલી છુરી જતાવી. સાન સરેવર, બુરી નાદન અને સોખાટ નદી. મુધી મુદનની દદ બાંધી લીધી. યુથોપીયાથી યુગાન્ડા મુધી એક રેલ્વે બાંધવાની પરવાનગી લઈ લીધી. અને પુર્વ આફ્રીકાની મનમાની દદ બાંધી લીધી. એ બધું કરીને અંગ્રેજ વેપારી સરકારે લોદીનો ધુટડો ઉતારી મુધરેલી પ્રજાને ગોમે એવો અભિનય કરી કહ્યું, “આપનો આભાર.”

“અને હું!” ફાન્સની વેપારી સરકારે વચમાં માથું ધ્યું અને ડાળા ધુરકાવી છુટ્ટીઅંદરથી ધ્યોપીયાના પાટનગર એડીસઅબાબા મુધી રેલ્વે નાખવાનો પરવાનો પડાવ્યો.

“અને અમે! અમારે હાઈ જોઈતું નથી, માત્ર અમારા વહાણ તમારે ત્યાં વેપાર કરવા આવે” જર્મની અને અમેરિકાની વેપારી સરકારોએ ઠાવકી ડોકે કહ્યું.

૧૯૦૬ ની સાલ આવી. ધરડો મેનેક્ષીક મરતો હતો. એના મરણ પછી ગાદી માટે ખેલાવાના ખુનખાર જંગો એની મીંચાતી આંખો સામે દેખાતા હતા. એને એક જ ચિંતા હતી. “અમે ભણે અંદર અંદર લડીએ પણ તમે...!”

“અમે!” એના દરિયાના કિનારા પર થાણાં નાખેલી ત્રણે સરકારો ને પણ ચિંતા પેડી “આખું ધ્યોપીયા તથ્યમનો એક આરોગી જાય તો!”

ત્રણે વેપારી સરકારો કરાર કરવા બેઠી. એ કરારનું નામ એન્ડ્રો-કેચ-ઈટાલીયન કરાર એવું પડ્યું.

એ કરાર બોલતા હતા. “આપણા ત્રણેના દિલ ખાતર સલામતીઓ ખાતર, યુથોપીયાને હવેથી કોઈએ વધારે પડાવણું નહી. અને આપણાં દિલોને હાનિ ન થાય તેમ ધ્યોપીયાનું

રાજ્ય ચાલે તેની કાળજી રાખવી” ત્રણે વેપારી સરકારેએ કાગદાને અવસ્થાના નામમાં અને શાંતિના નામમાં સહીએ કરી અને શપથ ખાધા.

મેનેલીક મરણ પામ્યો.

ગાદી માટે અંદર અંદર ધીંગાણા ખેલાયાં, લોહી રડાયાં, હાડપજરો ખડકાયાં. પેલી ત્રણે મુંડી સરકારે દુર રહી દેખી રહી. ઉવટે ૧૯૩૦ ની સાલમાં ધયોપીયાની ગાદી પર એક શાંણો શહેનશાહ આવ્યો. એનું નામ રાસ તફારી. એ પાટનગર એડીસઅબાબામાં ગાદીએ બેઠો, એણે પોતાનું નામ હેઈલ સેલાસી રાખ્યું.

૪-કિનારા પર બેઠેલાં બગલાં

“પૂછુ અમે તો ખ્યાન પરીએ હીએ” હથોપીવાને કિનારે બેઠેલાં બગલાં ગળું ધુરકાવીને બોલતાં હતા.

“શાનું?”

“શાનું!.....શાનું!...” અગ્રિજ બગલું ક્યકાયું, ફેંચે પાણીમાં ભેંસું, ઈંટાલીવને ફટ દબને પાણીમાં ચાંચ કબોળી. એક તરફકતા માછલાને બહાર કાઢ્યું.

“પછુ તમારે ડરવાનું શું છે!” ત્રણે બગલુ સાથે બબડ્યાં.

“મારે ડરવાનું ન હોય! તમે ત્રણે તરફટી મારેા આખો કિનારો પચાવી પડ્યાં છો, એકે રાતો સમુદ્રને દિંદીમહાસાગર રોક્યો છે, બીજું એકનના લિપ્તાગરમાં બેઠું છે, ત્રીજાએ પછુ ત્યાંજ પકાવ નાખ્યો છે, અને પાછાં તમે કહો છો કે મારે ડરવાનું શું છે! તમે ક્યારે.....” હથોપીવા ફરગરતું બોલતું હતું.

“અમે ક્યારેય કાંઈ નહિં કરીએ. અમારે માથે અમારી માના રાખ્દસંઘ બેઠી છે, અમે સુધારાના સરદારો છીએ,

અને અમે..." અગ્રેજ બગલો પાંખો ફફડાવી બોલી ઉઠ્યો, ફેંચ બગલાએ ડોક ઉઘી કરી સાંભળ્યું. ઇટાલીયન બગલાએ બીજું માછલું ઝડપ્યું.

“મને માફ કરજો, તમારી માતા ગ્રાફ્ટસંધે તમને નથી જણ્યા, તમને એ સાંપડી છે. તમે સુધારાના સરદારો છો પણ તમારા સુધારાએ તમારાં હથિયાર સુધાર્યાં છે, તમારા મેદાનથી ધોયા, હું તમારા સંઘનું સભ્ય છું પણ આપણો મેળ..."

—મુશોપીયાએ આશંકા કરી.

“આપણો મેળ!” ઇટાલીને ઉમળકે આવ્યો. “આપણો મેળ ખાશે જ ખાશે, આપણો મેળ નહિ ખાય તો બીજા કોનો ખાવાનો છે! અમે તમારા દરિયાના દરવાજા પર બેઠા છીએ, એ દરિયાપારની દુનિયા તમને સતાવી ન જાય તેટલા માટે, અમે તમારે ત્યાં પાકે માલ પકવવાની ના પાડીએ છીએ. કારણ કે તે અમે તમને પુરો પાડ્યું, અમે તમારા લશ્કરને કેળવવાની આડે આવીએ છીએ કારણ કે અમે તમારા સાથમાં છીએ ત્યાં સુધી અમારાં લશ્કર તે તમારું જ છે ને?”

“હા, અને અમે એખીસીનીયન કાર્પોરેશન શું કામ જોલી છે!” અગ્રેજ બગલો આંખો નયવી રહ્યો.

“અને અમે અમારા ડોક્ટરોને ધર્મગુરુઓ તમારે ત્યાં શું કામ મોકલીએ છીએ?” ફેંચ બગલો નાચી ઉઠ્યો.

“અને અમે તમારે ત્યાં નિરાળો શું કામ જોલીએ છીએ? તમારે ત્યાં નાની નાની સૈનિક જવણીયો શું કામ ઉભી કરીએ છીએ!” ઇટાલીયન બગલો મુશોપીયાના પગ પર તાકીને જોલ્યો.

“ તું?...તું?...હયોપીયાને દેહ મુજી ઉડ્યો, હું તમને સૌને એળખું છું, મને તારીજ ખીક છે, તારી ચુંડાગીરી...”

હયોપીયાને શ્વાસ ચડી ગયો. એણે પાછું બેસવા માંડ્યું તમારી નિશાળોમાં અમારાં બાળકોને અમે લોક નાપાક છીએ જંગલી છીએ, અને તમે ઘણા લક્ષા હો એવા પાક શિખવાય છે અમારા આખા દેશ પર તારાં ચાણા નખાયાં છે ને તેમાં અમારી એકે એક ખાનગી વાતો જાણવા જમસૂસી ચાલે છે અમારા સ્થળોના નકશા ઉતારાય છે. અમારા બળના માપ મપાય છે હયોપીયાની આંખો ખીક ને રાવથી ચમકી લેતી.

“ એતો...એતો...” ત્રણે બચ્ચા પાંખો ફફડાવી રજાં, ઇલાલી કારમું હસી પડ્યું એના હસવાથી જાણે આખા કિનારાનો હણેહણ મુજી ઉડ્યો.

૫-એનું આખું નામ મુસોલીની

“એનું આખું નામ મુસોલીની. એનો બાપ લુહાર હતો.

એ એના બાપની કાઠમાં ઉભો ઉભો લોહાં ટીપતો. લોહાં ટીપી ટીપીને એનું આખું જીવન લોહાં જેવું લોખંડી લોહાં જેવું કઠોર ને લોહાં જેવુંજ કાળું બન્યું હતું.

“હરામખોર મુસા !” એનો બાપ એક દિવસ તેને ધમ-ધાવતો બોલતો હતો. એનો જિપાડેલો ધણુ અદર રહ્યો. એ તપેલા લોહાં જેવો લાલગોળ તપી ઉઠ્યો. એના બાપનો બોલ એને ધણુની જેમ વાગ્યો. એના આખા અંગ પર તણુખા ઉડ્યા. એણે ધર છોડ્યું.

એ એના દેશ છટાલીમાં રખડવા લાગ્યો. એણે ઇટાલીનું ક્લોનાનુ રાજકારણુ દેખ્યું. એણે મુડીવાદના રોપણુમાં સપડા-એલા લાખો કામદારોને કચકાતાં રીયાતાં, બેકાર બનીને ફરતાં, ને અપમાન પામીને મરતાં દેખ્યાં. પણ એને કંઈ લાગ્યુ નહિ, એને હૃદય નહોતું.

“પણ સમાજવાદમાં લખાય તો જ ફાવી જવાય ને સત્તા

હાથ કરાય” એને કપટી વિચાર આવ્યો એ સમાજવાદી બન્યો.

“અને જીવી કાણુ શકે!” એક દી એ એની જાતને પુછતો હતો, ને પાછો જવાબ દેતો હતો.

“જોરદાર હોય તેજ” એણે એનો હાથ દવામાં જોરથી ઉંચક્યો.

“અને જોર કોનામાં હોય!” પાછો એને સવાલ ઉઠ્યો.

“જેના હાથમાં રૂપીયો તેનામાં” એને જવાબ જડ્યો. એના માથામાં આજી વિચાર સરણી દેખાઈ.” શ્રીમતો પાસ રૂપીયો છે. શ્રીમતો બળવાન છે, બળવાનોએ નબળાનાં લોહી પર જીવવું જોઈએ, બળવાનોની નબળાંઓએ સેવા કરવી જોઈએ” એના માથામાં એક સાથે અનેક ધાતકી વિચારો તળે ઉપર ધર્મ રહ્યા. એણે આગળ ચલાવ્યું “અને બળવાન દેશોએ નબળા દેશોને ગુલામ બનાવવા જોઈએ.” બળવાન દેશોએ નબળા દેશો પાસે ઠાવેા માલ પકાવવો જોઈએ. ઇટાલી બળવાન છે. રોમ બળવાન છે. હું બળવાન છું” એની આંખો ફાટી ઉઠી “મુરોપ બળવાન છે, મુરોપ માટે એશીયાએ ઠાવેા માલ પકાવવો જોઈએ એમીયાના એક-એક દેશ નફાનું બજાર બનવું જોઈએ. એને બધું સમજાવું હતું.

પણ પાછો એનો અવાજ લથડ્યો “આખી દુનીયા અંધ-જોએ પડાવી લીધી છે હું કુદમાં ભાગ માગીશ.” એણે મુકી ઉગામી. એણે ખીજા હાથે ભીંત પરનો નકશો ઉતારી લોધો એની કારમી નજર આફ્રિકાને દેખી રહી.

“એ અંધારો ખંડ!” એણે ઘંત કચકચાવ્યા “આખો ઇયોપીયા ફળુ બાકી છે. એને આખાને ગટ કરી જવાય તો!” જાણે એની આંખો ઇયોપીયાને ખાઈ રહી. પણ પછી વાત પડેલાં

સત્તા હાથ કરવાની. એના હોડ ખીડાઈ ગયા. આંખો તરવારની ધાર જેવી જોઈ રહી. એણે રાજકારણમાં જોરથી ઝંપલાવ્યું. એણે રોમની વ્યાસપીડ પરથી જુમ પાડીને બાપલુ આપ્યું. “સમાજવાદ ખોટો છે મુડીવાદ ખોટો છે. ફાસીઝમ એજ એક સાચો વાદ છે, હું ફાસીસ્ટ છું.”

“પણ ફાસીઝમ તે શું?” લોકો જોઈ રહ્યા.

“એટલું નથી જાણતા!” એણે આંખો ઝીણી કરી આગળ ચલાવ્યું. “ફાસીઝમ એટલે મુડીવાદી રાષ્ટ્રિય સરમુખત્યારી એમાં માલીક અને મજૂરનાં બન્નેનાં હિત સચવાશે, એમાં જ વર્ગવિગ્રહ નાશુદ થશે, એમાં આચો વર્ગ મેળ થશે અને એમાંથી રાષ્ટ્રનો સર્વોદય સાંપડશે.”

“હે!” શ્રીમતોને. માલીકોને, જમીનદારોને એ ગમી ગયું. મુસોલીનીને મુડીવાદે સત્તા આપી. મુસોલીની ઈટાલીની મુડીવાદી સરકારનો સરમુખત્યાર બન્યો. મારકુલા બનેલા મુડીવાદનો સરમુખત્યાર મુઝી ખોલીને આખી દુનીયા તરફ આંખો તનડાવતો ઉભો. “મારે પહેલાં ઈટાલીમાં સામ્યવાદીઓની જડ ઉખેડી નાખવી પડશે.” એણે કાપદો હાથમાં લેતાં કહ્યું.

ખીજે દિવસે મજૂર સંઘો ઘેરકાયદેસર થયા, હડતાલ ઘેરકાયદેસર બની, સામ્યવાદી સંઘ ઘેરકાયદેસર થયો, સમાનતાની વાતો ઘેરકાયદેસર બની.

ખીજે જ દિવસે આખા ઈટાલીમાં લોકશાસનનો વિચાર ધગવતા એકેએક પર આશુકો સમસમી ઉડી, ફરતા માણસો અદર ઉપડ્યાં, સામ્યવાદીઓ ને મજૂરોના એકેએક કાર્યકર્તાઓ પર કરવત મંડાવું, મુડીવાદી ગુંડાચાલીએ ખૂન, કતલ

અંગ્રજોને અને અનેક પ્રકારનાં પિત્રોને કામદેસર બનાવી પુટાં મુટી દીધાં. મુસોલીનીના કાસીઝમે સ્વતંત્ર વિચારની, અમાનતાની ભાવનાની, સંસ્કારીતાની વિકાસ ધોર ખોલી.

‘ એક જ વાત, એક જ નીતિ, એક જ આચાર ને એક જ વિચાર, એક જ કાયદો ને એક જ અવાજ મુસોલીનીએ ઇટાલી આખાના કાળજી પર ઠાનરી નાખ્યો, ઇટાલી આખાના માથા પર ઠોકી બેસાડ્યો.

“ શ્રદ્ધાથી માનવું, માનીને તાબે થવું, તાબે રહીને મુક્ત કરવું.”

“ શું માનવું, એમ પૂછો છો ? ”

મુઠીવાદી શુંડી સરકાર જવાબ દેતી હતી.

“ કાસીઝમે માનવું અને કાસીઝમેના પિતા મુસોલીની હોવાથી મુસોલીની જે કહે તે માનવું. માનવું જ માનવું કારણ કે એ બધા હુકમો એની પાસેથી આવે છે.”

“ આપણે મુશોપીવાને આખાને ખાલસા કરવું પડશે ” એક દોષને મુસાએ હુકાર કર્યો ને એ પચ પહોળા કરી, નફ્ટાઇની અદ્ય વાળી, આખી કચકાતી માનવજાતનું અપમાન કરતો હોય તેમ ઉભો. એના માથા પરની ટોપી પર ચિતરાયણ ગીધ જાણે ઉડુ ઉડુ કરી રહ્યું એ નફ્ટાઇથી બળડતો. “ હું નીરોમાં માનું છું ધણા વરસો પહેલાં એમ રોમની હાક દુનીઆમાં જેવી હતી તેવી જ મારે વગાડવી છે અને મારી પાસે શું કાંઈનો નથી ? આટલા બધા ભુખે મરતા કામદારોને કિસાનો છે બેકારોનાં ભુખનાં ભુખ છે બચડી ખાવ એવા મારાં કેદખાના ને ખૂની કેદીઓ છે કાસીસ્ટ અનેકાં અખ્યમ વર્ગના

વિદ્યાર્થીઓનાં ટાળાં છે અને પોપના આસીર્વાદ છે. બોંબ ને બંદુક છે. તોપો ને તમંચા છે ટેકા ને વિમાનો હાં મનવારો ને વહાણો છે. ” એનો હુકાર લખાયો “એક બે લાખને કાપી નાંખવાં તો રમત વાત છે રમત. ” એ મદ્રમતાથી બોલ્યો.

“પણ સંધિઓ ! રાષ્ટ્રસંઘ ! ” એ પણ વાર અટક્યો.
“ સંધિઓ ! મુડીવાદી સરમુખત્યારીને એકે સંધિ પવિત્ર નથી, અને રાષ્ટ્રસંઘ ધાડપાકુઓનો છે. અને ક્રાન્સનું તો વચન છે કે...” એ ખુશ થઈ રહ્યો.

બીજે જ દિવસે મુસોલીની એ હુકાર ઇટાલીની મુડીવાદી સરમુખત્યાર (Fascist) સરકારે બોલવા માંડ્યો.

“ શાહીવાદ એ જીવનનો અનીવાર્ય નિયમ છે. ”

“ ઇટાલીએ વિસ્તાર પામવા કાઢી નીકળવું જોઈ એ. ”

ચોક્કસ દિવસમાં આખી દુનિયાને સજાગાવ તેવા શબ્દોમાં ઇટાલીમાંથી એ હુકાર ફેલાવા માંડ્યો.

“ અમારે યુધ્ધોપીયા પર ચડવું પડશે જ કારણ કે જીવન એક કલહ છે, કારણ કે અમે છેવટનો નિકાલ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, કારણ કે, ઇટાલીયનો હંમેશાં કાળાં લશ્કરને હરાવી શકે તેમ છે, કારણ કે, અમારા સાથમાં એકે એક ઇટાલીઅન નર ને નારી છે, કારણ કે અમને રોમનોને યુદ્ધ ખેલવાની ટેવ ❶ અને વીરતા બતાવી વિજય મેળવવાનું મન છે. ”

આખી દુનિયા ઘેરાતાં યુદ્ધનાં વાદળને અમકોને જોઈ રહી

૬-વકર્યો

એલે નેલ ને એ વકર્યો

એની આંખ આમળ દુષોપીયા દેખાયું ને એને ધાડ પાડવાનો ઉમળકો આવ્યો. એની આંખો મોટી થઇ. એ નેછ રક્ષો એને ઇથોપીયા દેખાયો એને સોના ચાંદીની ખાલો ચમકતી લાગી, એને તેજના કુવા દેખાયા, એને રુબરુના રસ ઝરતા જણાયા, એને કાચા માલના ડગલા ઉમળતા લાગ્યા. એ લલચાયો.

એનાં ગલેકામાં એની આંખમાં નાગી તરવારો નાચી રહી એના માથામાં જેડા જરાડયા એના હાક લોંકડી ને રીંછની રીતે ફફડી ઉડ્યા વકરેલા સાંટની જેમ એણે મણનું માયું હલાવ્યું ઇથોપીયાને નજરમાં રાખી હડકાયા દીપકની જેમ એના ડાળા ધૂરડી ઉડ્યા. “બસ આજ સમય છે.” એણે નિશ્ચય કર્યો. “કારણ કેઈ પણ કારણ” એ હોક દાબીને દાંત કચકચાવીને બોલ્યો.

એની અંદરની આંખો આગળ રણુરંગ ખેલાતો દેખાયો. એ મનમાં ને મનમાં હપ્પસી પ્રજ્ઞનાં ઉકળતાં લોહીમાં નાહી રહ્યો, હપ્પસી નર નારીઓ અને બાળક બાળકીઓની ક્તલ કરી રહ્યો, હપ્પસી હાડપિંજરોના ઢગલા પર તાંડવ ખેલી રહ્યો, એને ઉમળકો આવ્યો, જાણે એ દોડ્યો. એ બાથ બીડીને બેટ્યો. એની બાથમાં ઝેરી ગેસથી ભરેલી માથા વિનાની મોતના ડાધુ જેવી ટેકા હતી.

એણે એના વતનને આંગણે હાકલ કરી. મુરખ બનેલાં કામદારોને કિસાનોને શ્રીમતોના નફા માટે નિર્દોષ હપ્પસીઓને કાપી નાખતાં કપાઇ જવાની હાકલ કરી. એ ઇટાલીને આંગણે બાબરાભુત જેવો ધુમી રહ્યો. એના જીવના ટેરવે ખૂનામરદની સરસ્વતી વસી, એ સૂત્રો ખોલી રહ્યો.

“ જેવી ઝીને સુવાવડ તેવું મરદને મુદ્દ.”

“ પુરુષનો એક માત્ર સદ્ગુણ શાંતિનો વિષેધ છે, એનો એ સદ્ગુણ લોહીથી તરબોળ એવી રણભૂમી પર સુરજ પ્રકાશ છે ત્યારે ચળકી ઉઠે છે.”

“ આપણી પાસે એક કરોડની સેનાને પૂરો પડે એટલો શસ્ત્ર-સરંગમ છે, સુરજને ઢાંકી દે તેટલાં વિમાનો છે. આખા યુરોપને સુવાડી દે એટલી ઝેરી ગેસની કોડીઓ છે.”

એ ઝંઝાવાતની જોગ ધુમી વળ્યો. એ દ્રીપોલી પહોંચ્યો ને મુરખી રહ્યો.

“ હું તમને સમજાવવા માગું છું કે ત્યારે આપણી તોપો ગરજ ઉઠશે ત્યારે તેમાં આપણા વતનનો સાદ સંભળાશે,

આપણને કાચો માલ પકવે એવો મુલક જોઈએ છે. એવો મુલક આપણે આફ્રિકાના પૂર્વ કિનારા પર મેગ્રીથું, આપણા દેશની પ્રાચીન જાહેરાતવાળી આપણને ત્યાં જોઈએ. રૂઢી છે, એમાં ભગવાનનો હાથ છે અને આપણી ઇચ્છા શકતી છે, આપણી ઇચ્છાને વિધીના લેખની સામે કાંઈ થઈ શકશે નહીં.”

“અને સાંભળો,” એનો અવાજ એની જોપરીને ખખડાવી રહ્યો. “એમાંથી પ્રાચીન રોમન સામ્રાજ્ય ફરી સાંપડશે, જીપ્સાઈટ, માસ્ટા, અને ઉત્તર આફ્રિકાનાં જ્યાં રાજ્ય આપણાં ઘરો, ભુમધ્યનો એક એક ટાપુ આપણી હકુમત નીચે આવશે અને ભુમધ્યનાં પાણી પર સાથીઆ ચીતરાશે. આપણું આયોનું સ્વામીત્વ સ્વીકારાશે.”

“આપણે ઇતિહાસ સંભારો, ઇસુ પહેલાંની ત્રીજી સદીમાં આપણે ભુમધ્યના સ્વામી હતા, આપણા ચહેનશાહ રૂપીઓએ આફ્રિકાને છૂટી આફ્રિકનસનું બિરુદ ધારણ કર્યું હતું. આપણા વેપારીઓએ એ કાળા હજીસી ગુલામોને લાખોની સંખ્યામાં વેચ્યા હતા.”

“આજે આપણે ગુલામી નાબુદ કરી છે.” એ ઇટાલીના મુડીવાદને સંબોધતો હતો. “આજે આપણે વર્ગ વિભાજન નાબુદ કરવા મજૂર સંસ્થાઓને નાબુદ કરી છે. હજીસીને ગેરકાયદેસર બનાવી છે, આજે આપણે કોઈને ગુલામ નથી બનાવતું. આજે આપણે ઇથોપીયાની જાતમહેનત આપણે માટે કાચો માલ તૈયાર કરે એટલું જ ઇચ્છીએ છીએ, આપણી ઇચ્છાની સામે ચાપ તેનો નાશ નિર્માઈ ચૂક્યો છે. એવી આપણી પ્રમાણિક ઇચ્છા સામે ઇથોપીયાના વતનીઓ યશે તો ઇથોપીયાના હજીસીઓમાંથી અર્થો-અર્થને, કાપો નાખતાં

આપણને વાર નહિ લાગે. ” એણે સાફ સાફ જણાવી દીધું. યુરોપનો મુડીવાદ ચમકી ઉઠ્યો. દુનિયાભરની વેપારી સરકારોને દહેશત લાગી. યુથોપીયાનાં વતનીઓ પોતાના કાઈ પણ ગુના વિના માથા પર ખુનામરડીનાં ઘેરાતાં વાદળ દેખી રહ્યાં. યુથોપીયાના રાહેનશાહે દુનિયાને જણાવી દીધું. “ અમે ઈટાલીયન મુડીવાદના આક્રમણ સામે લોહીના છેલ્લા દીપા સુધી લડીશું. ”

૭-ઉલવાલ

“ ઉલવાલ ” એવો આખો ફાડી, નાક પુલાય્યા. જાળે એનું આખું મોઢું એ એક જ નામથી ભરાઈ ગયું. એ જોઈ રહ્યો. એની આંખમાં એના પૂર્વ જ ખૂની નીરાનું ખુનમ ઉજાલું.

“ ઉલવાલ ” મુડીવાદના સરખુખત્યાર મુસોલીનીની આંખમાં રમતાં સાપોલીયાં ચક્કર ગોળ ફરતાં હતાં.

“ પણ સીમારૂઠા ! ” મુસોલીનીએ સામે ઉમેલા તરફ જોયું. “ ઐઝીઆની નહિ, તમે જ ત્યાં પહોંચી જાવ, ઉલવાલ.”

“ જી, હું જાઉં.....” સીમારૂઠા અક્કડ ચર્ચ બોલ્યો.

“ પણ સમાલજો ” પાછું પેલાને પાદ આપ્યું. “ રાષ્ટ્ર-સંઘની સોનેરી ટોળી ન્યાયનાં બધાં નાટક કરશે, તેથી આપણે ડરવાનું નથી એ બધાં લુના ચાલીવાદીઓનાં ગલોફાં પણ એ જ શીકારથી બરેલાં છે, એટલે એમાંનું એકે જડણુ ફાડીને જૂમ પાડવાનું નથી. એમના ફફડતા હોડને ઈસારાથી સીવી લેવાશે

ને બીજી બાજુ આપણે ધ્યેયોપીયા આખાને ગટકાવવા ઉલવાલથી શરૂ કરીએ. ”

“ હાજી હાજી હુકમની વાર ” સીમારૂટાના હાથ સળવળ્યા.

“ આજ સુધી એ ઓગાડાન ઈલાકાના ઉલવાલના કુવાઓએ ગોરાં ને કાળાં બનેલી તરસ છીપારી છે, આપણે એ કુવાઓની સરફતે જ બનેલાં સોહીથી રંગીએ અને ઉલવાલના કુવામાં સોહી ભરી દેએ. ” મુસોલોની વાતો કરી રહ્યો.

“ જી, અને બીજી બાજુ આપણું જહાજ મસાવા પહોંચવા રાતા મહાસાગર પર કુચ કરી જાય. ”

એ બધી તૈયારી થઈ ગઈ છે. એક તરફ ઉલવાલના કુવામાં સોહી ઉઠે, બીજી બાજુ એગિસીનીયા અને આપણી રાષ્ટ્રસંઘની ગોરી જમાત સાથે ન્યાયનાં નાટકની મસજત ચાલે અને ત્રીજી તરફ આપણે વિજયી ગીધનો વાવટો રાતા સમુદ્ર પર અને આકાશ પર કુચ કરે. ” મુસોલોનીએ આખી વાત દહી દીધી.

ઈટાલીના સોમાલી પ્રદેશની પાકોશમાં ઓગાડાન ઈલાકામાં ઉલવાલના કુવાઓની આસપાસ ઈટાલીનાં લશ્કર ફરતાં થઈ ગયાં, અને કુવાઓનાં પાણી પીતાં પીતાં બોલ્યાં. “ એ અમારા છે, અહીં અમે એક કીલો બાંધશું. ”

“ શી વાત! ” ઓગાડાન ઈલાકાનો ધ્યેયોપીયન અધિકારી ચમકી ઉઠ્યો. “ તમારી હદ તો દરિયા કિનારાથી સો માઈલ જેટલી જ છે. ”

“ પણ એ તો વધેને! ” ઈટાલીનો નાયક હસ્યો ને બોલ્યો. “ વરસોથી ઓગાડાનનાં બીડામાં અમારું દોર ચરે

છે, વરસોથી ઉત્તવાલનાં કુવામાંથી અમારા માણસો પાણી પીએ છે, ઉત્તવાલના કુવા અમારા છે અને ત્યાં અમારો દિલ્લો બાંધ્યું. ” બાંધ કામ શરૂ થયું.

યુથોપીયાનો શહેનશાહ સળગી ઉઠ્યો. “ આ શી શુંડાગીરી ! આપણી પવિત્ર સંધિઓ તો લુપ્તો. ”

ઓગણીસો ચોત્રીસના ઓગણ મહિનાથી હથોપીયાના શાહ સેલાસીએ વાટાધારો વિનંતિઓ, અરજીઓને ચળવળો સર કરી. યુથોપીયાને માથે ઇરીટ્રીયામાં અને પગ આગળ ઓગાડાનમાં ઇટાલીના મુડીવાદે ધાડ સર કરી દીધી હતી, હથોપીયાના શાહ પર રાષ્ટ્રસંધનો જવાબ આવ્યો. “ તમે ગભરાશો નહિ, અમે તપાસપત્ર નિમીએ છીએ. ”

તપાસપત્ર નીમાયુ.

તપાસ પત્રની આંખો સામે યુથોપીયાના ઓગાડાન ઇક્લાકામાં પૂર્વથી પશ્ચિમ વારડા પરથી બાળવાણી સુધી ઇટાલીની દુકડોઓ ફરતી થઈ ગઈ અને ઉપર ઇરીટ્રીયામાં પણ મુસાનાં જઠાજ લસકર ને દારૂગોળો ઠાલવવા લાગ્યાં. ઇટાલીએ અંગ્રેજ સરકારના કાનમાં કહ્યું.

“ મુસોલીનીને આપની શ્રીમંત સરકાર સામે ઇરીટ્રીયામાં કરો શ્વાર્થ નથી યુથોપીયામાં જુરોનાઈસ નદીના મૂળ સરોવર ટાના સુધીનાં આપનાં બધાં વેપારી દિતોની સલામતીની અમે આપને ખાતરી આપીએ છીએ. ”

“ અમારે એટલું જ જોઈએ છે. ” હિટનની વેપારી સરકારે બગલમાં બિલાડું સંતાડ્યું ને તપાસ પત્રમાં ‘ હું બી ડીય ’ કરતી પાધડી મૂકીને આવી.

૮-ઉલવાલ લોહી ઉબકે છે

“ જીવ, એ પચાઉંમીર દુકડીઓને આગળ આવતી રોકો, મને બધું સમજાઈ ગયું છે. સમીતીઓ ને પેટા સમીતીઓ નીમો રાખ્દસંધ વખત કાઢે છે અને એ વખતમાં ઇટાલી એપિસીનીયા પર ફ્રાન્સ ઉતારવા રસ્તા બાંધે છે.” ઇથોપીયાનો હેલ્લ સેલાસી બોલ્યો. એની આંખ આગળ ઇથોપીયા પર ઉતરતાં યુદ્ધનાં વાદળ દોડતાં દેખાયાં.

“ કોણુ જાય ? ” નસીબુ ગોડલુબર થયો.

“ મેરીયમ તું જા. દરારના પર્વતોમાં થઈને પૂર્વ તરફ અને રોકારા ડાઘાબુર પહોંચે.” સાહે ફરમાન આપ્યું તૈયારીઓ થઈ ગઈ.

દરારમાં નોખત વાગી મેરીયમ ને રોકારા બન્નેની સેનાઓ જુદા જુદા માર્ગે ડાઘાબુર પર ઉતરી પડી. પછર હમ્મરની ફ્રાન્સને બાળી ઇટાલીની સોમાલી દુકડીઓ કુવા છેડી નાડી.

મેરીયમ એક કુવાથી બીજા પર ચોરીઓ જેસાડતો મુસ્તાફીય પહોંચ્યો.

મુસ્તાફીય પર ઇટાલીયન દુકડોઓનો પડાવ હતો. એકે દુકડો ચસી નહિ.

એક બીજા તરફ ધૂરકતાં બનેનાં લસ્કરોએ પડાવ નાખ્યા. એક બીજાની આંખો લડે રહી, એકબીજાના અવાજ ધૂરકયા, એકબીજાના વાવટા દાવ માગી રહ્યા.

એમ એક અડવાડીયુ વહી ગયું.

મુસ્તાફીયથી થોડા માર્ગ પર કાટામા ગામ પાસે ચોરી જેસાડી મેરીયમ પાછો ગયો.

ઇથોપીયા પર રાષ્ટ્રસંઘનું તપાસ પંચ ઉતર્યું.

કુવાની બીજા બાજુ બેઠેલી ઇટાલીની દુકડોઓએ સંગીન ધરી પંચને શેઠ્યું. “આગળ વધો તો તમારા જોખમે.”

બીજા બાજુથી ઇથોપીયાની એક હજારનો ફોજ આગળ વધી. ઇટાલીની દુકડોઓ બોલ્યા વિના પાછળ હટી અને તપાસપંચને શેઠ્યા માટે ઇથોપીયા અને અંગ્રેજ સરકારે ઇટાલીને આંગણે ફરિયાદ મોકલાવી.

નવેમ્બરના ૨૪ મા દિવસે ઇટાલીની સરકારનો કેપ્ટન સીમેરેટા આવ્યો ને બોલ્યો. “મેં અમારી સરકારને કહ્યું છે શકાત નથી.”

નવેમ્બરની પાંચમીએ ઇથોપીયન હાથથી પર ઓમિનાં ઇટાલીનાં વિમાનો ઉડ્યાં ને અંડુકા ફુટી. શંકાગ્રસ્ત વિધાનને

પડ્યો. રોકારા એના નરમ ને શાંત સ્વભાવ પ્રમાણે વિચારમાં પડ્યો ને વિધાર્મ ગયેલા ઐનિકાને દરનાવવાનો હુકમ આપતો બેઠો.

“ હું એફર્ક પાસેથી આવ્યો છું, હું જઈ છું.” અલીનુરથી રહેવાયું નહિ.

“ ક્યાં ? ”

“ ઇટાલીને જવાળ આપવા ” એ સળગી રહ્યો.

“ જરા શાંતિથી.....” રોકારા વિચારતો હતો.

“ ના, શાંત નહિ, પહેલો જવાળ. ” અલીનુરે એની લશ્કરી મોટરો દુશ્મનોની હારોમાં વંટોળાતી જોમ ધૂમાવી, એકસો ઇટાલીયનોનાં લોહી રેડાયાં.

પાઝાં ઇટાલીયન વિમાનો ફફડ્યાં. એકા પર બોંબ પડ્યા જરલોગુબી પર પણ એ જ વિમાનો ઉતરી પડ્યાં. થોડાંક ઘર ખડેર બન્યાં, યુથોપીયાનાં વતનીઓનાં લોહી રેડાયાં. ઉલવાસના કુવાઓ લોહીથી ઉબક્યા. યુથોપીયાને આંગણે મંડાવાનો રણ રંગ ઉલવાસને આંગણે ઇંટાયો.

“ શાખાશ છે ” એફર્કે એના સાથીદાર અલીનુરને નવાળ્યો “ આજથી તું આપણા કિલ્લાનો કેપ્ટન છે. ”

સીમેરુટાનો તપાસપંચ પર તાર આવ્યો.

“ અમે તપાસ પંચને આજળ વધવા નહિં દઇએ, અગ્રેજ અમલદારો એકલા આવવું હોય તો આવે. ”

“ તમારી અંદર આંતર રાષ્ટ્રીય વિનય નથી, તમારે એનો જવાબ દેવો પડશે ” કહી તપાસ પંચે ગ્રોડ તાણી.

“અને તમે અમારા શાંત લશ્કર પર હુલ્લો કર્યો છે માટે સત્તા બે લાખ રૂપિયા નુકસાનીના આપો. અમારા ફાસીસ્ટ વાવટાને જાહેર રીતે સજામી બરો” ઈટાલીની સરકારે ઇથોપીયાના શાહનો જવાબ માગ્યો.

“એ મારાથી નહિ બને, આક્રમણ તમારું હતું અમારું નહિ, હું તમારી સરકારને આપણી વચમાં થએલી ૧૯૨૮ ની સંધીની યાદ આપુ છું.”

“હું સંસ્કૃતીનો સદેશ મારા ફાસીસ્ટ બેંજની અંદર અને ઝેરી ગેસની અંદર ગોઠવીને જંગલી ઇથોપીયાના અંધાર પ્રદેશ પર ઉતારવા માગું છું. મારું એ અત્યંત પવિત્ર ધર્મકાર્ય છે.” ઈટાલીની મુડીવાદી સરકારનો સરમુખત્યાર દાંત કઠકાવી રહ્યો. એને એની જાત ધણી વિશાળ લાગી. એણે મુડીવાદના નફા અમર રાખવા આખી દુનાઆના નકસાને જય પથ શરમવીના લોહીના રંગે રંગવા માંડ્યો. એણે રાષ્ટ્રસંધની ચંડાળ ચોકડીને એનું સાચું પોત પ્રકાશવાની ફરજ પાડી.

૯-રાતા સાગર પર ઓથાર ઉતરી

રાતા સાગર પર ઓથાર ઉતરતી હતી. રાતા સાગરની છાતી પર એ ઓથાર જેવા ઈટાલીયન જહાજનો કાગો દેહ આક્રમણ કરવા તૈયાર ઉભો હતો. એનું કાળું નામ સાટુરીના હતું. એ રાતા સાગર પર ઉતરી પડવા તૈયાર ઉભું હતું.

દીવસ બીનો હતો વરસાદ ઝરમર ઝરમર વરસતો હતો. સાટુરીના પર ચઢવા મુશ્કેલીનીના સેના કીનારા પર ગોઠવાતી હતી. એકે એક સૈનીકના બકતરીયા પોશાક હતા. અજકતા હથીયાર હતાં. નવા નવા છુટ હતા. અને તોપણ પૂર્વ આફ્રીકામાં સાહસ ખેડવા જતા એ સૈનીકોના ઘણાખરા અહેરા પરથી આનંદની ખુશખો ઉડી ગઈ હતી.

સાટુરીના સરતું કીનારાની પાસે ને પાસે આવતું હતું. ઈટાલીયન ખારવા લોક જહાજની કીનારા પરની સીડીએ ગોઠવવા તૈયાર ઉભા હતા. સાટુરીના અડોઅડ આવી ઉભું.

મોટાં મોટાં ગ્રીષ્મ જેવાં કેન્સ લટક્યાં સાટુરીનાની કરોડોમાં

સામાન ખડકાયા. વિમાનો ઉંચકાયા ને જલાજ પર ગોઠવાયાં, મોટી મોટી તોપો તો ક્યારનીય ગોઠવાઈને મોં ફાટી ઉબી હતી. એક પછી એક દુકડી ચઢતી હતી. જલાજના તુતક પર કાળા મકાડાની હાર ચાલતી હોય તેમ દુકડીઓ ચાલવા લાગી ને કોકોને અડેલીને, દોરડાંએ ટીંગાઈને કિનારા પર જોવા લાગી. જાણે બધી રાઈફલો ને મંગીનોને બૂલાવી, બધાં બંકનરો ને બેદી એ સૌ સૈનિકાની એક લાગણી લોકોનાં ટોળામાં દુર દુર ઉભેલાં મિત્રોને, સાથીદારોને બાળકોને, મમતાથી દેખી રહી.

એક બાજુ લશ્કરી પડધમ જોરથી વાગતી હતી બીજી તરફ એ પડધમના પડધાને આવરી દે એવા પડછંદ અવાજથી સૈનીકાના જુથ ફાસીસ્ટ યુદ્ધગીતો ગાતાં હતાં. એ ગીતો અને યુદ્ધના પડધમના અવાજનો એકેએક સાદ જાણે કિનારા પર આંખો નીચોવતાં ઉભેલાં ઇટાલીયન નરનારીઓ અને બાળકોના માથામાં ઘણુની જેમ ધા કરતો હતો.

પણ એમાંના ઘણા ખરા તો મુડીવાદનાં ફાસીસ્ટ ગીતોથી ઉશ્કેરાઈ નીશાળ છોડીને નાસી આવેલા છોકરાઓ હતા. એ છોકરાઓનાં ઘેર રહેલાં લામ્બબંધો કિનારા પરથી તુતક પર નારંગી ને મોસંબી નાખતાં હતાં, કિનારા પર ઉભેલી છોકરીઓ પોતાના દોસ્તદારોને કુલોની કલગીઓ ધરી ધરીને મુંઘતી હતી.

જોવા છોકરાઓનાં માખાપો પણ આવ્યાં હતા. યુદ્ધના ઇબ્દથી ગાંડા બનેલા દિકરાઓનેદેખી ઉદાસ જોતાં ઉભાં હતાં, એમની આંખનાં આંસુ ગેરકાયદેસર હતાં, કારણ કે મુસોલીનીની મુડીવાદી સરકારે યુદ્ધમાં જવાની સંમતિની લાયકાતની ઉંમર ઘણી નીચે ઉતારી દીધી હતી.

“મૃત્યુ જત્યા,.....મરણ પરવણી” એક નવી જ જાતનું સંગીત સંલખાયું, અને નવી જ જાતના પગ ખખડ્યા, એક નવી જ ઢબનાં માનવી કીનારા તરફ આવતાં દેખાયા “સળગતી ખોપરી.....” સૌ સક્રાયામાં. બાળકો બીકથી લપાયાં.

એ એક વખતના આજન્મ કેદીયો હતા. ઇથોપીયાની તોપો સામે મરણની પરવા કર્યા વિના દોડો જવાની, અને ઇથોપીયાના જીવનને જીવનની લાગણી વિના કતલ કરી નાખવાની ઘેર શરતે આ સૌને છોડવામાં આવ્યા હતા. એ પણ સાદુરીના પર સફર કરવાના હતા.

એ ટુકડીઓ લગોલગ આવો. એ મૃત્યુના જત્યાઓના કાળા પોશાક હતા, ટોપી પર ગીધનું ચિત્ર હતું, જમણા હાથ પર સાથીયો શોભતો હતો. એમની છાતી પર માણસના માથાની ખોપરીનું અધાર નિશાન લટકતું હતું. એમના હાથમાં મોટા મોટા છરા હતા, એમના ખભા પર લોખંડી ટુંકી ખંદુક લટકતી હતી.

મુડીવાદી નફખોરીમાં પિડાતા એ લોકોએ કેટલાંએ ખૂન કર્યા હતાં, મુડીવાદી સરકારે એ ખુનીઓને મરણ સુધીની કેદ આપી હતી. કેદનાં આકરાં દમનમાં એ લોકોમાંથી બધી માણસાઈ મરી ગઈ હતી. એમની આંખોમાં જીવનનો એક જ સાદો વિશ્વેલો બોલતો હતો, “ખુન!”

મુસોલીનીએ ઇથોપીયાના પુરુષોને કાપી નાખવા. ઇથોપીયાની નારીનાં અંગ ચુંચવા, ઇથોપીયાનાં બાળકોને વધેરી નાખવા એ સૌને છોડ્યા હતા. મરણ સાથે મસ્તી કરવા છુટા મુક્યા હતા અને એ સૌને મુડીવાદી ગુંડાગીરી ને શોભે એવું “મૃત્યુના જત્યા” એવું ખિરુદ આપ્યું હતું.

સાદુરીના પર મૃત્યુના નિશાનો ચડવા માંડ્યા. આખું નદાન મદાસાગરનાં પાણી પર કોઈ ભવંદર ઓધાર જેવું ડોહતું હતું.

પાછી પડમ વાગી. પછી સલામો થઈ. જે સરદારો આવ્યા. એક મુસોલીનીનો દોકરો હતો ખીજો જમાઈ હતો.

છથોપીયાની ધરતી પર પણ છથોપીયાના નરનારીઓને દોકરાઓ હતા, જમાઈ હતા. મૂડીવાદી રચનાની નફાની કૂદને ખાતર છટાકીના દોકરાઓને જમાઈઓ છથોપીયાને રંગડવા જતા હતા. ખુન એ મુડીવાદની પ્રથા હતી : શોષણ મુડીવાદનો નિયમ હતો અને તેથી જ મુડીવાદના સરમુખત્યારે યુદ્ધને પોતાનું પવિત્ર કાર્ય માન્યું હતું, હજારો મળતું લંગર જેવાયું જોખરા સાદે સાદુરીનાએ ચીસ પાડી શ્વાસ ખેંચ્યો.

કિનારા પરની માતાઓ ને પિતાઓના પ્રાણ ખેંચાયા. બાળકોને બાકાઓની આંખો ખેંચાઈ. એક નિશ્વાસ કિનારા પર પથરાયો.

જલ્લે કોઈ મુડીવાદી રક્ષસ માખાપોનાં બાળકોને, સુવતીઓના સાથીદારોને, ખેંચી જતો હતો. “ અટકી જવ ” શ્રીમંતોના નફા માટે છથોપીયોની કતલ ન ચલાવો, મુડીવાદ બરબાદ હો ! એક મોટી કીકીવારી, એક મોટી ચીસ, એક મોટી ભુમરાણ થઈ. સાદુરીનાનું લંગર અટકીને ઉભું, એના કોડા-પરથી ડોકા સાગરપરથી લટકીને નેઈ રહી.

કિનારાપરના ટોળાની પાછળથી કામદાર સ્ત્રીપુરોનો એક મોટું સરથસ રાતા વાવટા ફરકાવતું દોડતું હતું.

એશું! ક્યાંથી આવ્યું!” સરકારી પોલીસો હેબતાઈ ગયા.

“આટ આટલાં ખૂન પછી, આટ આટલા કાગળારો પછી અને રીખી રીખીને કચડી નાખ્યા પછી પણ આકાશમાંથી વરસતી હોય તેવી આ સામ્યવાદીઓની રાતી કીડીઓની હાર એકદમ ફાટી નીકળે છે!”

પોલીસ અમલદાર ડગ્રાખને એક પળવાર ઉભો.

“અમારે લડાઈ નથી જોઈતી ઈંટાલીનું લસ્કર ઈંટાલીના કામદાર કીસાનોનું છે, ઇથોપીયાનાં કામદારને કીસાનો સામે અમારે નથી લડતું.” બોલતાં પાટીયાં આગળ દોડતાં હતાં.

બંદુકો ફુટી ને છાતીઓ છુટી ગઈ. કુંદા ઉછળ્યા ને બોપરીઓ ફાટી ગઈ. પાંચસો સ્ત્રીઓ ને અનેક પુરૂષો ગીરફતાર થયાં.

પાછી સાફ સુશી થઈ, પાછી ભયંકર ચાંતી આવી.

પાછી પડખમ વાગી. પાછાં ફાસીજમનાં ગીત સાદુરીના પરથી સંભળાયાં. પાછું અંધર લટકતું સાદુરીનાનું લંગર લિયકાયું પાછાં એનાં એજનના સંચા ખખડો ઉડ્યા.

સાદુરીનાના વાવટા ફરક્યા, કીનારા પર ઉભેલાં ફાસીસ્ટ ટાળાંએ અને મુડીવાદી જમાતે ફાસીસ્ટ વાવટા ફરકાવ્યા, બંને બાળુથી અવાજ અડગાયા “ડ્યુસ ડ્યુસ ડ્યુસ!”

“અમે નેચુસની છાતી તોડી લાવશું” મૃત્યુના જત્યામાંથી તુતકે પર કુદના એક સૈનિકે રાડ નાખી.

કીનારાપરથી સાથીવાનાં ચિત્રામણુ ચોડી ઉભેલી મુડીવાદી જમાતના ગોડોવાઓએ ચિત્રકાર ક્યો “એ-શી-એખીસીનીયા”

કિનારાથી દુર ખસતા સાટુરીના પરથી સામી ચીચીયારી
ગંભગાર્ધ “એ નોખ.”

અકરાંતીયા રાક્ષસ જેવું સાટુરીના ધીમે ધીમે અખાત
તરફ ખસ્યું. ઘણું. ભયંકર જોયા જોયા પછી પણ ભયંકરતામાં
વિચિત્ર એવું આ જહાજ જોતો વિપુવીપસ જ્વાલા ઝળકાવતો
વિકરાળ હસતો ઉભો હતો. કિનારાપરની માનવમેદની કરુણ
દેખતી હતી.

“મારો સીનો ! એક ડોસી ચીસ પાડતી બોલી-
“ક્યારે આવશે ?”

૧૦—યુદ્ધની નોખત

‘આ...કેન, આ.....કેન, આ...આ...આ, કેન...આ’
 ઇથોપીયાના પાટનગર એડીસઅબાબામાં ઇથોપીયન જુવાનો કુચ
 ચીખતાં હતાં. ઇથોપીયાના સહેનચાહે લોહીના છેલ્લાં ટીપાં આપનાં
 સુધી લાવનાર નીરધાર ક્યો હતો. ઇથોપીયાની જુવાની ઋતુને
 ચડો હતી, ઇથોપીયાની નારી રણધેલી બની હતી. ઇથોપીયાના
 વૃદ્ધો પણ છાપરાંઓમાં ખોસેલાં કામકાં અને લાકાં ઉંચકી
 બહાર પડ્યા હતા. ઇથોપીયાના પાટનગરના રસ્તા પર ઝળે
 મધપ્રુડા હિડ્યા હતા, ઇથોપીયાના અવાજમાં એક નાદ આગળ
 દોડી આવતો. ‘આ...કેન, આ...કેન.....’ ઇથોપીયામાં
 આડે પહોર યુદ્ધની નોખત મગમગની હતી.

ઇથોપીયાને આંગણે યુરોપની વેપારી સરકારોની સોનેરી
 ટાળીને એક દાસદ સદેસો લાગ્યો હતો.

“પંચ નીમાય ને કાયદેસર યાચ તો હટાડીને પાછું કાઢી
 રકાય પણ એને ઇથોપીયાનો મોટો ભાગ આપવાની આપ
 સહેનચાહની તૈયારી હોવી જોઈએ.”

“તમે ધારો એ તેવો બોટ દું નથી, તમે ધારો એ

તેવાં જંગલી અમે નથી, તમે માગો છો તે હું સ્વીકારી શકતો નથી હું ન્યાય ખાતર મરી ફીટવા તૈયાર છું. તમારા કાયદા હુંટના કાયદા છે, એવા કાયદાના આંકાં નીચે હું તમારું સ્વામીત્વ સ્વીકારવા નથી માગતો.”

ધ્યોપીયાના શહેનશાહે મુડીવાડી જમાનને કહાવી દીધું.

‘આજે શહેનશાહ બોલશે.’ ધ્યોપીયાના પાટનગર પર આજે મેદની માતી નહોતી. અંગ રક્ષકોની દુકડીથી ઘેરાયેલો શહેનશાહ પાછલે બારણેથી પેડો. જાણે મંચ પર કોઈ પડછાયો સરતો હતો, જાણે આખી સંજા પર એક ઘેરો પ્રકાશ પથરાતો હતો.

“લી...લી...લી...લી” ધ્યોપીવન જનનાએ શહેનશાહને આવકાર્યો. શહેનશાહ ઉભો થયો. એણે બોલવા માંડ્યું. એનો અવાજ ચઢ્યા ઉતર્યા વિના એક સરખો, સરળ સીધો ને સખત વહેવા લાગ્યો.

“તમારાં સૌનાં પાણીપર મેં આગ્વાહન સ્વીકાર્યું છે” એક સાથે અનેક તલ્લવારોની અણીઓ ઉંચી થઈ “હેઠલિ-સેલાસી!” એક મોટો અવાજ વાતાવરણને બેદી રજો. પછી શાંતિ પથરાઈ, પાછો, સેલાસીનો અવાજ સંભળાયો.

“તમે રણભૂમી પર જ્યારે લુચો કે તમારો સરદાર મરણ પામ્યો છે ત્યારે તમે ડરશો નહિ કે નિરાશ થશો નહીં, ઇટા-લીના મારાને હાંકી કાઢવા રોજના મરણને નિવારવા લડજો ને મરજો, ગુલામ તરીકે જીવવા કરતાં મરવાનું વધારે પસંદ કરજો” બોલતા શહેનશાહની આંખો સજા પર ચોંટી ગઈ. આખી મેદની એક માનવીની જેમ મરી ફીટવાની તમનાથી ભેઈ રહી. સેવાસી આગળ બોલ્યો.

“ઈટાલીની સરકાર ઇથોપીયા શું કામ માગે છે? આપણે એનું અપમાન કર્યું છે તેથી? આપણને સુધારવાં છે તેથી? એને આડાવાનું વેર વાળવું છે તેથી?”

“તેથી નહિ, આજની દુનીયા પર વેપારીઓનાં રાજ્ય છે, આજની સરકારો વેપારી સરકારો છે, યુરોપની વેપારી સરકારોએ આપણા કાચા માલ હુંટવા આખો આફ્રીકા ઝડપી ખાધો છે, ઈટાલીની વેપારી સરકાર ઇથોપીયાનો કાચો માલ હુંટવા માગે છે, એની હુંટની લડતોમાં કપાઈ મરવા માટે તમારું લશ્કર ખનાવવા માગે છે, અને એનાં કારખાનામાં તમારી જાતમહેનતની હુંટ માગે છે, ઈટાલીની આ ધાડ આપણા કાચા માલને અને તે સાથે આપણી જાતમહેનતને ભરખી જવા માગે છે...શહેનશાહનો અવાજ અડધા કલાક સુધી એકધારો ચાલ્યો. એણે અંતમાં કહ્યું

“અને હું-તમારો શહેનશાહ-તમારી વચમાં રદીશ અને યુથોપીયાની આઝાદી માટે મારું લોહી રેડતાં અચકાઈશ નહી.”

સાંભળતી મેદનીમાંથી ગમનમેદી અવાજો ઉડ્યા. જાણે ઝીલે ચટેલો સાગર ઘૂમ્યો. તલવારોની અણીઓ મોજાંની ધાર જેવી ઝંખુદી ઉઠી, સૌને મરણનો ઉત્સાહ આવ્યો, એક જગરો જીવનવેગ કેસરીયા રંગો રચી રહ્યો.

૧૧-અમે સૌ મરવા બેઠાં છીએ

“એ...દેખાય...” એક નોકરે દુસરી ટેકરી પર ટગમગતો દિવો દેખાડી કહ્યું.

“શું?” મુરોપના હાથનો એક ગરો પ્રતીનીધી બોલ્યો.

“ધનગીડાનું દુકુલ”

“દુકુલ!”

“હા, દુકુલ-ધર”

“હીક” બને ચુપચાપ આત્મા.

“હુ આવ્યો છું” બેમનિ એક દરવાજા પરની સાંકળ ખખડાવતો બોલ્યો.

“ઓ, હો આવો આવો...અંદરથી અવાજ આવ્યો
ધનગીડાના દુકુલમાં ત્રણ ચાર દીવા દેખાયા.

ધનગીડા મહેમાનને લઈ દુકુલમાં પેરો. ઉંઘાણમાં એક
રસોડું હતું. મોખરે એક મોટા ઝોરડાની વચમાં પડેલો લટ-

કાવી બે ભાગ કરવામાં આવ્યા હતા. આગલા ચોરડામાં ૭ ખુરશીઓ પડી હતી. ખુરશીઓ પાસે એક મોટું મેજ પડ્યું હતું. મેજના એક ખુણા પર રંગતી વાટકીઓ અને પીંછીઓ તથા થોડાંક ચિત્રો પડ્યાં હતાં, અને બીજા ખુણા પર એક ફોનોગ્રાફ પડ્યું હતું. મેજ પરની દીવાલ પર ઇનગીડાનાં પોતાનાં બતાવેલાં ચિત્રો લટકતાં હતાં. મહેમાનની નગર ચીત્રો પર ચોંટી ગઈ.

“આ બધાં તમારાં પોતાનાં જ દોરેલાં લાગે છે” મહેમાન બોલ્યા.

“હા, મને નક્ક કરવાનું ગમતું જ નથી.”

“કેટલાં મુંઝવે છે! તમે આપો તો થોડાંક પુરોપનાં મ્યુઝીયમમાં...”

“પુરોપ! હા, હું ક્રાંસ ચીત્રોના અભ્યાસ માટે ગયો હતો ત્યારે પણ મને એવું મન થયેલું હતું પછી બધું ઓસરી ગયું...અમને જંગલનાં વસનારાઓને આંતરરાષ્ટ્રીય આપરનું બહુ મન નથી થતું” ઇનગીડા કીકું હસ્યો.

“પણ હું છોડવાનો નથી...અને પેટું!” મહેમાન ઉભા થઈ ગયા અને દીવાલ પરથી એક ચીત્ર ઉતારી લીધું.

“એ...એ!” ઇનગીડાની આંખો કંઈક બંધ થઈ ગઈ. પાછળથી અવાજ સંભળાયો. એની બાઈ મહેમાન માટે નારતો લઈને આવતી હતી. એ પેટું ચીત્ર જોઈને વચમાં જ અટકી ગઈ પણ પાછી આગળ આવી ને એક સ્ટુલ પર રકાબીઓનો માળ ગોઠવી રહી. ઇનગીડાએ એક ઉતાવળી નગર એની બાઈ

પર નાખી, આડી આંખે ચીત્ર તરફ જોયું અને મહેમાન તરફ બીલેલી આંખે તાકી રહ્યો. જાણે એના માથામાં સીનેમાનાં ચીત્રો દોડતાં હોય તેમ એની આંખના રંગ બદલાઈ રહ્યા.

“એસને” ઇનગીડાએ એની બાઈને સાથેની ખુરશી બનાવી બાઈ બેસી.

“મહાન ચિત્ર...” મહેમાનની આંખો વખાણ કરતી વીકસી ગઈ.

“ખરેખર ઘણું સુંદર છે, કંપના કેવી લગ્ય...” મહેમાન ચીત્ર પર માથું નમાવીને મુગ્ધ થતા હતા.

“કંપના...કંપના નથી” ઇનગીડા ઇંચોપીયન ભાષામાં બબડ્યો.

“એ તો જીવનમાંથી ઉગ્યું છે...” બાઈએ ઇનગીડાના હાથ પર ત્રાસ કરતાં ઉમેર્યું. મહેમાન સમજ્યા વીના રહ્યા બન્ને હસતાં હતાં, બાઈના ચહેરા પર બીક હતી, ઇનગીડાના મોં પર કોઈ ઈચ્છુ લાગણી પમરાતી હતી.

“હું કંઈ સમજ્યો નહો” મહેમાન ચિત્રનો અર્થ સમજવા ખાતર બોલ્યો. ઇનગીડાએ તીચું જોયું, પાછી એક અકબાપલી નજર આખા ઓરડામાં ફેરવી. એની જુની સ્મૃતિઓ ગમી. એના હોઠ હાલી રહ્યા.

“મને યહેનશાહે અદાર વર્તની ઉમરમાંજ પેરીસમાં ચિત્રકળાનો અભ્યાસ કરવા મોકલ્યો હતો. ત્યાં એક સ્વીસ ચિત્રકાર મારા શિક્ષક હતા. ઇનગીડા અંગ્રેજીમાં બોલ્યો “પણ હું તો ચિત્રનું પૂરું છું” મહેમાન ઉતાવળા થયા. બાઈ અંગ્રેજી સમજ્યા વિના અંગ્રેજોના બદલાતા બાવને સાંભળવા કાન માંડી રહી.

“હું તેજ કહું છું, મારામાં એની જીવાન દીકરીને રસ પડ્યો. એ પણ સરસમાં સરસ ચિત્રલેખા હતી.”

“પછી!” મહેમાનને સમજાવવા માંડ્યું.

પછી એણે મને એના વતનમાં એની સાથે વેકેશનમાં જવા કહ્યું, હું ગયો. અમારા બંનેનો પ્રેમ બંધાયો. અમારી ચામડીના જુદા રંગ છતાં અમને અમારા જીવનની રેખાઓને રંગ એક દેખાયાં, અમારા રસ એક લાગ્યા, અમારા વેગને જીવનનો હિમ-ળીકા એક દેખાયાં, અમે એક બીજાને ખૂબ આદરતાં હતાં. અમારા ચિત્રોએ નવીનતા ધરી.”

મહેમાન પગથી માથા સુધી ઉભરાઈ ગયા. એમની આંખો અમકતી ભેઈ રહી. ઈનગીડાએ આગળ ચલાવ્યું.

“પછી મારે અબ્યાસ પૂરો થયો. મને મારું ઈથોપીયા બોલાવતું હતું. ઈથોપીયાના આરૂસી ઈલાકામાં મારે વાસ હતો. મેં કહ્યું “હું જઈશ.”

“હું પણ આવીશ” એનો અવાજને તે સમયની એની ભાવમગ આંખો હજુય મારા હૃદયમાં અખંડ સળગે છે. એ તૈયાર થઈ ગઈ. એની આંખોમાં અમારા ઈથોપીયાની ઉમ્મ કુદરતના રંગો ઝળુકી રહ્યા. એક રાતે અમે બંને નીકળી નાકાં ને ઇરૂસી પહોંચ્યા”

“પછી” મહેમાન ધમકી ઉઠ્યા. ચિત્રકારની આઈ અગ્રેજ બોલ નહિ સમજતાં લાળી ગઈ.

“હું છું. અમે આ પ્રદેશમાં આજ ધરમાં રહેતાં હતાં. પછી અહીંના યુરોપીયનો. અને ઈથોપીયનોએ અમારી સામે

જેદાદ જાગી. અમારું કાળગિરનાં ચતાં લોદી એક યનાં સહેવાયું નહિ હું દિમનથી સૌ તરફ દસનો દનો, પણ એ મુકાની જતી હતી.”

“પછી !” પાછા મહેમાન શ્વાસ અટકાવી બોલ્યા. પછી એકદિ એનો આપ આવ્યો. હું શરમાયો, એણે આનાકાની કરી પણ એને અને મને હેનરીને ઉપાડો ગયો. એને જતાં યું લાગ્યું હશે ‘એવું જુનું વિચારુ છું’ ત્યારે મારૂ બેભુ તપી જાય છે અને કોઈને કહેશે નહિ.” એનો અવાજ ખૂબ ધીમે થઈ ગયો “એ બોવાઈ ગઈ ત્યારે એના પેટમાં અમારું બે માસનું બાળક હતું.”

“પછી મેં એક ચિત્ર દોર્યું. તમારી પાસે છે તે હું એને જોઈને જુનું છું, અને આની સારવારથી જુનું છું” એણે એની સાથે ખેડેલી બાઈને દાથ અડાક્યો.

“પછી તમે એની સાથે ફરી પરણ્યા ?”

“હા, જાણે હું સુંદરતા સાથે પરણ્યો તમારા યુરોપ માંથી આવી આવી રેખાઓ વાળું શરીર અને આવા રંગવાળી આંખો નહિ હોય. મેં એને મારી સામે બેસાડી એનાં ચોવીસ ચિત્રો કર્યાં છે અને એક સુંદરતાને જૂથ્યા વિના બીજા સૌંદર્યને ચાહી પડીએ છીએ.” ધ્રુવગીડાશીકુ હસ્યો એની બાઈએ હડો થઈ ગયેલો તેજ બતાવ્યો. બન્ને મહેમાનો પીવા લાગ્યા. “તે હું આટલે દુર તમારા એકબીજાની જ વાત સાંભળવા આવ્યો હોત તો ય મારો બધો અમ સાર્થક માનત” મહેમાને છુટડો ગળે ઉતરતાં કહ્યું.

“પણ તમે તો લગાઈના સમાચાર લેવા આવ્યા છો અને તો બીજી વાતે ચર્ચા ગયા.”

સમજ્યા વિના અં.

“હજુ હમણાં જ અમારા સૈનીકા માટે નવો પોશાક તૈયાર કરવાની મેં ડીઝાઇન કરેલી આપી છે” ઈનગીડાએ એક ડીઝાઇનનું ચીત્ર ધર્યું.

અને આ પ્રામોદેશન, ઈનગીડાએ...પ્રામોદેશન અતાવ્યું એને ખૂબ પ્રિય હતું. એને ગમતાં એવાં ગાયનોને નાચ અમે રાજ વગાડીએ છીએ અને ત્યારે એની રમ્ય મૂર્તિ મારી આંખો સામે નાચી ઉઠે છે.”

“બાણે હું સાંભળ્યા જ કરૂં. યુદ્ધ કરતાં પ્રેમની વાતો કેવી મીઠી હોય છે” મહેમાન ઓગળી જતાં બોલ્યા.

કારણ કે એ જીવનની વાતો છે. પણ આજે તો ઇટાલીયન મુડીવાદે જીવનનાં લોહી માસ અને જીવનની સુંદર ઇચ્છા-એને સોંધી બનાવી દીધી છે અને એક રાટલી માત્ર મોંઘી બની છે આજે અમારા ઇથોપીયાને આંગણે એ મુડીવાદનો જલ્લાદી ખાવો એના ચીપીયા ખખડાવે છે.

“તમે શું ધારો છો?” મહેમાન બોઈ રહ્યા.

“એમે ઝણીએ છીએ કે ઇથોપીયા માટે આડોવાનું યુદ્ધ એ છેલ્લું નહોતું અમારા બધા કીનારા પર સામ્રાજ્યવાદી ગીધડાં બેઠાં છે ત્યારે અમે મરણ વિના બીલુ શું ધારીએ પણ અમે મેઠાં જેવા નથી, મરવાના તે નક્કી માન્યો” ઇથોપીયાના કલાકારની આંખો ભયંકર ચર્મ. કલાકાર સાથે બેઠેલી એની બાઈની આંખો પણ યુદ્ધના રંગ રેલાવી રહી પાછો એ બોલ્યો.

“આ મારી સ્ત્રી અમારે ત્યાંની સ્ત્રીઓની પસંદગી રચે છે એને તાકતાં આવડે છે હમણાં જ શીખી. જો એને તમારી બાધા આવડતી હોત તો એ તમને સમજાવત કે રણભૂમી પર મરતાં તો ઇથોપીયાની સ્ત્રીઓને ઘણા જુના સમયથી આવડે

છે” બંને એ બાઈ તરફ જોડ રહ્યા બાઈની ચમકતી આંખો દસી ઉઠી.

“તમને પરિણામ શું દેખાય છે” મહેમાને પૂછ્યું.

“અમારામાં જુરસો છે, અમારા સ્નાયુઓ મજબુત છે પણ અમારી પાસે મોટી તોપો નથી, વીમાનો નથી, ઝેરી ગેસથી બચવાની કુમતીઓ નથી, તમારા સુધરેલા વૈજ્ઞાનીકોએ અમારાં મોતના સાધનના દગલા બુદ્ધિવાદી સરકારોને આપ્યા છે તમારા સરમુખત્યાર ગુન્ડાઓ બાવડાનાં બળથી બાચ નથી બીડવાના...”

“તો તમને શું લાગે છે?” મહેમાન વચમાં જોડ્યા.

“અમે બધાં મરવાનાં છીએ, અમે મરવા જ બેઠાં છીએ. અમારાં બાળકોનાં દાડકાંની રાખ ઉડશે, અમારાં નરનારીઓનાં માથાનાં તુમડાં તમારા સુધરેલાઓના પગમાં અથડાશે, અમારા ધવાયતાં ને કાપ ગાડીઓ સારવાર માટે ઉપાડી જશે નહીં, અમારા લોદી ધુધવના ધા લોદી ઉબકી ઉબકીને સુકાઈ જશે, ત્યારે અમારાં બંનેનાં...” કલાકારે એની બાઈના ખભા પર હાથ ફેરવ્યો, “ત્યારે અમારાં બંનેનાં શરીરો દયોપીવાની રણબુમી પર મરેલાં પડ્યાં દશે, અને ત્યારે આની ગુંદર આંખોને અને મારા પ્રેમ ને દહપનાથી બરેલા માથાને બીધાં કાતરી ખાનાં દશે, ત્યારે...” કલાકારનો આંખો ચહેરા રાતો ધર્મગ્યો, એની પાંસળીઓ ઉજળી ઉઠી, એની આંખના ખૂણા રાતો ધર્મગમકી ઉઠ્યા. એની આંખો એક બપોનક ચિત્ર દોરી રહી.

૧૨—સાંભળો રે સાંભળો

“ રૂઝઆત ચર્ધ ગર્ધ, હવે શું બાકી છે ? રાખ્દસંધ કર્ધ કરશે નહિ. ” રાજ મહાલયમાં લોરેન્ઝો દોડતો આવ્યો હતો.

“ હા, ઇથોપીયનો ભેગ હતું હમણા જ મહેરાત કરેં છું બધી તૈયારી ચર્ધ ગર્ધ છે, આપણાં લસ્કરે સવારમાં જ્યાં ત્યાંથી આગળ કુચ કરશે ”

“ અને નવાં.....! ” લોરેન્ઝો ઉભો થયો. “ કાલે આખી રાત આઠોવા પર વિગાન ઉડ્યાં છે... . બોબ પશુ ફેંકાયા. ”

“ ચાલો બધું જલ્દી બનશે...” સહેનસાહે લોરેન્ઝો સાથે પગથીયાં ઉતરતાં કહ્યું.

“ જુના ગીબી આગળનો સભાખંડ ઉભરાઈ ગયો છે... આપણે જલ્દી ” બોલતો સેવાસી મોટરમાં બેઠો ને બેઠો તેની મોટર ખખડતી દોડી. ગીબીના દરવાજે નોખત ગમડતી હતી. “ ડેબરા ડેબોન.....ડોન.....ડોન ” આખું ઇથોપીયા મળે,

યુદ્ધના નશામાં ડાલતું હતું. પાટનગરનાં નરનારી આંખો મીચી ગીળીના દરવાજે દોડતાં હતાં. દરવાજાની ચારે દોર તરવારની અણીઓ ઉજળતી હતી. અદાર હમ્મર સંગીનધારીઓ યુદ્ધના ખોશાકમાં સજ્જ થઈ ગોઠવાયા હતા.

“ સહેનશાહ ! સહેનશાહ ! જયુઝનો વનરાજ ! હેઈ સેલાસી ! ” ઉતાવળા અવાજ સુસળ્યા ધથોપીયાના જે મોટા રાષ્ટ્રધ્વજ ઉચકાયા નોખત ગમડી ઉડી. મંચ પર ધથોપીયાનો શાહ અડગ ઉભો હતો. “ હી...હી...હી...” એક મોટા ખુશાલીનો પુકાર ઉડ્યો.

ટાસો ઉડ્યો, જાણે જમીનમાંથી એક પડછંડ પડીયો. કુદી ઉડ્યો. એની વિકરાળ આંખોને મરી ફીટવાનો કેફ ચડ્યો હતો. એણે હાથની શ્રદ્ધ જેવો એક હાથ ઉંચક્યો.

નોખત ગંધ ચર્મ અવાજ અટકી મયા જાણે શ્વાસ પશુ થઈ મયા સહેનશાહનો એક પારો અવાજ સંભળાયો. “ મારી આંખ સામે આજે આખું ધથોપીયા તરવરે છે. યુક્લીપટસ શાહનાં જુડો રખતરની વનરાજીઓ તાડની ધાડી ધટાઓ તેલના કુવાઓને સોના રૂપાની ખાણો ભયંકર સૌન્દર્ય ધરતી ગીરિમાળાઓને કરાડો રણોને મેદાને દુકુલોની હારમાળાવાળાં કલ્સોલતાં ગામડાંઓ.....” સહેનશાહનો સાદ શ્વાસ લેવા અટક્યો.

“ એ ધથોપીયા છે પણ એ જ ધથોપીયા નથી. સાચું ધથોપીયા તો મારી આંખ સામે મરણીયું ઉંખું છે. સાચું ધથોપીયા તો તેનાં નરનારીઓ છે ધથોપીયાનાં આળકો રે. ધથોપીયાનું બહુ બોણું માનવજીવન છે.

“ આજે એ ઇથોપીયાના જીવન પર મુડીવાદી જાણનારી કુદાડી ઝડપે છે. આજે ઇથોપીયન જીવન પર યુરોપીયન વેપારી સરકારના જીવલેણુ મીધણું ઉડે છે આજે એ ઇથોપીયાના કંઈ પર ઇટાલીની શ્રીમંત સરકારના મારાનો ખૂની પંજો પડે છે.

“ ઇટાલી ઇથોપીયાના કાચામાલ લૂંટવા માગે છે. ઇટાલી ઇથોપીયાને બજાર બનાવી નફાની લૂંટ ચલાવવા માગે છે અને ઇટાલી ઇથોપીયાનાં સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકોની જાત મહેનત પર તરણ મારવા માગે છે

એક જ શ્વાસે સેલાસીએ આગળ ચલાવ્યું, મળે ઇથો-પીયા આખું શ્વાસ અટકાવી સાંભળી રહ્યું.

“ એવા સ્વતંત્ર ઇથોપીયાની આખરી પળો સાચવવાની જવાબદારી જીવતાને શીર પડે છે, મારે શિર પડે છે, તમારે શિર પડે છે. સૌને શિર છે. એ જવાબદારીના નામમાં આજે હું તમારી પાસે માથું માગવા ઉભો થયો છું. હમરો વર્ણના ઇથોપીયાના ઇતિહાસમાં તમે તે આપવાની આના દાની નથી કરી, અને આજે નહિ કરો.....” જાત્રે એક સાથે અનેક માડો આકાશ ને આવરી દેતી ઉમટી, અને સાથે અનેક તલવારો માથાંઓ પર ઝળકી ઊઠી.

“ મારું નામ.....મારું નામ નોંધો ” હમરોની મેદનીને બન્ને સાથે વિખતી એક આધેડ ગાર્ડ સેલાસીના મંચ તરફ દોડતી આવી. એને જોવા શરોરો અંધુડા પર ઉભા થઈ ગયા. એના વિખરાયલા વાળમાં જતાલા ઝળકી “ તારું નામ ! ” એક જ અવાજ આવ્યો.

“ કુઆ.....મને.....મને ”બાર્બનું આખું

શરીર કંપતું કંપતું બોલતું; હતું. હું ઇથોપીયાની નારીને
મને ઇથોપીયાની ઇથોપીયાની નોપમાં ભરીને
 ફાડજો, હું ઇટાલીમાં જન્મીને ફાટીશ ત્યારે એ ઇટાલીની
 નેપારી સરકારની, કુટુંબોના કુરચે પુરચા.....” બોલતી બાઈ
 આવેશના વેગમાં બેઝાન બની પટકાઈ પડી એક મોટી ત્રાડ
 ઉડી. એક મોટી ખૂમરાણ, એક મોટો કાલાદલ આકાશને
 ભરી દેતો ઉડ્યો.

“લીગાનાટોસો !” પાછો ટોસો એની વિકરાળ આંખો
 ફાડતો ઉભો થઈ ગયો હતો. એના દાઢમાં એક મોટું જાહેરનામું
 લટકતું હતું; એણે વાંચવા માંડ્યું. એના અવાજમાં ખીજ
 અવાજ શમી જવા લાગ્યા.

“આપણા મુક્ત મુલકને ગુલામ બનાવવા ઇટાલી ખીજ
 વાર આક્રમણ કરે છે. આજનો સમય ગંભીર છે, એકેએક
 ઇથોપીયને એનાં હથીયાર લઈને ઉઠવું જોઈશે.”

“લશ્કરી દુકડીઓના એકે એક સૈનિક પોતાના સરદારના
 જુકમ સાંભળવા તૈયાર રહેવું.”

“જે કોઈ ઇથોપીયાના બચાવ વિરૂદ્ધ કામ કરશે, જે
 કોઈ ઇથોપીયાની સરકારને દગો દેશે, અથવા જે કોઈ ખેડુતો
 પાસેથી ખોરાકની ચોરી કરશે, તેને વોધી નાખવામાં આવશે.”

“આખી દુનિયાના દરેક દેશે ઇટાલીના મુડીવાદીને નિંદો
 ને ન્યાય આપણા પક્ષમાં છે — આપણો વિજય છે.”

“ધરતાર છોડીને સગરાંગણમાં આવીને ઉઠાં રહેજો.”

૧૩-પથરાતા પડછાયા-(ઉત્તરમાં)

“ ઈથોપીયાને તમારી જરૂર છે, નામ નોંધાવો. ”
 ઈથોપીયાના ખૂણે ખેંચરે ઠાસદો દોડ્યા, ઈથોપીયાના
 ઘેરઘેરથી અવાજ ઉઠ્યો, ઈથોપીયાનાં જંગલોમાં ઝાડે ઝાડે
 ઈથોપીયાની આખરી માગણી ચોડાઈ ગઈ.

દોર ચારતા જીવાનો ઉઠ્યાં, ગેલ કરતાં જીવાનો ઉઠ્યાં,
 નાય નાયતાં જીવાનો ઉઠ્યાં, ખેતર ખેડતાં જીવાનો દોડ્યાં.
 સીને ઈથોપીયાનો સાદ સંભળાતો હતો.

માતાઓએ છાતીએ ધાવતાં બાળક વહોડ્યાં, સ્ત્રીઓએ
 ઘર અંદરનાં કામ હસેલ્યાં, માદીડાઓએ ઘરઘરે આઘા
 મૂક્યાને સૌએ પાસેની જાવણી પર નામ નોંધાવા ઉતાવળ કરી.

એકલાં ડોસાં ડગરાં બાળકોને સંભાળતાં તે ઈથોપીયાના
 વિજય માટે ભગવાનને ભજતાં બેઠાં હતાં.

ઈથોપીયામાં એક દાક વાગી - વીર દાક, ઈથોપીયા પર
 એક જ નાદ મચ્યો - રત્નનાદ, ઈથોપીયા પર એક જ વાગો
 ઉડી રહ્યો - કેસરીયો.

“ આડોવા, એ-ટીટ્ટીઓ - આડી આટની દક્ષિણ પરની સરદાર સાચવો ” રહેનશાહની સંગ્રામ સમિતિએ ત્રીસ હજારના સેનાની સેયુમને તાર કર્યો, “ ઈગ્રીટ્ટીયા તરફથી ત્રણ બાણ જખરો ધસારો થશે. ”

“ ટાકાઝી નદીને ઓળંગી તમે ઈગ્રીટ્ટીયા પર ધસારો કરો. ” આયેલુ પર ફરમાન છૂટ્યું.

“ તમે મકાલેનું રક્ષણ કરતા રાહ જુવો. ઘેરાઈ ન જવાય અને ખુસ્તી લડાઈમાં ઉતરવું ન પડે તે રીતે સંભાળાય ત્યાં સુધી મકાલેને સાચવો. ”

ગુસકાને સદિશો મળ્યો.

“ સેનાપતિ કાસા અને યુદ્ધ મંત્રી મુલુગેટાએ વોલો જાંતમાં વધારાનાં લશ્કરોનો જમાવ રાખવો. ”

“ ગોઝમથો રાસ ઈમરૂએ ઉત્તરમાં ગોનડાર તરફ ફર્ય કરવી. ”

“ કાફાના સરદાર રાસ ગેટાશુએ ડેસીની દક્ષિણ પૂર્વ તરફ ફર્ય કરી આસાગમાંથી ડાનાકીસ તરફ આગળ વધવાની રાહ જોવી. ”

“ રહેનશાહના જમાઈ રાસ ડેસ્ટાએ જોટલું બને તેટલું લશ્કર ભેગું કરી તૈયાર રહેવું અને ડાવા પારમા, ડોરીઆ અને વેજ નદીઓની નીચેના તાડનાં ઝાડોમાં છપાતાં છપાતાં ડોલો સુધી આગળ વધવું અને ડોલો આગળ દુશ્મનો પર હાથે મારવો. ”

“ હમરૂં અને ઓગાડનનાં લશ્કરોએ ત્યાં છે ત્યાં જ રહી ફરમાનની રાહ જોવી.” એવાં ઇયોપીયાની સંગ્રામ સમિતિનાં શાહી ફરમાન ૧૯૩૫ ના સપ્ટેમ્બરના પહેલા દિવસે નીકળ્યાં.

ત્યારે ઉત્તરમાં ઈટાલીના માસાવા ખંદર પર યુદ્ધનાં ઓથાર લંગરાતાં હતાં. લંગરાતાં ઓથાર એની આંખોમાં નાચી રહ્યાં હતાં, રાતા સાગરનાં નાચતાં પાણી એની આંખોમાં રંગ રેલાવી રહ્યાં હતાં, એના આખા મોઢા પર મેલા આનંદની રેખાઓ તરવરી ઉઠી હતી. એવો એ ઉભો હતો. ઈટાલીનો સેના નાયક - જનરલ ડો-બોનો. કિનારા પર ખડકાયલા એક મહેલની આરસની અગાસી પરથી એ ખંદર પર લંગરાયલાં વહાણો પર નજર માપી ઉભો હતો. એણે બગલમાંથી દુર્ગિન લીધું ને આંખ પર માંડ્યું. “ ખૂબ ફર દેખાય છે, કદાચ એ જ હોય.....” એ સાદુરોના જહાજને રાતા સમુદ્ર પર પથરાતા પડછાયા પર શોધી રહ્યો હતો. એણે કિનારી પર દાઢ્ય ટેકવ્યા, એ જોઈ રહ્યો. એના માથામાં મસાવાનો ઇતિહાસ ઘનતો હતો.

“ ધણી જુની વાત છે, તોય જહુ જુની નહિ ” એ મનમાં બગડ્યો ને ખંધુ દર્યો. “ મીસર પર અંગ્રેજોએ તોય મોઢવી અને ઈટાલીએ મીસરનું મસાવા પકાડ્યું ત્યારે અદારસોને પંચાસીનો સાલ આજતો હતો, પચાસ વરસમાં.....કેન ખમર ! ” એણે ગળું ખખ્ખાર્યું, પાછળ જોયું. પાછી એની વિચાર - માળા લંબાઈ.

“ ત્યારે આ મસાવા પર કાળા કાગળ લિખા દના, આજે ઈટાલીનાં વિજયીક ગોધ ફૂટે છે. આજે એ મસાવાનું જદર

ઈટાલીનાં જહાજોથી ભર્યું, ભર્યું છે, આજે એ મસાવા ઇથો-
પીયાને.....” એની આંખો એક પળવાર ખંદર પર ફરી રહી.
પાછો એ વિચારી રહ્યો.

“ થોડાં જ વરસોમાં ઇટાલીએ મસવાનો ઇસોને પચાસ
માઇલ જેટલો કિનારો લઈ લીધો. પણ પેલો દરામખોર એતી
ગયો, ત્યારનો ઇથોપીયાનો સહેનસાહ ” એ તિરસ્કારથી દાંત
કકડાવી દરગો.

“ એણે ઇટાલીયન લશ્કરને ૧૮૮૭ ના પહેલા મહિનામાં
ડોમાલી આગળ દરાખ્યું, પણ ઇટાલીએ હિંમત હાર્યા વિના
આરમ્ભાર અને કેરેન સુધી લંબાવી દીધું. ૧૮૯૨ ની સાલમાં
તો બાવન હજાર ચોરસ માઈલ પર ઇટાલીની આજુ વરતી
રહી. આજે બાવન હજારને બદલે ચોસડ હજાર માઈલ પર
ઈટાલીનાં નિશાન ફરકે છે, મસાવાથી મારેલ નદી સુધી અને
ઠેક આરાખ સુધી, એ ઇરીટ્રીયા, એ ઇથોપીયાનું માથું, ઇટાલીના
પંજામાં રમે છે, એની ડોક મરડો નાખતાં.....” એની
આંખમાંનું ખૂનસ હાથ સુધી ઉતરી ગયું. એનો વિચાર પૂરો
થાય તે પહેલાં જ વચમાં અવાજ ડચકાયો, “ હું આવ્યો છું.”

“ કાણ ! ” એણે ચમકી પાછળ જોયું, બારણામાં એનો
સેક્રેટરી વીટોરી ઉભો હતો.

“ ઓહો, કેમ કંઈ...” એ જોઈ રહ્યો.

“ એક આવ્યો છે, આપની મુલાકાત માગે છે.”

“ કાણ ? ”, પાછો એની આંખમાં ઇરીટ્રીયા ઉલરાતો હતો,
“ બાવન હજાર ચોરસ માઈલના ચોસડ હજાર ચોરસ આજે
આખો ઇથોપીયા ઇટાલીનો બનશે પણ તે પહેલાં ઇથોપીયાની

કાળી વસ્તીનાં ટાઇગરનાં શિખરોને રંગી નાખવાં પડશે.....તો સાધન ક્યાં ઓછાં છે ! ” પાછું એની આગળ દારૂગોળાના ઢગલા, બંદુકોના જત્યા અને ઝેરી જેસની ટ્રેકા ઉતારતાં જહાનેથી લંગરાવણું બંદર નાચી રહ્યું.

“ તો હું શું ઉતર આપું ? ” પાછો બારણામાંથી વિટાડીને અવાજ આવ્યો.

“ કાને...શાનો ! ” હથોપીયા પર ખેલવાનાં મુડીવાદી કત્મા-કાંડના આનંદમાં બોનો બધું બૂલી ગયો હતો.

“ પ્રતિનિધિ. ”

“ પણ નામ ? ”

“ મેં કહ્યું ને નામદાર..... ”

“ શું ? ”

“ રટીઅર. ”

“ જમુસ પણ હોય..... ” નામદારની નજર ચંકાચી ભેઈ રહી.

“ મને પણ.....પણ કંઈ ચોક્કસ ક્લી ન સકાય. ”

“ હહો કે મને વખત નથી, સીંગર જુદરીનીને પણ કહેજો, ને એની તલાશી લેજો. ” વીટારી સલામ કરી આવ્યો ગયો. નામદારની આંખો પાછી બંદર પર હતી.

બંદર ખદગદી હાપું હતું. લંગરાવણાં જહાને મોટા ફુગરા જેવા ખડકાયાં હતાં. જહાજ પરથી કિનારા પર આંચ લટકાવી ઉભેલાં ગોંધ જેવાં મોટાં મોટાં ફેન મુકતી સામગ્રી ઉનાચે જતાં

હતાં. કેડમાંથી વળી જઈને સોમાલી મજૂર સ્ત્રીપુરો સામાન વહેતાં હતાં, મોટી મોટી મોટર લોરીઓ ફલવાતી ને ભરાતી હતી, બંદરથી દૂર દૂર કાળાં મજૂરો અને ઇટાલીના સૈનિકાની કુકડીઓ સિવાય બીજું કશું જ દેખાતું ન હતું. મસાવા ખીચો-ખીચ ખદખદતું હતું. મસાવામાં એકેએક અજ્ઞાપ્યાની તપાસ થતી હતી, એકેએક મુસાફર આગળ ઇટાલીયન પોલીસ સવાભોની પરંપરા પૂછતી હતી. કોઇપણ મુસાફરના કાનમાં એકના એક અવાજ અથડાયા કરતા હતા, “બાપનું નામ ! માનું નામ ! પરંપરા પહેલાનું નામ ! તમારું આખું નામ ! કેમ આવ્યા છો ! ક્યાંથી આવ્યા છો ? ક્યાં ઉતરશો ? ક્યારે જશો !.....”

આઠ હજાર શીટની ઉંચાઇએથી ડોકાતું આસમાર ખદખદતા મસાવાને જોઈ રહ્યું હતું. મસાવાથી આસમાર સુધી ખીચોખીચ ગાડીઓ દોડી રહી હતી મુડીવાદના લાડકા મુસાએ કલમના એક ગોદે મસાવાને ગાંડુતૂર બનાવી મૂક્યું હતું, ઉંઘતા બંદરને આડે પહોરની વરાળો કાઢતું યત્રીનું રાક્ષસ બનાવી મૂક્યું હતું. રાતા સાગરના ખૂણામાં લપાઈ બેઠેલું મસાવા આજે મુડીવાદી ગુંડાસાદીનું દારૂખાનું બની આખી દુનિયાનું ધ્યાન ખેંચી રહ્યું હતું. એવા ગાંડાતૂર મસાવાના એક કિસ્સા જેવા વાસમા અંદરના ખડમાં એક નકશા પર આંખ ફેરવેલો બોનો એકલો જોડો હતો.

“આસમારાની બધી ડાવણીઓ આટલે ઉંચે સકામત છે” એણે નકશામાં આસમારાની લશ્કરી ડાવણીઓની દૃઢ દોરી. “અદીથી કેઈ સોમાડા સુધી રસ્તાઓ તૈયાર થઈ જાય એટલી વાર” એ જોઈ રહ્યો. બસ બસ, ઇયોપીયાની પૂર્વ સરદદ પરની ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધીની બધી ગીરિમાળા, ઇટાલીની છે, પછી શું ? એ જાણ કુદરતના કિલાઓ છે પછી

“શું?” એની આંખ કંઈ શોધી રહી ને, આડોવા. પર આવી બટકી. ડયુસનો મત બને રીતે સાચો છે આડોવા પર ત્રણે બાલુથી હલો લઈ જઈ યુદ્ધની શરૂઆત કરવી જોઈએ” એણે આડોવાની આસપાસ લાલ લીટી દોરી.

“આડીઆટ...એન્ટીકા” એણે આડોવા પાસે ખીન ખેટપકાં કર્યા.

“સાનતીની, ખીરોલી, મારા વીગના” એના હોઠ પર ત્રણ સેનાપતિઓનાં નામ ફફડી રહ્યાં. પાછી એણે એક ખીજ લીટી દોરી ને બચડો “એમણે આ મારેખ નહીં ઓળંગવી પડશે” એની આંખ આગળ જણે સેનાઓ દૂર કરી રહી. થોડીવારે એણે આંખો ઢિયડી એની આંખ સામે વિટોરી ઉભો દતો. એના હોઠ પર હજુય અનાજ લેકતો દતો “આડી - આન્ટ - એન્ટીકા - આડોવા.”

“પેક્ષા ગયો સાહેબ” વિટોરી બીજાર જરાક મોટથી બોલ્યો.

“કાણ?” છુટ્ટરીનીએ જડણું ફાડ્યું.

“પેક્ષા પ્રતિનિધિ”

“કયો પ્રતિનિધિ!” એ જોઈ રહ્યો.

“સ્ટીઅર”

“ક્યાં?”

“મોગડીઆસકા તરફ”

“ફ્રેઝીઆનીને ખબર આપ્યા?”

“હા, અને...”

“શું?”

“આ ચોથી તારીખે રાષ્ટ્રસંઘ મળે છે.”

“મારા દાળા ઘંટી ચોરો, આજ સુધી તો આખા આફ્રિકાને દળી દળીને ખાઈ ગયા અને આજે પારકે ઘેર બાવા બનીને બેસે છે...” એ તિરસ્કારથી હર્યો.

“પણ એ કંઈ ઘોળવાના નથી, જરાક હોદ્દા, તો કરવી જોઈએ ના...” વિટોરો બોલ્યો. અને પાછા બેસણાં કરવા પણ જશે, ઇથોપીયા ચાંડશે ત્યારે...” પાછો એ ભપકો હર્યો.

“અને થોડા દિવસે ઇથોપિયાની આપણી નવી સરકારને દારૂગજરા કરવાય આવી પહોંચશે.” વિટોરીએ મજાકથી કહ્યું.

“આપણે ઓકટોબર સુધી ખમી જવું પડશે.” બુટુરીની ગણતરી કરી રહ્યો.

૧૪—આ તો મોગડીઆરકો છે

“આ તો મોગડીઆરકો છે, સાહેબ.”

“તેનું શું છે?” સાહેબે આંખો તનડાવી.

“કંઈ નહિં સાહેબ અહિંથી કિનારો એક માર્શલ આધો છે” કિનારાથી દૂર લાંગરેલા એક જહાજ પર ચઢનો એક સોમાલી મજૂર એક જાપાની ગોરા પ્રતિનિધિને સમજાવતો હતો.

“હાલે, તારે મારી સાથે આવવું છે?”

“તૈયાર છું સાહેબ” મજૂરે તૈયારી બતાવી.

“નામ!”

“નામ કાસોમ, અમે સોમાલી કહેવાઈએ”

“બંદર પર કેટલોક વખત જશે?” સાહેબ બોલ્યા.

“જરાજર બે કલાક, પોલીસ તમારા નામ હામ ભરાવશે પાંચી જવાશે.”

“તમારે ત્યાં તો લગાઈ આવવાની છે ને?”

“આ મદીનો માંડમાંડ પૂરો થાય” દાસીમે ખૂબ ધીમેથી કહ્યું.

“તે તમે લોક કેઈ જાણુએ રહેવાના ?”

“અમે.....! અમે ઈટાલી સરકારની, અઢીધી મુસ્તાહીય મુધી ઈટાલી સરકાર પછી રાજ્યોનો રાજ તફારીનાં રાજ્ય છે.” દાસીમનાં નાક ફૂલી ઉઠ્યાં એણે ખૂબ ખાનગી ખબર આપ્યા. “એક પકડાઈ ગયો. રસ્તામાં તરફડતો પડ્યો છે.”

“કોણ ?”

“સામે, સામે, સામાને તો આખું મોગડીઆસકો જોળખે છે, ખિચારો પકડાઈ ગયો.”

“કેમ કરતાં ?”

“જનસુસી કરતો તો, જયુડાના સિંકની, રાસ તફારીની.”

“પછી ?”

“પછી, એને વિધો નાખ્યો. હોજરીની નીચેથી વિધાઈ ગયો. પછી એક બાલાએ એનું પેટ ફાડી નાખ્યું, અને બાર દાય આંતરકું બહાર નીકળી ગયું છે, બીજો બાલો વાગ્યોને એનો જમણો ખભો તૂટી પડ્યો છે, આપણા રસ્તામાં જ પડ્યો છે, હું આગ્રે સારે તો બોલતો હતો, હવે મરી ગયો હોય તો સારું, સગમતા મરજ નીચે તદ્દન નાગો બાર વાગ્યાનો તરફડતો પડ્યો છે.”

“બોમ એવા જનસુસો.....?”

“ શી ખતર સાહેબ, પણ હું નથી હોં ! ” બન્ને હસી પડ્યા અને આગળ ચાલ્યા.

“ આ તો મોગડીઆરકો છે, સમાલજો સાહેબ ” કાસીમે સાહેબને એક હોટેલ ખતાવતાં કહ્યું.

“ શું, ચોરીયો થાય છે ? ” સાહેબે ચમકીને પૂછ્યું.

“ તે તો સારો..... ” પાછો એ ધીમેથી બોલ્યો.

“ જમ જેવા ઝસુસો ફરે છે, માણસ જેવાં માણસ આખાં ને આખાં ઉપડી જાય છે. ” કહેનો કાસીમ સાહેબને એક હોટેલમાં ઉતારી ચાલતો થયો.

બીજા દિવસની સવારે એણે ગવર્નરનાં બારણાં ઠોક્યાં.

“ કોણુ એ ? ” મોગડીઆરકોના ગવર્નરનાં ઝોડીયાંએ રોમન સમામ ભરીને પૂછ્યું.

“ હું અંગ્રેજ પ્રતિનિધિ, રોમ જઈ આવ્યો છું, નામદારની મુલાકાત માગુ છું. ”

“ નામદાર શ્રેઝીઆની ? ”

“ જી, શ્રેઝીઆની ”

“ બેસો, કેપ્ટન બીરાલી આવે ત્યારે વાત. ”

“ આવ્યા છો તે તમે ? ” ઘોડીવારે કેપ્ટન બીરાલી આવ્યો ને કડકાઈથી બોલ્યો.

“ જી. ”

“ સાંજે આવજો, તમારી મુલાકાત ગોઠવાશે ” બીરાલી બોલ્યો ગયો.

“ મોટી મહેરબાની ” પ્રતિનિધિ બોલ્યો ગયો ને સાંજ

પડવાની રાહ જોતો બેઠો. થોડીવારે હોટેલના માલીકે બાર ખખડાવ્યું.

“કેમ ?” પ્રતિનિધિ બોલ્યો.

“આપને આપની સેવા માટે કેટલી સામાલી છોકરીઓ જોઈશે ?”

“તમારા હોટેલના નોકરો છે ને.....છોકરીઓ શું કામ ?” એણે ચમકીને બોલ્યું.

“તો.....આપની મરજી સાહેબ.....પણ ગોરા મહેમાનો માટે અહીં તો રિવાજ છે, મોગડીઆરકોમાં ઇટાલીની દુકડીઓ ઉતરવા માંડી લારથી અહીંની બધી સામાલી છોકરીઓ પણ આછી પડે છે, કાલે જ સવારે ઇટાલીથી આવેલા જહાજમાં મુસોલીનીએ બસો જીવાન છોકરીઓ ઇટાલીથી મોકલી છે.”

“ઠીક તમે જાવ, ડ્યુસ તો બધી જ સંભાળ લેતો લાગે છે.” ગોરા પ્રતિનિધિએ પતાવ્યું ને ગવર્નરને મળવા જવા તૈયાર થવા ઉઠ્યો, ને આપેલા સમયે ઇટાલીયન ગવર્નર ગ્રેઝીઆનીના વાસ પર આવ્યો.

એક મીનીટ પછી ઘટ વાગ્યો. એક નોકરે આવી ગોરા પ્રતિનિધિને એક ખાલી પડેલા ખંડમાં બોલાવ્યો.

ખીજી જ પળે ગ્રેઝીઆની પાછલે બારણેથી પેંડો, એના શરીરનું એકેએક અંગ લસકરી છટામાં ખડકાયું. પ્રતિનિધિ ઉભો થયો. ગ્રેઝીઆનીએ લસકરી હાથ લંબાવ્યો. ને ખીજા હાથે ખુરશી બતાવી. બન્ને સામસામા બેઠા. સવાલ જવાબ શરૂ થયા.

“ઉંમર કેટલી ?” ગ્રેઝીઆનીની આંખોએ તાક મારી.

“એકત્રીસ.”

“અહીંની સફર કેવી કે લાગી ?”

“હીકે હીકે.”

“આગળ જવાના છે ?”

“હા, હા, આડીસ અબાબા સુધી.”

“સેલાસીને મળવાના હશે.”

“હા, હા.”

“અમારો મોગીયો તમારી સાથે જસુબા નદી સુધી રહેશે.”

“તમે, આપનો આભાર.”

“અહીંના કંઈ સમાચાર મળ્યા ?”

“મેળવું છું.”

“પણ અમારી પરવાનગી વિના તમારા કોઈ સમાચાર પોષ્ટ ઓફિસ લેશે નહિ, અને અહીંની લશ્કરી કે રાજકીય પરિસ્થિતિ વિષે તમે બહાર કોઈપણ ખબરો મોકલી શકશો નહિ.” ઝેન્ડ્રીઆનીએ પરખાવી દીધું.

“તો.....” પ્રતિનિધિ હસતો બોલ્યો. “હું અહીંના ધંદાનાદના મીડા રણકાર વિષે, જુરો મહાસાગર, અહીંના આસ-માનના સુંદર રંગો, અહીંની રૂપાળી સોમાલી છોકરીઓની ઇટાલીના સૈનિકો અને મહેમાનોની સેવા કરતી વેળાની ઉદાસ આંખોમાં રમતા કણ્ણુ રંગો, એવા એવા સમાચાર તો મોકલી શકું ના ?”

“જરૂર, માત્ર તમે જંદુકો ને તોષો, વિમાનો ને ટેકા તથા અમારા સૈનિકોની લોરીઓ વિષે ન લખી શકો.” ઝેન્ડ્રીઆની મળકમાં હસ્યો ને બોલ્યો “એવો અમારે ત્યાં કાયદો

છે, અને એ કાચલાને અમારી હઠમાં રહી કોઈ તોડે તો અમે ચલાવી ન લઈએ.”

“સમજી ગયો.” પ્રતિનિધિ બગડ્યો “પણ.....પણ હું અમારા છાપાના તંત્રીને એવો તાર ફરી શું કે લશ્કરી કે રાજકીય કોઈપણ ખર્ચો મોકલો શકવાને અસક્ષ્મ છું.”

“ના,” એગ્રીઆનીએ ભાર દબાવેલું. અને વધારે ભાર દબાવેલું. “આ તો મોઝડીઆરો છે.”

૧૫—મોગડીઆસ્કેથી આગળ

“આ ઇલાકે તો ઝોગાડેન ને ?” છાપાનો અંગ્રેજ પ્રતિનિધિ ઝોગાડનના અધિપતિનો મહેમાન થવા જતો હતો.

“ને આપણે ક્યાં જઇએ છીએ ?” એણે લોરીમાં એડલા મોમીયાને એક સાથે બીજો સવાલ કર્યો.

“ડાહાબૂર.”

“ત્યાંના મૂખી ?”

“મેલીઅન.”

“તો આપણને અલીનુર ક્યાં મળશે ?”

“ત્યાં જ આપણી રાહ જોના હશે.” જોત જોતામાં લોરી ડાહાબૂર પહોંચી. મોમીઆએ અલીનુરને ઝોળખાવ્યો.

“ઉત્તવાલના રમખાણુ વખતે તમે જ હતા ને ?” પ્રતિનિધિ હયોપીવાન પોદાને પગથી માથા મુઠી જોઇ રહ્યો. અલીનુર અડક ઉભો હતો. એની ચમકતી આંખો દસી ઉડી હતી. એણે હયોપીવાનો લશ્કરી પોશાક પહેર્યો હતો, એના કાઠ પર રાતા-ખીજાને ટીકા રંગનાં મોટાં બટનો ચમક્યાં હતાં.

એક જાડની હાથ નીચે. મહેમાનનો સત્કાર ગોઠવાયો હતો. અલીનુરે જાડ નીચે ગોઠવાયેલી ખુરશી ખતાવી અને કાંચી પીવા બેઠા.

“ તમે શું ધારો છો ? ” મહેમાને ગરમ કાફીનો ધુંટડો ગળી જતાં પૂછ્યું.

“ હું નિરાશા વાદી છું.....મને રાષ્ટ્રસંઘમાં શ્રદ્ધા નથી. તમે અમને દરિયારો ખરીદતાં અટકાવ્યા છે, અને ગેસ સામે અમારી પાસે શું છે ? ”

“ પણ સુધરેલી કાષ્ટખિણુ પ્રજા ગેસ કેમ વાપરે ? ” મહેમાને બીજો ધુંટડો ભર્યો.

“ સુધરેલી પ્રજા !.....મને માફ કરજો,...મેં આખા યુરોપની માણુસની જાતમાં સુધારો જોયો નથી, નફાની હુલમાં રીતભાત ને ટાપટીપ સુધાર્યાં હશે. સોમાલી લેન્ડમાં ગેસની ટેકા ખડકાર્ધ છે, અમારી પાસે એના આંકડા છે. ”

“ તમારો વ્યૂહ. ” મહેમાને વાત બદલી.

“ અમારો વ્યૂહ ? આ રહ્યો. ” અલીનુરે તરવારની અણિવડે ખુરશી નીચેની રેતીમાં વ્યૂહ દોરવા માંડ્યો, — ગોરાહાર્ધ પર ગરલોગુબી ચોડી રાખે છે, આડોના રસ્તા પર શુલાલીની નજર છે. છેલ્લું કાધાખૂર આખો ઓગાડાનનો બચાવ એફેવર્ક અને મારે માથે છે. ”

“ અને નસીબુ ? ”

“ નસીબુ હરારમાં ” એ અટક્યો ને મહેમાન તરફ તાકતો બોલ્યો. “ નસીબુને ખજર છે, એફેવર્ક જાણે છે, અમારા શહે-નશાહ પણ કહે છે કે આ યુદ્ધ યંત્ર અને માણુસની વચમાં

છે. ચંત્ર છતરો. પણ અમે છવતાં હારણ નહિ, એફવર્ડની રણહાક છે.....” અલીનુરની આંખો ચમકી ઉઠી.

“ શું ? ”

“ કે મારા મુદ્દા પર.....” અલીનુરનો અવાજ ધુંટાયો.

“ તસૂસ ” પાછળથી અવાજ ઓઝ્યો. બન્નેએ પાછળ જોયું. ફેટલાક ઇથોપીયન સૈનિકાની વચમાં એક સોમાલી ચાલ્યો આવતો હતો.

“ ક્યારે પકડાયો ? ” અલીનુરે ઉભા થઈને પૂછ્યું.

“ હમણાં જ — મુસ્લાના કિસ્લાના કાવતરામાં એ.....”

“ એને લટકાવશે નહિ. એને આપણી ખાઈઓ ખોદાવ છે ત્યાં મોકલી આપો. લટકો જવાને લાગક તો એને મોકલનારો એનો ઇટાલીયન શેઠ છે.” એ તરત જ મહેમાન તરફ ફર્યો ને હિતાવજો બોલ્યો, “ મને એક સંતોષ છે, ઇટાલીના સૈનિકા મારી ધરતી ખુદશે ત્યારે હું મરી ગયો હોયથ એટલે હું તે જાણીશ નહિ.”

“ મારે એફવર્ડને.....” મહેમાને ઈચ્છા જતાવી.

“ એફવર્ડ આપને મળી શકશે નહિ, એ મુસ્લાના કિસ્લામાં છે, ત્યાં આસપાસની ખાઈઓમાં ચોકી ગોઠવે છે અને એની ઓરલીકાન બેસાડે છે.”

“ ઓરલીકાન શું ? ”

“ વિમાનોને તોડી પાડવાની એ એક જ તોષ અમારી પાસે છે, હું જોઈ રહ્યો છું.....” અલીનુર જોઈ રહ્યો.

“ શું ? ”

“ ઇટાલીનાં તૂટી પડતાં વિમાનો, અને એ તોપ પાસે જ એફેવર્કનું રાજ પડવાનું છે, એ મરશે પણ મૂકશે નહિ. અમારા ઇથોપીયામાં એના જેવો એ એક જ છે.” અલીનુર એની આંખો સામે એફેવર્કને જોઈ રહ્યો.

“ અને તમારી સરહદ ? ”

“ કાટામા પાસે ઇથોપીયાનો વાવટો ઉડે છે, મુસ્તાહીસ પાસે વેબી શેમેલી પર ઇટાલીનો વાવટો ઉડે છે, ને તેની સાતસો સોમાલીઓ ચોકી કરે તે, નીચે નદીના મેદાન પાસે અમારી સેનાના પહેરા છે, એટલામાં ક્યાંક સળગી ઉડશે.”

“ આ આવે...- ” અલીનુર જોઈ રહ્યો. “ કાણ આવે છે ? એફેવર્ક, એફેવર્ક..... ” દુરથી ઢોડતા આવતા કાફલા તરફ સૌ જોઈ રહ્યા.

“ આપ આરામ લો, હું જઈ છું.” અલીનુર ઉઠ્યો.

“ મારી મુલાકાત.....! ” પ્રતિનિધિ ઉતાવળો બોલ્યો.

“ બનશે તો ગોઠવીશ.” અલીનુરે આશ્વસ માંડ્યું.

“ બાશા, બાશા, બાશા પકડાઈ છે, જમુસી કરતી'તી ” એને રસ્તામાં જ અજર મળ્યા.

“ એફેવર્કની દુધવાળી ? ” અલીનુરે અજબખીથી પૂછ્યું.

“ હા, હા તેજ તે એની કોટમાં માણીયું હતું. માણી-માંથી ટાપપ કરેલા પાતળા કાગળો નીકળ્યા.” અલીનુર પહોંચ્યો. એફેવર્ક રાહ જોતો જ ઉભો હતો.

“ તમે જીજ્ઞાસા જાવ ને હું દગર..... ” એફેવર્ક સખ-તાઈથી જોતો હતો.

“ બાશાનું શું ? ” અલીનુર બોલ્યો.

“ એના માદણીયામાં જીજીયાના ગેરેજનું મિત્ર અને કાગળો જડયા છે. ઘણું જાણવાનું મળ્યું છે. હું હરાર ઝડપીઓ લઉં. ફેંચનું પણ કાવતરું છે. તમે જીજીયા જાવ ને ત્યાં જરાક સખત હાથે કામ લો. મારે હરારથી જારોજાર જનું પડશે. ”

“ ક્યાં ? ”

“ આડીસ અગાખા, સપ્ટેમ્બરના છેલ્લો દિવસ આજે છે, ઓક્ટોબર પહેલા અકવાડિયામાં જ પહેલો હત્લો આવશે. ”

“ કંઈ ખબર મળ્યા ? ”

“ હા, આડોવા પર ત્રણ જત્યા ચડે છે. તમે ? ”

“ હું તૈયાર છું, જે પકડાય તેને ? ”

“ તેમને સૌને ભોરીમાં હરાર લાવો ને ત્યાં લશ્કરી અદાલતમાં ખડા કરી લટકાવી દેજો. ” એફેવર્ક ઉતાવળો બોલ્યો.

૧૬-સળગતી ખોપરીઓ

૧૯૩૫ ના ઓક્ટોબરની ત્રીજી તારીખે ઇથોપીયાએ એની સેનાને રજુબૂમિ પર તૈયાર રહેવાનો હુકમ આપ્યો.

ઓક્ટોબરની ત્રીજી તારીખે એડીસ અબાબામાં હતા તેટલા ઇટાલીયનો કેદી બન્યા.

ઓક્ટોબરના ત્રીજે દિવસે ઇટાલીના હુતાવાસ પર પહેરા બેઠા.

ઓક્ટોબરના ત્રીજા દિવસે ઇટાલીએ ઇથોપીયા સાથે યુદ્ધ જાહેર કર્યું.

જાહેરાત સાથે જ એનાં વિમાનોએ આડોવા પર બોમ્બ વરસાવ્યા, માંદાનું દવાખાનું આપું ઉડી ગયું. ઘણાં ઘરબાર ખડેર બન્યાં. બોતેર ઇથોપીયન નરનારીઓનાં શરીર ચુંચાઈ ગયાં. મેંકડો ધાવત ચઢીને પડ્યાં.

આસમારાથી ઇટાલીની ત્રણ સેનાઓ ઉપડી ચૂકી હતી.

વચલી સેનાનો સરદાર ખીરાલી હતો. કાખી સેનાને સાન્તીની દોરતો હતો અને જમણી પાંખ મારાવિગનાની સરદારી નીચે કૂચ કરતી હતી.

મારેખ નદીને ઝોળંગી ત્રણે સેનાઓ આડોવા, આડી-આટને એન્ટીકા પર પહોંચી હતી.

ધયોપીયાએ નહિં જોએલાં એવાં વિમાનો જોયાં, કાફોળા લાદેલાં દંડુઓની દારમાળાઓ અને લોરીઓની લગાર જોઈ, મોટાં મોટાં તોપખાનાં દેખ્યાં, એનજીનીયરોની દુકડીઓ જોઈ, ઈટાલીયન આવાઓને ડોક્ટર દેખ્યાં, ગોરાગોરા હાકરાઓની દુકડીઓ જોઈ.

ધયોપીયાનાં નરનારીઓ સળગતી જોપરીઓને દેખી આંગળાં કરડી રહ્યાં. એમણે મેઢડી માતાઓને રોકડીયા હા-માનોને પૂજ્યા હતા પણ તે આવાં જીવતાં ન હતાં, એમણે બળીયા બાગજ ને ચંડીને આરાખ્યાં હતાં પણ તે આવાં લોહીઆળ ન હોતાં, એમણે જુના જમાના માણસ લક્ષી માનવોની વાતો બીકથી સાંભળી હતી પણ તે આવા જોપરીયા નહોતાં. એમની ખૂની આંખો હતી. લોહીઆળ હાથ હતા, ગળામાંથી જોપરી લટકતો હતો, જાણે મોઢામાંથી લોહી ટપકતાં હતાં. મુધરેલા ઈટાલી દેશમાંથી મુસોલીનીએ મોકલેલી કાળી ડગલીની “લીજઅનો” (દુકડીઓ) ધયોપીયાનાં નરનારીઓ પહેલીવાર દેખી રહ્યાં, દેખતાં કંપી રહ્યાં, કંપતાં કપાઈ ગયાં. ઈટાલીના મુઢીવાદી મારાએ મોકલેલો મુધારો ધયોપીયાપર લોહીનાં પત્રલાં માંડતો હતો.

પગલાળાનાં પગલાં મંડાયાં. ધોડેઆરોના દાખડા બોલ્યા, તોપખાનાની લોરીઓ ઘસારાઈ, ઉપર વિમાનો ઉડ્યાં હતાં.

“ચાલો રસ્તાઓ બાંધો.”

“ચાલો માલ ઉપાડો.”

“ચાલો પગથાં પી કરો.”

“ચાલો લશ્કરમાં જોડાઈ જાવ.” ઇટાલીનો અવાજ ઘૂરકચો. પુરુષોને ઓઓ, ઊકરાઓ ને ઊકરીઓ અને બાળકો સુદ્ધાં આગળ વધતી મુસોલીનીની સેનાને જોઈ રહ્યાં. ન નમ્યાં તે વધેરાઈ ગયાં.

એક મોટી વેઠ, એક મોટો અત્યાચાર, એક મોટો કતલ શરૂ થઈ ગઈ. ઇટાલીની સેનાઓ આગળ વધતી હતી, બ્યુગલો ફૂંકતી હતી, ધડાકા કરતી હતી, લોહી રેડતી હતી.

માનવતા રડી રહી. ઇથોપીયાની ઉત્તર દિશામાં જાણે ચિતકાર ચાલતો હતો. કાળી ડગલી મરણના જત્યા જેવી આગળ વધતી હતી, પગપાળાને ઘોડેશ્વાર જત્યાઓ કારમા ઓળા જેવા પથરાતા જતા હતા. ઘોડેશ્વાર દુકડીઓ ધરતી ખુદતી ફાડતી હતી, તોપખાનું એક મોટી ઓથાર જેવું ધરતી દાખતું ચાલતું હતું, એન્જીનીઅરોની દુકડીઓમાં લોહી નીચળતી વેઠ વસમી બની હતી. એવી ઇટાલીના મુડીવાદે કાચો માલ કડપવા અને બખરો બનાવવા સુધારાના નામમાં મોકલેલી સેના આગળ વધી રહી હતી.

એવી આગળ વધતી સેનાને રોકવા ઇથોપીયાના પાટનગરમાં રાતને દિવસ દુઘ્નિ ગગડતાં હતાં. કિડલે કિડલે ધડા વાજતા હતા. ચોપ્રોએ ચોપ્રોએ નોંખતો વાગતો હતો. એકજુ મરનારોને

મગાં કરનો હતો, સેયુમ સોલદગરને સજી ઉપડી ચૂક્યો હતો. અગામીના શાહી ગઢકાની દુકડી દુકમનીરાદ બોલી ઉભી હતી.

“મારું ખોરડું!” એક ડોશી એના દિકરાના બચ્ચાને લઈ નાસી છૂટેલી તે પાછી આવી ને પૂછતી હતી, “મારું ખોરડું” પેલી રાજગતી જોપરીઓવાળી કાળી કગડીઓ, મારી દિકરીઓને ઉપાડી ગઈ. મારા દિકરાને વધેરી ગઈ પણ મારું ખોરડું.....!”

“તારું ખોરડું!” આગળ વધતી ઈટાલીની મુડીવાદની દુકડીઓએ પાછળ મૂકવા વેરાનમાં અચાજ ઉઠતા હતા,
“તારું ખોરડું હતું?”

“આટલામાં!”

“પણ તારું આડી (ગામ) કયું?”

“નરસંગા” ડોસીની આંખો દાદ માગી રહી.

“નરસંગા આખું તારાજ થઈ ગયું. એના પર આંખ પડ્યા હતા. આખું આડી (ગામ) ઉડી ગયું.”

તું ઉભી છે ત્યાં જ હતું, દરે ખોરડું શોધીશ નહિ” એક મોટા નિશ્વાસ સમસમી રહ્યો.

“મારી મારેજ માર્ક.....” ઇથોપીયા પર આગળ વધતી ઈટાલીના મુડીવાદની મારકણી સેનાની આગળ હાથ ઉઠતી હતી. મારેજ નદી (માધ)માં છેલ્લું સ્નાન કરતી એક ડોશી દાઝની બોલતી હતી તું મુકાઈ કેમ નથી જતી! તારા પર ઈટાલીના ગુંડાઓ ચુકશે.....~~મારેજ મારકણી~~ ઈટાલીના

રાક્ષસો દોડના આવે છે.” મારેજ નદીનાં પાણીમાં ડાશી ઉના-
વળી બોસતી હતી.

એ ચોંકી ઉઠી. એના કાનમાં એક મેટો ધુરધૂરાટ સંભ-
ળાયો. એણે મારેજ માર્છ (નદી) પરથી ઉંચે આકાશમાં જોયું.
વિમાનો ઉડતાં હતાં. ઉડતાં વિમાનોના સંખ્યા એના કાનમાં
ખખડના હતા. એણે એક ચીસ નાખી દોટ દીધી.

૧૭-આડોવા-મકાલે

એકદોખરની ત્રીજી તારીખે મારેખ નદી પર લાકડાના પૂલ નખાયા. મારાવિખાની સેના આડોવા તરફ આગળ વધતી હતી.

સૌથી આગળ સરદાર કુમેકુની હુકડીઓ હતી, પાછળ વીલા સાન્ટાની હુકડીઓ હતી, પછી કાળીડગલીવાળી સગળતી ખોપરીઓ ફૂચ કરતી હતી.

“તોપખાનું તૈયાર રાખજો” એક પળનાં ઇસારાથી તૂટી પડે તેવું તોપખાનું આગળને આગળ ધસડાતું હતું.

“ઝેવીનાના ડીવીઝનને જે લાગમાં વહેંચેલા નહિં પાલવે, સાથે રહે તે સારા. કરાડો વિકરાળ છે, રસ્તો વિકટ છે, માડી ભયંકર ગોચ છે.” સેનાપતિ એના સરદારો સાથે મસક્ત કરતો હતો.

“હા, હા” બધા બીધેલી આંખો ધ્યોપીયાના ઘેરા પ્રદેશ પર દેરવતા બોલતા હતા.

“રામા આગ્યું?”

“હા, રામા આવ્યું.” આખી સેના અટકીને ઉભી હતી. આગળ ફરતા ઓળા દેખાયા ને બંધ થયા. ત્રણસો ઇથોપીયનો ત્રાક દઈ રહ્યા. ઇટાલીનાં વિમાનો જોરથી ફફડ્યાં. ઇટાલીની તોપોએ બરાડા નાખ્યા. નીચે ઉપરથી દારૂગોળો ગતડી ઉઠ્યો.

“લી...લી...લી” ઇથોપીયાનો અવાજ આવ્યો.

“એ શું?” ઇટાલીનો એક સરદાર આંખો સંકાચી પૂછતો હતો.

“યુદ્ધમાં આનંદનો અવાજ કરવાની ઇથોપીયાના સિપાઈ-ઓને ટેવ છે” એક સોમાલી સિપાઈએ સમજ પાડી.

“એ” ઇટાલીયન નાયકે ઇથોપીયન શરીર દીકું ને એણે હાથ લંબાવ્યો. એના હાથની દિશામાં બંદુકો બરાડી.

જવાબમાં એકે આખાઠ નિશાન તાકયું, ગીચ જાડીમાંથી એક અવાજ સૂસબ્યો, ઇટાલીનો પેસો સરદાર તરફડતો પડ્યો. એનો ગોરો દેઠ લાલ લોહી વહેવા લાગ્યો.

“મોરગાનદીની” એની આસપાસ સિપાઈઓ વિટાયા. ડોક્ટર એનો ધા બાંધવા લાગ્યો, એ મરતો હતો.

“પેસા ત્રણસો!” ઇટાલીના સિકારીઓની ખૂની આંખો જંગલના ખૂણા જોતી હતી.

“લી.....લી.....લી” પાસેની ટેકરી પર સો ઇથોપીયનો અકાવીસ હજારની સેના પર બંધકર હસતા ઉભા, ખીણ - પળે એક ઇથોપીયન અવાજ અકાવીસ હજારને આવાહન આપી રહ્યો. ઇથોપીયાના સો સૈનિકાએ હુમલો કર્યો.

સાવળની ઝડપથી ફાળ લારી, ચોથી પળે સો બંદુકો એક સાથે ધણુધણી ઉડી. ઇંટાલીનાં અકતાલીસ મહાં ધૂળ ચાટતાં પટકાયાં, ઇંટાલીના અઢાવીસ મરદો લોહી ઉઅકતા ધવાયલા પડ્યા, ઇંટાલીના એકવીસ છોકરાઓ ખોવાઈ ગયા.

“ અને પેલા સો ? ” ઇંટાલીનાં વિમાનો, સોની શોધમાં આકાશ ખખડાવતાં ઉડ્યાં. એક મરેલાને અને એ ધવાયલાને છોડી સો દેખાયા તેવા રાખી ગયા હતા. ત્રણસોનો પત્તો ન હતો, રીસના માર્યા ઇંટાલીનાં વિમાનો કોઈ પણ ઇથોપીયનના પકાયા પર આગ વરસાવતાં ઉડતાં હતાં, રીસની મારી ઇંટાલીયન સેના કોઈ પણ ઇથોપીયનને ઝખ્ખે કરતી આગળ વધતી હતી.

એકટોઅરના પાંચમા દિવસની વહેલી સવારે ઇથોપીયાનો સુરજ એક કરાડમાંથી રાતો ઉગતો હતો. ઉગતા સુરજને નેતી ઇંટાલીયન સેના આડીઆધુના પાસે રાહ નેતી ઉભી હતી.

“ આવી લાગી છે. ” જસુસોએ ખબર આપ્યા. ગાશીરકી ઘાટમાંથી આવી મળવાની બીજી દુકડીઓ આવી પહોંચી હતી. લશ્કરને આગળ વધવાનાં ફરમાન મળ્યાં.

સુરજ બરાબર માથા પર આવ્યો હતો. આગળ વધતા ઇંટાલીયન સેના પેટ લારવા અટકી મારાવિગના એના તંબુમાંથી બહાર નીકળ્યો. એ દૂરબિન માંડી દૂર દૂર નેહ રહ્યો. દૂરના પર્વત પર આડોવાનો કિલ્લો દેખાતો હતો. એણે દૂરબીન દૂર મૂક્યું ને જૂઠ મારી એક જથ્થુ દોડતો આવ્યો. “ આંખાસેલટ ” એણે પૂછ્યું. આવનારે માથું ધૂણાવી ન

પાડી. " ચાર જથુને મોકલો, એકદમ " થોડીવારમાં ચાર થોડાઓ દોડતા વિદાય થયા. ઇટાલીનો સેનાની ત્યાં ને ત્યાં અધીરો ઉભો. એક કલાક પસાર થઈ ગયો, ત્યારે એક જથ્થે હિતાવળા સમાચાર આપ્યા.

" આંગ્રાસેલ્ટના ઘાટ પર એકસમ તરફનો ધસારો રોકનારી ટુકડીઓ પહોંચી ગઈ છે. "

" તો ઉપાડો. " એણે હાથીની શુંદ જોવો હાથ ઉઠાળી કહ્યું. ઇટાલીયન બ્યુગલો આગળ વધવાનાં ફરમાન ફુંકી રહ્યાં. ઇટાલીનાં ધાડાં આગળ વધ્યાં.

ઝોકટોબરની જાદી તારીખની સવારે આડોવા નગર ચોકખું દેખાયું.

" આ મેરીયમ શો આઈડુ " સેનાપતિ શાનટીની ઇટાલીની ટુકડીઓને એક વિકરાળ કરાડ બનાવતો બોલ્યો. ૧૮૯૬ માં આપણે હાર ખાધી ત્યારે, ડા - બારમોડાની આખી ટુકડી એ કરાડમાં દફનાઈ ગઈ છે. જમીનના પથ્થુ અંતરાય વિના ઉધાડાં પડેલાં ઇટાલીનાં હાડપિંજર આપણા આજના વિજયથી ભગી ઉડશે.

એક પણ બહુકડી ફેડયા વિના ઇટાલીએ આડોવા સર કર્યું.

" આ આડોવામાં આપણા ૭ હજાર અમલદારો ૧૮૯૬ માં મરેલા પડ્યા હતા, આજે એ શાંત થવા હશે. " ઇટાલીયન સેનાની બાવણુ આપતો હતો.

" પણ હજી આંગ્રામેજાટ બાકી છે..... " એણે પૂરું

કરતા હું. “ એકસમ લેતાં વાર નહિ લાગે કાગળ કે ત્યાં ધયોપીયાનો મોટો ધર્મ ગુરુ વસે છે. ”

ઈટાલીયન દુકાનોએ કોડીઓની દારૂ જેવી ચાર રસ્તેથી આંખા સેલાદ પર ચઢી. ચઢાવ પરના રસ્તા પર છૂટાં છવાયાં હમકણાં થયાં. ઉપરથી વિમાનોએ લોહીની છેલો ઉઠાળતું લાખંડ વરસાવ્યું, સેંકડો ધયોપીયાનોનાં શરીરો ઉદાયલાં પડ્યાં. પાંચસો ધયોપીયાનો કેદ પકડયા, રાઈફલો, બંદુકો અને તોપો ઈટાલીને હાથ આવી.

આડોવા પર ઈટાલીનો વાવટો ઉઠ્યો.

આડોવાના શબ પર ઈટાલીયન ગીધ વિજ્યની ચીચીવારી કરતું ખેડું.

આડોવામાં ઈટાલીના ડાહ્યોએ ઉત્સવ પૂકાયો. ઈટાલીનાં પૂર્વઆફ્રિકાનાં સરદારોનો મુખી જનરલ, ડીબોનો એક્ઝોપરના તેરમા દિવસે આડોવા પર ઉતર્યો અને ઉતરીને ખોલ્યો. ધયોપીયાના ખૂનના અક્ષરે લખાયલા, જગતભરનો કચ્છાયલી પ્રમ્લઓનો ધાતકી ઉપહાસ કરતા એના ખોલ આડોવા પર ઉઠ્યા.

“ ટાઈમરના લેકો સાબળો. તમે જાણો છો કે જ્યાં ઈટાલીનો વાવટો ઉઠે છે ત્યાં સ્વતંત્રતા હોય છે, આજથી તમે અમારી સરકારના રક્ષણ નીચે છો. ઈટાલીયન સરકારના કાયદાની સામે યનાર કોઈ પણ સખત શિક્ષાને લાયક લેખારો. ”

“ પણ મકાલે ! ” ઈટાલીના સરદારો ખાનગી વાતચીત કરતા હતા.

“ શુકસા આગળ વધે છે, એની સાથે હમરોનું લશ્કર છે, એની સાથે વોગણુ અઢી પણ છે. ”

“ શુકસા ! વોડાણુ અલી !.....” સૌને ચિંતા પેડી.

“ પણ.....શુકસા.....!” એક જાણુ ઈતેજરીથી નેઈ રહો.

“ હા, હા, એ ફૂટયો છે. જો વોડાણુ અલીનો ઘાટ ઘડાઈ જાય તો એ હજારો સાથે આપણને આવી મળે છે નહિ તો એના પંદરસો સાથે.”

ડીબોનોની આંખો ઉશ્વાસમાં ચમકી ઉઠી.

“ છેલ્લી હદ ! ”

“ આડાગા એમસ ” ડીબોનો બોલ્યો. વીનસીએ બધું ગોઠ્યું છે, આપણે આગળ વધીએ અને આડાગા એમસ આવે એટલી વાર. ” સૌ ફૂટેલા શુકસાને મનમાં ને મનમાં વખાણી ઉઠ્યા.

“ તો મકાલેના શા ભાર છે ? ” મારા વિગતાને તાન ચડ્યું.

“ મકાલે પડેલું જ માની લેજો. ” ડીબોનો બોલ્યો.

“ આપણે અહિ ક્યાં સુધી ? ”

એકટોબરનો આખર દિવસ, આજે ૧૫ મી યાત્રા. આજે સાંજના આણુના આવે છે, બે દિવસ પછી સેનાપતિ બેડો - ગલીઓ લેસોના સાથે પધારે છે. ”

“ આણુના આવે છે પણ એકસમ ! ”

એકે શંકા કરી.

“ એકસમ અને આચાર્ય આણુના જુદા નથી. આણુના સાથે એકસમ પડ્યું સમજો, આપણે ત્યાં હલ્લો લઈ જવાની જરૂર

નથી, આશુનાના દેવળમાં લગવાન ઈસુના આશીર્વાદ અને આચાર્ય આશુનાનો આવકાર સાંભળવા બે જવાનું છે.”
મારા — વિગતો ઉતાવળો બોલી ઉઠ્યો.

શાપણનો સાગરીત ધર્મના વડો આશુના એના બધા ગોઠીયા સાથે આવી પહોંચ્યો ને ઈટાલીના મુડીવાદી મારાઓએ કરેલી હત્યાઓ પર પવિત્ર પાણી છાંટતો બોલ્યો, “અમે સમજીએ છીએ કે સુધારો હંમેશાં રોમ તરફથી આવ્યો છે, એ રોમને બધા દેવળો અને ધર્મો વફાદાર છે. દુનિયાની પ્રજાઓ પર રાજ્ય કરવાનો ઈટાલીનો હક્ક તેના કાપડાના ન્યાય અને બળને લીધે દેવી છે અને તેથી આધ્યાત્મિક છે.”

એકસમ પડ્યું. ઇથોપીયાના યાત્રાના ધામે મુડીવાદી મારા પર આધ્યાત્મિકતા છાંટી, ઈસુનાં વેચાઈ ગયેલાં દેવળોએ ઈટાલીયો આવેલી ખૂનામરફીને ધર્મના નામમાં ખૂસી મૂકી.

ઓક્ટોબરના ૧૬ મા દિવસે નિમક્ટરમ ગુસ્સે ઈટાલીને મળી ગયો અને આડીઆટના દેવળમાં ઈટાલીના રાજ તરફની વફાદારીના શપથ લેવા ગયો.

ઓક્ટોબરના અગ્રરમા દિવસે વડો સેનાની બેડોગલીઓ શાહી હાકમાકથી આડોવામાં આવ્યો.

ઓક્ટોબરના ૨૪ મા દિવસે એકસગર પૂજવાળો ઇથોપીયાની વસ્તીની વેડનાં ખૂન પર ગાંધિલો મોટો રસ્તો ઈટાલીનાં લશ્કરોને આગળ વધવા માટે મદાસેનાની બેડોગલીઓને દાથે ખૂસો મૂક્યો. ઓક્ટોબરની સનાવીરામી તારીખે માણસની બોપરીઓવાળી કાળી કમીની દુકડીઓએ કૂચ આરંભી. નવેંબરના ત્રિવડના દિવસોમાં પાછાં ઈટાલીનાં ધાડાં આગળ વધ્યાં.

“ આરોવા લીધું, મકાલે પડ્યું. ” યુરોપનાં છાપાં એ સમાચાર જાણ્યા.

“ રાષ્ટ્રસંઘ વિચાર ચલાવે છે. ” રાષ્ટ્રસંઘના નામમાં ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજ મુડીવાદી ધૂવડાએ કાવડી ડોક નચવી કહ્યું.

“ મુકસાએ દગો દીધો, ઇથોપીયાનાં ગામડાં સળગે છે, ઇથોપીયાનાં નર નારીઓ વેડમાં પકડાય છે, ઇથોપીયાનાં બાળકો વધેરાય છે.....”

પાછા સમાચાર જોડ્યા.

“ રાષ્ટ્રસંઘ સમિતિ નીમે છે. ” પાછો પેત્રો ડાકુ - રાષ્ટ્રસંઘ ગળામાંથી ધૂરક્યો.

ડાકુઓના રાષ્ટ્રસંઘના જે મુડીવાદી મોવડીઓએ હુંટની વિદ્યાતક યોજના ધડી કાઢી, યુરોપના લદ્દ લોકોના એ બન્ને સાથીદારો હોર અને લાવાકષ ઇથોપીયાનાં અંગને કાપીકાપીને ન્યાયની તૂસામાં મૂકવા માગતા હતા, દુનિયાએ મુડીવાદની ખૂની છરીને ચમકતી દેખી. ઇથોપીયા પર આગળ વધતાં ઈટાલીના મુડીવાદનાં ધાડાં વિકરાળ હસ્યાં. આખા ઇથોપીયાએ હાથ નાખી, ઇથોપીયાનો શહેનશાહ આખો કંપો ઉઠ્યો.

આખા ટાઈગર પ્રાંતના એક છેડેથી બીજે છેડે સુધી ઈટાલીયન ચોકીઓ બેસી ગઈ. ઈટાલીનાં વિમાનોએ આકાશ જાઈ દીધું.

ઇથોપીયાના શહેનશાહે ડાકુઓના રાષ્ટ્રસંઘની આશા મૂકી દીધી. ઇથોપીયાનાં વતનીઓએ મરણને મદાલતું દીધું.

“ હવે હું જઈશ ? ” ઇથોપીયાનો શહેનશાહ ઉત્તો હતો.

“ ક્યાં ? ”

“ ડેસી ! ”

“ જતે ? ”

“ હા ત્યાંથી મારા મુલુગેટા સાથે બહુ રચીશ, ત્યાંથી મારા એઇડુ, સેયુમ અને કાસાની દુકડીઓને મરતી દેખીશ અને ત્યાંથી જ મારા લોહીનું છેલ્લું ટીપું.....”

ધયોપીયાનો શહેનશાહ ઉઠ્યો. મરણ એને માર્ગ બતાવતું હતું. ઇટાલોની યંત્રસેના એના ધયોપીયાનાં મજબુત બાવડાની મસ્કરી કરતી હતી.

“ બાપા, બાપા ” શકાર્થ આડા હાથ દેતી દોડી આવી.

“ લોહી રેડવાથી શું ? મરી ફિટવાથી શું ? ” એની રાણી કંપી ઉઠી.

“ લોહી રેડવાથી ? ધયોપિયાની જમીનમાં આજે ધયોપીયાનાં માથાં લોહી રેડશે ને માથાં વાવશે તો આપણી એ જમીનને આવતી કાલે યુરોપની મુઠીવાદી શુંકાશાહીનો નાશ કરનાર મરદો સાંપડશે. નવાય માટે રેડાયતાં લોહી મિથ્યા જતાં નથી... ” શહેનશાહ જોઈ રહ્યો.

૧૮-રણુગડાના રંગરાગ

રૂસકાસાએ પડેા વળ્લ્યો. આખો આમહારા ઉપર તળે થયો. ટાના સરોવરનાં પાણી ખદ્ગદી ઉઠ્યાં એની આસપાસના કુંગર હચમચ્યા, કરોડોએ ભયંકર પડધા પાડયા.

“તમારી જરૂર છે, તમારી જરૂર છે અને તમારી પણ જરૂર છે.” ગોંડાર ગાજતું હતું. આમહારા ઉભરાતું હતું.

“તમારી જરૂર છે, અને તમારી પણ જરૂર છે, રાસકાસાને તમારી જરૂર છે, ધયોપીયાને તમારી જરૂર છે.” આઠે પહોર અવાજ ઉઠ્યા.

આમહારાની આસપાસનાં ધયોપીયન નરનારીઓ, ઉઠ્યાં, માતાઓ છાતીએ ધાવતાં બાળકો વઝોડી દોડી, જુવાનોએ ખભાપર બંદુક ધરી દોટ દોધી રાજ ને રાજ ગોંડારમાં મરણીયાં મદાજનો ઉભરાતાં હતાં.

ત્રીઓ આવી, પુરૂષો આવ્યા, છોકરાઓ આવ્યા, છોકરીઓ આવી, બાળકો પણ આવ્યાં, એક લાખને સાઠ હજારની સેના ગોંડારમાં રણ વગડના ખેલ શીખી રહી, પહેલી વાર કવાયત

રી રહી, ધુધનાં ફરમાન ઝીલી રહી, ઝેરીઝેસ ને બોંબની
તો સાંભળી રહી.

"આજ સુધી મેં ઇથોપીયાના તોફાની ઘોડાઓને વશ
નાં છે, આજે હું ઇટાલીથી ઉતરી પડેલાં વરુઓનાં ટાળાં
સાથે બાથ બીડવા બહાર પડ્યો છું, તમે આવ્યાં તે બંને
આવ્યાં, સાથે તમારાં જુવાન છોકરા છોકરીઓને અને છાતીઓ
ધાવતાં બાળકોને લઈને આવ્યાં તે ઠીક થયું, મારી સાથેય
મારા બે છોકરા છે.....આપણાં છોકરાં સાથે હોય તો મરતાં
મરતાં ધર ન સાંભરે" રાસકાસા એક લાખ અને સાઠ હજારને
મરી ફિટવાના ખાંડ શીખવતો હતો.

ગોંડારથી એક લાખ અને સાઠ હજારની સેના બચકર
જંગલોમાંથી, ઉંડી કરાડોમાં ચર્મ પથરાતી ચાલી.

ટાકાઝ પર લશ્કરો પથરાયાં. બેલીબેલા તરફ સેનાઓ
કૂચ કરતી થઈ ગઈ.

અંધારી વનરાજીઓએ ઘોર શબ્દો સૂણાવ્યા, ઉંડી ઉંડી
કરાડોએ અંધાર પડ્યા પાડ્યા, દાતરડી જેવી ખડકોની હાર-
માળાઓ નમી નમોને દેખી રહી.

આગળ વધતી રાસકાસાની સેનાએ શાહીવાટ પર ચોકીઓ
નાખી, આંખા આંધારોની શયનાનની ઘંતી જેવી મૂંઝવી
પથરમાળ ઓળંગી.

"હવે દેખાઈ જવાશે, ઉપર ઇટાલીનાં ગીધ જેવાં વિમાનો
આઠે પહોર પહેરો ભરે છે, સતોરાત આમળ વધે દિવસે

આરામ લો " ટાઈગર પ્રાંતની દક્ષિણમાં પેસનાં રાસકાસાએ ફરમાન કાઢ્યું.

જાસુસો જોઈ જોઈને કંટાળ્યાં, વિમાનોની દુર્ગ્ગિતોરાળી આંખ દેખી દેખીને ચાકી, દિવસે ઘેરી ઝાડીઓની સોડમાં લપાતી ને રાતે અંધારી કૂચ કરતી રાસકાસાની સેના ટાઈગરની દક્ષિણે પથરાતી ચાકી.

" હું ટાકાઝ પર જઈ છું. ઈન્દીવાના પશ્ચિમના ખૂણા પર એ લોક આગળ વધશે તો ઝોમ ઝેગર પર તૂટી પડીશ. " સંદેશો પહોંચ્યો.

" બલે બલે ત્યાં જ રહો. " રાસકાસાએ કહાવ્યું.

" ગુફસા કાવતરું કરે છે. " વોડાલુ અક્ષીનો સંદેશો લઈ મકાલેથી વિમાન ઉડ્યું ને ઝાડીસ અગાળા પહોંચ્યું.

" ના, ના, ન મનાય ! " ચહેનચાહે માથું હલાવ્યું.

" ન મનાય ! શું કામ ન મનાય, ઉત્તરનો એ મોટા મોટા વાળવાળો જાણીતો હેવાન છે તોય ન મનાય ! આખા મુથોપીમામાં મોટામાં મોટો દારૂડીયો છે તોય ન મનાય !..." વોડાલુએ જૂમ મારી.

પાપું મકાલેથી વિમાન ઉડ્યું ને રાસકાસા પર ખબર લાવ્યું.

" વીનસી બનાવી ગયો છે, ગુફસા પછુ ગયો, સાથે યુદ્ધનો સામાન અને પંદરસોને લેતો ગયો છે. "

" હે ! " કાસાની કેડપર જાણે કરવન પડ્યું. " તો મકાલે ઈલાલીના હાથમાં ! " એની પથરાતી સેના પર ઈલાલીનો પંજો પથરાતો એને દેખાયો.

“પણુ સેયુમ !” રાસકાસાને ચિંતાં પેડી. જાણે એના માથામાં જ્વાળા વાગ્યો. “સેયુમે આડોવા છોડ્યું. આજે પંદર દિવસથી એનો પત્તો નથી, આડોસ અમાખામાં પણ ખમર નથી, પણુ સેયુમ અડગ છે, ગુકસાનો કોકો થાય તેથી શું ? સેયુમ આવી લાગશે.”

“સખૂર” એણે એકેએક મોરચા પર આગળ વધતી એની સેનાઓને અટકાવી. એણે શહેનશાહનો સદેશો સાંભળવા કાન માંડ્યા.

“હું જાતે ડેસી આવું છું. ડેસીની આસપાસ આપણાં યુદ્ધ મંડારો, મકાલેથી ડેસીનો રસ્તો સમાલો, મકાલેથી આડોસ અમાખાના ચાહીયાટ પર ચોકી બેસાડો. સાચવજો, મકાલે ગયું છે.....”

“પણુ સેયુમ !” રાસકાસાએ ટેલીફિનના ભુંગળા પર કાન માંડ્યા.

“આપણા ટેલીફિન થોડા દિવસમાં જ નકામા પડશે, હું ડેસી પહોંચું પછી સદેશાઓ લઈ જવા માથું જમીન પર મૂકીને ઉડનાર વિમાનીઓ જોઈશો.”

“પણુ સેયુમ !” પાછી રાસકાસાએ ખૂમ પાડી.

“સેયુમ ! સેયુમનો પત્તો લાગ્યો છે. શુરશુરા નદીની આસપાસ.....વિગત પછી, આડોવા પડ્યા પછી આડોવામાં કતલ ચાલે છે, એકસમના થોડાક શક પડતા પાદરીઓ પણુ વિધાઈ ગયા છે,.....સેયુમ તમારી આગળ હશે.....”

“એલાઉ.....” પાછો ફાટ વાગ્યો. “રાસ સુલુગેટા એક મોટા લશ્કરની સરદારી લઈ ફૂચ કરે છે.”

“યુદ્ધમંત્રી પોતે ?”

“હા, પોતે.”

“અને એલાઉ ” પાછો ટેલીફોન બોલ્યો. “એઈલુએ રંગ રાખ્યો છે ટાકાઝ માર્શ (નદી)ના એક કિનારેથી બીજે એ એનાં માણસો સાથે ફૂટે છે ને કિનારા પર ઇટાલીનું લોહી છોટે છે, ઈમરૂ પણ એને આવી મળ્યો છે. ટાકાઝ નદીને કિનારે કિનારેથી ઈરીટ્રોયા પર હસેલો લઈ જવાની એની મુરાદ હતી પણ હવે મકાલે પડ્યા પછી એની એ યોજના ભાગી પડી છે, કેસી અને મકાલેની વચમાં અને છેક છેડે ઓગાડેન પર આપણાં બળ એકઠાં કરવા પડશે, તમારા તરફના સમાચાર ?”

“વેરાન ટાઈગર વધારે વેરાન થાય છે, સીઆનોની સરદારી નીચે ટાઈગર પર વિમાનો ઉડે છે, ગામડાંઓ બળે છે, શાહીધાટની આસપાસ પડતા બોંબ ફર વરતાવે છે, મુંથાઈ જતાંની ચીસો સાંભળવા કાળજી કંકણ કરે છું.....એથી યુદ્ધમાં કપાઈ જવું સારું.....”

“અને જીવો ” પાછું એને યાદ આપ્યું.

“ઝેરી ગેસની ટેકા ખડકાય છે. એમાંથી બચવા આપણી ખાસે એકે સાધન નથી.....પછી આપણો એક ઉપાય રહેશે નહિ, આપણે જેમ જલદી કંપલાવીએ તેમ સારું.”

“હું કેસી આવું છું.....પછી વાત.” શહેનશાહનો ભારે અવાજ આવ્યો. રાસકાસાના હાથમાંથી ટેલીફોનનું ભૂંગળું છૂટી પડ્યું. એણે પડેયું ભૂંગળું ઝડપી લેતાં ખૂમ મારી. “આપણો મોટો પગારદાર સ્વીસ ઈન્જિનેર બીએટ્રી જેણે કેસીથી આડીસ અઠાણનો રસ્તો બાંધ્યો છે તેમ ગમે છે.”

“ ક્યાં ? ”

“ ત્યાં - ઈટાલીયનોને મળી ગયો છે. કેસી પડશે તો ત્યારે જી એ આખા રસ્તા પર જોઈ નાખવાનું ઈટાલીને સહેલું પડશે. કેસીથી આડીસ અમાખાનો આખો નકશો એ દુશ્મનોને મોખવશે. ”

“ નવી આફત.....આપણે એ આખો રસ્તો.....પણ ઈ વાત.....સલામ. ”

આડીસ અમાખાથી વાત કરનારે વાત પૂરી કરી.

૧૯-ધસતાં ધિંગાણાં

મુકાલે પડ્યું.

વેડાણુઅલી ધેવાના ઘાટપરથી નીકળી નાઠો.

નવેબરની નવમી તારીખે વિજેતાઓ ઉત્સવ ઉજવતા હતા. ધર્માચાર્યો એમના ચાંદીના કોસપર ઇટાલીયન સરદારનાં યુબન લેતા હતા એન્ડાજેસસના કિસ્સા પર ઇટાલીનો વાવટો ઉડતો હતો.

ટાઈગર પ્રાંતપર ઇટાલીની ખૂની સેના આગળ વધતી હતી. સળગતી ખોપરીઓવાળી ઢાળી ડગલીઓની હારોની હાર મંડાઈ ગઈ હતી. મોટી મોટી લોરીઓની લંગાર અને ખુચ્ચરોની હારોની હાર તોપખાનું ને દારૂગોળાના ઢગલા ધસડતી હતી.

ત્રીસ હજારની ઇટાલીયન સેના ડાલોને રસ્તેથી આગળ વધતી હતી. ત્રીસ હજારનાં ચોડીદાર વિમાનો સમડીઓ જેવાં સૂસવતાં હતાં. જસુસો સમાચાર લાવતા હતા, ઈંગ્લેન્ડે રસ્તા બાંધતા હતા.

ધસતાં ધિંગાણાં

પાછી વેઠ વફરી હતી. પાછાં વતનીઓ પકડાયાં, પાછાં ગામનાં ગામમાં જવાલાઓ ઝબુકી, પાછી જુવાની ઝખ્ખે થઈ, પાછા પરસેવા ભેગાં લોહી રેલાયાં, પાછા વિજેતાઓ સુધારાના નામમાં ડોલો ઘાટ પર આગળ વધતા હતા. ચોમેર ચિનકાર ફેલાતો હતો. લોહીની છાનો ઉછાળતો અસાચાર આડો ને અવળો ફાલતો હતો.

“હજુય રાસકાસાના સમાચાર જ નહિ ?” સેયુમ હિતાવળો થતો હતો. “મારે આડીઆળી પહોંચવું જોઈશે.”

“આવશે હવે આવી પહોંચતો હશે, એ ટેંબીયન તરફ જાય છે, એવા સમાચાર તો આવી ગયા છે.” સેયુમને સલાહકાર કાનોવાલોફે બોલ્યો હતો, “તમારે પણ ત્યાં જ પહોંચવાનું ને ! ટેંબીયનમાં.”

“પણ મારે દક્ષિણમાં ઉપડી જવું જ જોઈએ, ચાહી ફરમાન છે, ત્યાંની બાજી.....” એણે ચિંતાથી જોયું

“તો ઉપડી જાવ. હું છું.....કાસાના આગ્રા પછી હું પાછળ આવું છું.” કાનોવાલોફે રસ્તો કાઢ્યો. સેયુમ ઉપડી ગયો, “આવી મોટી અજગર જેવી સેનાને સેંકડો માઈલની મુસાફરી ફૂંપી રીતે દરાવવી અને રાતને દિવસ ગીધ જેવાં વિમાનોની ફર્જિન જેવી આંખોમાંથી ઉગારવી એ કેવું કપરું કામ છે !” કાનોવાલોફે વિચારી રહ્યો.

બીજે જ દિવસે રાસ મુલુગેટાની દુકડીઓ ડેસી આવી, અને વેલોની આસપાસ પથરાવા લાગી.

બીજી બાજુ અંધારાના પડછાયા જેવો રાસકાસા ટાઈગરમાં એના પડછાયા પાથરી રહ્યો. બન્ને રસો ટાઈગરમાં પેડા.

નવેમ્બરની ૧૮ મી તારીખે જાણે ઝાડના ઝુડોમાંથી જનમનો હોય, જાણે કરાડોના ઉંડાણમાંથી ઉગી નીકળતો હોય તેમ રાસકાસા એની દુકડીઓ સાથે એન્ડાલો નજીક ઉતરી પડ્યો. એન્ડાલો અને આખ્યાઆલાગીની વચ્ચે ગીરીમાળમાં એનાં લશ્કર ફરવા લાગ્યાં.

“ મકાલેની જોડાનેક આવ્યો છે ” મકાલેમાં ઇંટાલી સરકારને સમાચાર પહોંચ્યાં.

“ કોણ ? કાસા ? ક્યાંથી ડખડી પડ્યો ? ” સૌની અજાણીનો પાર રહ્યો નહિ.

મુસોલીનીના જમાઈ સીઆનોની સરદારી નીચે આકાશી લશ્કરે કૃત્ય કરી. વિમાનો ફફડ્યાં. એન્ડાલો અને આલાગી વચ્ચેના કુંગરાઓ જાણે પાયામાંથી હાલો ઉડ્યા. એન્ડાલો અને આલાગીની વચ્ચેનાં કરાડો કંકળી ઉઠી, ઝાડો ઉખડી ઉખડીને પડ્યાં ધૂળના ગોટા ઉછળ્યા.

ઇથોપીયાની તોપોએ તાક દીધી. ઇથોપીયાનો રીમા-ફોલોમાંથી ગોળીઓ વફૂટી. વિમાનોમાંથી કોર્ષની પાંખ તૂટી, કોઈની આંખ તૂટી. જાણે લોખંડી ગીધર્મ માણસ સાથે ખાઝ્યાં હતાં.

“ એ પડ્યું..... ” એકે આજ્ઞા તાક લખાવી. સીઆનોનું વિમાન તરફડતું ઉતરતું હતું. ઝાડની ધટાઓમાંથી એક મોટી ક્રાકિઆરી ઉઠી. પણ વિમાન પાછું સીધું ચલ્યું ને મરતુ મરતું મકાલે તરફ વળ્યું. સીઆનો બચી ગયો. માંડ માંડ મકાલે પહોંચ્યો ને મુસોલીનીએ એના જમાઈને અભિનંદન પોકાર્યાં.

એન્ટાલોથી દૂર દૂર દક્ષિણમાં ટેંબીયન પ્રાંતના પાટનગર આબી આડી સુધી ઇથોપીયન સેના પથરાતી ચાલી.

“ મકાલેને પાહું કે ઇરીટ્રીયાને હયમચાલું ? ” સિત્તેર વરસનો મુલુગેટા ઉતાવળે ચલે હતો. સેકુમની આંખો આગ વરસાવતી હતી.

“ આપણા માથાપર આકાશી ફેળ છે..... ” રાસકા-સાનો ચેતવણીનો અવાજ આવ્યો, આમણે ડેસીથી સહેશાની રાહ જોઈ.

“ ઉત્તર મોરચાપર ટેંબીયન પ્રાંત ધણે અગત્યનો છે, મકાલે પર ચડશે નહિ, ઇરીટ્રીયામાં ઉતરશે નહિ, છે ત્યાં રહે. અને આગળ વધતા ઇટાલીને રાહી રાખો. ” ડેસીથી શાહી ફરમાન લઈ વિમાન ઉડતું હતું.

વિમાન ઉડતું. એના રસ્તામાં વાદળોના ગોટામાં છૂપાપછાં શિખરવાળા ઉંચા ઉંચા પહાડો આ આકાશી મહાસાગરનાં ન ચિરાય તેવાં ઘેરાંને ધાડાં વાદળો હતાં, ક્યારેક ક્યારે આડાં આવતાં ઇટાલીનાં ઉડતાં વિમાનો પણ હતાં.

ઉવટે સમાચાર આવ્યા. મુલુગેટાએ સાંભળ્યા.

“ આકાશી કરશે નહિ, મકાલે પર ચડશે નહિ, છે ત્યાં ચોટીને રહે, ઇટાલીનોને મકાલેમાં ઘેરી રાખો, હે આંખા આરાગમ સુધી પહોંચી આવ. ’

“ આંખાઆરાગમ ! વહ મુલુગેટા જોઈ રહ્યો એની આંખ સામે નવ હજાર ફીટ ઉંચા આરાગમનાં શિખરો દેખાતાં

“ડિસેંબરના ચોથા દિવસે વિમાનોની મોટી ફાળ
વોલડીટ પર ઝડપી હતી. એકબીજાને મદદ માગીને કહાવ્યું
ધમરને મોકલો નહિતો ટકાશે નહિં.

ગોળમથી ધમર ઉપડ્યો.

“ધમર આવે છે!” ઇટાલીને જાણ થઈ ગઈ ધમરના
રસ્તા પર નવાં વિમાનો ઉડ્યાં.

“હું ઉત્તર પૂર્વમાં આવું છું” ધમરએ કહાવ્યું. એણે
ઉત્તર-પશ્ચિમનો રસ્તો લીધો. એનો રસ્તો ખુદતાં વિમાનોએ
ઉછળી ઉછળીને બોંબ નાખ્યા. એ મરણ સામે દસનો ધોળા
દિવસે આગળ વધતો હતો.

કાળી રાતનાં અધારાં ઉતર્યાં. ધમરએ એનાં માથાસોને
સમજાવ્યાં “રાતો રાત રસ્તો બદલો, આપણે ઉત્તર પૂર્વમાં
જવાનું છે, પશ્ચિમમાં નહિ, આખી રાત દૂર કરીએને સવાર
પહેલાં છૂપાઈ જઈએ, વિમાનો આપણને પશ્ચિમમાં સોધશે.”

બીજા દિવસની રાતે એકલું ધમરને મળ્યો ને બોલ્યો,
“આપણે પહોંચવાનું છે, નવેંબરની ૧૫ મી પહેલાં.”

“ક્યાં?” એકલું જોઈ રહ્યો.

માઇટીમશોટના ઘાટપર આડોવાને ગોંડારની વચમાં
ટાકાઝને ઓળંગ્યા પછી ઇટાલીની સરહદ પર તૂટી પડીએ,
એકાએક વિમાની દળને પણ ખબર નહિં પડે તેને મેં આડે
રસ્તે વાળ્યું છે.

“સો માઈલ કેટલા દિવસ” એકલું દિસાળ ગણી રહ્યો.

“પાંચ દિવસ રોજ રાતે વીસ માઈલ.”

વસતાં ધિંગાણાં

ડિસેંબરના ૧૩ મા દિવસે એઈલુ ને ઈમરની દુકડીઓ માઈ ટીમશેડની લગોલગ પહેંચી ગઈ. ડિસેંબરની ૧૫ મી સુધીમાં આખી સરહદ પર ઈમરને એઈલુ તૂટી પડ્યા. અવાજ આવે તે પહેલાં ઈટાલીનું લશ્કર ઘવાઈને પડ્યું, થાસ લે તે પહેલાં ઈટાલીની દુકડીઓના પ્રાણ પરવારી ગયા.

“ ઈંગા શીખ તરફ એઈલુ અને ઈમરની જે હમરની ફોજ દોડીને સવાર થતાં તૂટી પડી. ”

“ વિમાનો મોકલો ” ઈંગા શીખ આગળની ઈટાલી દુકડીઓએ ચીસો નાખી. ઈટાલીએ મકાલેમાં અવાજ સાંભળ્યો. મકાલેથી વિમાનો ઉડ્યાં પણ આવે તે પહેલાં ઈંગામાં થયે આબોહતાં પડ્યાં હતાં. એઈલુ અને ઈમરનું લશ્કર એકસમથી ત્રીસ માર્શલ દૂર આવેલા એન્ડાસેલાસી તરફ નાસી જતા દુશ્મનોને વિંધતું દોડતું હતું.

આગળ નાસતા ઈટાલીયનો હતા. પાછળ ઈમરને એઈલુ હતા. બન્ને એક બીજાની અડોઅડ દોડતા હતા, આગળ દુશ્મનો હાથોહાથ હતા, લાલાની તાક જોટલા દૂર હતા.

પહાડો પાછળથી વિમાનો નીકળ્યાં.

“ બચાવો બચાવો ” નાસનારા વિધાઈ જતાં ચિતકાર કરી રહ્યા.

ધમાઈ ગયેલાં વિમાનો જોઈ રહ્યાં. “ બચાવે કવી રીતે! એઈલુ અને ઈમરનાં માણસો પર ફેફલા બોમ આપણાં માણસોને પણ પિંખી નાખે! ”

સંજ પડતાં સેલાકલાકા આવ્યું. રસ્તાની બન્ને બાજુએ બે મોટી કરાડો આવી. દોડસો ઈટાલીયનો કરાડોમાં ગમડ્યા, એંકડો ઘવાઈ ઘવાઈને પડ્યા.

“ એકસમ દશ જ ગાર્દિલ દૂર છે. આપણે છટાલીને દાર આપી છે. એકવોસ તોપ, સેંકડો રાખડો, દારૂગોળા ને પોચાક મેળવ્યાં છે, આપણે રાતોરાત છૂપાઈ જઈએ ” એમણુ અને ધમરૂ વિમાસતા હતા.

એક કલાકનો આરામ જલ્દેર થયો. અંધારામાં એમણુ અને ધમરૂની ટુકડીઓ આરામ કરી રહી, લોહી લૂછી રહી, ધા બાંધી રહી બીજા કક્ષાકે ખાણખાણ, એમણુ અને ધમરૂનું લસકર અંધારામાં અંધારી કરાડોમાં થઈ, અંધારી ઝાડીઓમાં થઈ ફુંગરોની ઓઢમાં અદૃશ્ય થઈ ગયું.

૨૦—આકાશમાંથી ઝર વરસે છે

“શાબાશ છે, આગળ વધો, આડીકવેલા સુધી” એઈલુને ઈમરને શહેનશાહનાં અભિનંદન આવ્યાં. “આગળ વધો, આગળ વધો છે, રાસકાસાને સેયુમની ચાર હજારની હુકડીઓ ટેબીયનમાં આખીઆડી લેવા આગળ વધો છે” પાછા સમાચાર આવ્યા. એઈલુને ઈમરનાં લોકો જોરથી ધમક્યાં. “જો એમ થાય તો ધટાલીવનો ઘેરાઈ જાય.” બંનેની આંખો ચમકી ઉઠી. બંનેએ પોતાની સેનાઓને આડીકવેલાની દિશામાં અધારાના ઓછામાં નીચે રાતે રાતે આગળ વધવાનો હુકમ આપ્યો.

બંને સેયુમને કઆઝની સરદારી નીચે આખી આડી લેવા આગળ વધતા ચાર હજારના લશ્કરના સમાચાર સાંભળીરહ્યા.

“આખી—આડી પડ્યું છે, મેંટો રાષ્ટ્રલો, દારૂગોળો, તોપો અને થોડીક ટેંકા દાઘ આવ્યાં છે, આખી—આડી પડ્યું છે, દુરમનો નાસે છે, મેંટો કપાર્થ ગયા છે” આખીઆડીથી

ડિસેંબર સાતમીએ સમાચાર આવ્યા. એઈલુ અને ઇમરૂનાં લશ્કરે ઉત્સવ ઉજવ્યો ને વિજયના કેકમાં આગળ વધવા માંડ્યું.

“એન્ડાસેલાસી ને આખી આડી પડ્યાં, એકસમથી દસ માઈલ દૂરનું સેલાકલેકા પડ્યું, હવે આડિકલેલા આવી જાય તો પછી ઇટાલીની વાત છે” કેસીમાંથી બધું બારીકાઈથી જોતો ઇથોપીયાનો શહેનશાહ બુદ રચતો હતો.

એકસમમાં બેડેલાં ઇટાલીનાં લશ્કરે મુરખ બન્યાં. એક રાતને એક દિવસ પસાર થઈ ગયાં પણ સેલાકલેકાથી ચઢાઈ આવી નહિ. વિમાનો ઉડ્યાં. ઉડતાં વિમાનોએ ધોળે દહાડે દીવા નાખી નાખી ને આડાં ને અવળાં દૂર્જિને ગોઠવી ગોઠવીને જોયું, એઈલુને ઇમરૂ દેખાયા નહિ, એનાં આગળ વધનાં લશ્કરોની દિશા દેખાઈ નહિ.

“એઈલુને ઇમરૂ.....જયા ક્યાં?” મહાસેનાની બેડામ-લીઓની ચિંતા વધી પડી. એણે ચારે દિશામાં જસુસો દોડાવ્યા. વિમાન ઉડાડ્યાં. એને સદેહ આવ્યો. “આડિકલેલા તરફ ઉપડ્યા હોય તો! તો તો જારે પડી જાય...એઈલુ ને ઇમરૂ! એક કપિ ને બીજો ગોરીલો.....આડિકલેલાને ચપટીમાં ચોળી નાખશે ..” એણે તાબડોળ ખજર લાવવા નવાં વિમાનો ઉડાડ્યાં.

“એ આડિકલેલા પરજ ગયો હતો. ત્યાંની સંખ્યા મરૂને એઈલુ કરતાં વધારે પણ તેથી શું? એ લોકો મરણિયા છે, એમનાં બાવડાં જંગલી છે...એમની સામે તો વિમાનો ન હોય તો અને...” એની ચિંતા વધી પડી એની આંખ સામે ઝેરી ગેસ દેખાયો. એ જળક્રો.

“આડોવા કે એકસમમાંથી મદદ મોતલાશે નહિ, જો અહીંથી દુકડીઓ રવાના થાય તો તુટી પડવાની રાહ જોતો ઈમરને એઈલુનો સરદાર સેલાકલેકામાંથી દસ માઈલની તરાપ મારે તો તો” બાજુ હાથમાંથી જ જતી રહે...તો શું...?

“ગમે તે જોખમે આડિકલેકા ન પડે...” એ જોઈ રહ્યો “પણ એમાં જોખમ શાનું? ગમે ત્યારે પણ યત્રી સામે એમિસીનીયાના માંસક શરીરો તુટી જ પડવાનાં છે, ગમે ત્યારે પણ...આપણે ઝેરીએક વાપરવા જ પડશે તો આજ કાં નહિ?” એણે નિશ્ચય કર્યો.

“પણ એ હજીય જડયા નહિ...” એણે એક ધવાયલા મેડા જેવો મોઢો નિઃસાસો નાખ્યો.

“નામદાર, નામદાર...!” એના કાનમાં અવાજ જોરથી અથડાયો. નામદારના વિચાર તૂટયા. નામદાર ઝંખકીને અકકક થઈ ગયા.

“એ શાવજ પવિત્રમાં પેડા છે. એની પશ્ચિમે આડીઆ-બોના વેરાન ખડકો છે, એની પૂર્વમાં એકસમ ને આડોવા છે.”

“અને નામદાર! નામદાર!” બીજો દોડતો આવ્યો. ટાકાજની ખીજોમાં એનું અડધો અડધ લસકર આપણને અટકાવવા સંતાપદું પડ્યું છે. બીજા આડ હાથરના લસકરે આપણાં રસ્તાનાં મથકો લઈ લીધાં છે અને બીજા આડ હાથર એઈલુ અને ઈમરની સરદારી નીચે મારેજ નહી તરફ આમળ વધે છે, દવે મારેજ ઘિતરી ગયા હશે, નામદાર!

ગેસ છેડો, એમની સારવાર કરવા આવેલા રેડક્રોસની ડાવ-
ણીઓ પર પણ એરી ગેસ છેડો...જનવ એરી ગેસ છેડો. ”

નવું વરસ બેસતું હતું. ડિસેમ્બર પૂરો થતો હતો, નાતાલના
દિવસોમાં રોમથી આવેલા ખ્રિસ્તીઓએ ઇયોપીયા પર એર
વરસાવ્યાં. રોમથી બેડોગલીઓને અભિનંદન આપતા બે તાર
આવ્યા એક મુડીવાદો શુંકાશાહોના સરમુખત્યાર મુસાનો અને
બીજો મુડીવાદની અંગત મિલકત પર પવિત્ર પાણી ઊંટનાર પોપનો.

૨૧-દક્ષિણમાં દફન

“ પશ્ચિમમાં ડાલો પડ્યું, પૂર્વમાં ગરલોશુખી ગળપડ્યું, પશુ ગોરાહાઈ પડવાનું નથી, તમે ખાત્રી રાખજો ” ગોરાહાઈમાં બેઠો બેઠો એફેવર્ડ એનાં માણસોને ખાત્રી આપતો હતો.

“ શી વાત ! ” સીમુએ માથું હલાવ્યું, “ ગોરાહાઈ પર રાજ બોંબ પડે છે, મોગાલો ખખડી છિડ્યું છે, વેળીશોખાલીના કિનારા બોદાઈ ગયા છે, કટામા ને શેલાબોના કિસ્લા મુસ્તકલીત સાથે જ ઝડપી લેવાયા છે, વધારે માણસો નહિ આવે તો... ” સીમુ સમગ્નવી રહ્યો.

“ વધારે માણસો નહિ આવે તો ! વધારે ક્યાંથી આવે ? આપણા સદિસા રાજ ડેસી જાય છે, ને શહેનશાહ જવાબ આપે છે, ‘ ગમે તેમ ટકાવી રાખો, ’ આપણે ટકાવી રાખ્યું જ. સીમુ.....ગોરાહાઈની આસપાસની ખાઈઓ ટકી રહે તેવી છે, એમાં પંદરસો સઘામત છે, રાજ રાજ આઠ દસ માણસો બોંબ પડવાથી મરે તેથી યું ઘણ ગયું ? ”

સીમુ બેઠ રહ્યો. એને એફેવર્ડ અગ્નિ લાગ્યો.

“ જો સાંભળ. ” એફર્ક આગળ ચલાવ્યું. બોબ રૂલીન-ટરમાંથી બનાવેલી છરીમાંથી મારા માણસોની સાથે હું ખાણું શું કામ ખાઉ છું? અને તેમાંથી જ બનાવેલી આ ટોપી શું કામ પહેરું છું? આપણાં માણસોને બોબની બીક જતી રહે તેથી, એ બીશે નહિ ત્યાં સુધી મારી ઓરલીકાન ગરજતી રહેશે, એણે આજ સુધીમાં બે વિમાન પાડ્યાં ને બીજાં પાડશે અને જો આપણાં માણસ ડરશે નહિ તો હું મરવાનો નથી અને મરું તો, સીમુ.....મારી ઓરલીકાનમાં બરીને અને ફેડજે એ મારી છેલ્લી ઇન્જા.....” એફર્ક મહાત કરે તેવી આંખો સીમુ પર સ્થાપી.

“ તમારી હિંમત અજબ છે, તમે.....” એ બબડ્યો.

“ મારી હિંમત! અજબ નથી. સુધારાના નામમાં ખુસ્તે ખુસ્તા ખુનામરકી લાવવાનો ઇટાલીના મુડીવાદી મારાએ નિરધાર કર્યો ત્યારથી હું મરણીયો થયો છે — વિના મહેનતે. ”

“ તને યાદ છે! ” એફર્ક આગળ ચલાવ્યું. “ ત્યારે ઓક્ટોબરની ૪થી ને પાંચમીએ મુસ્લાના કિસ્લા પર મારી ઓરલીકાનની આસપાસ બોંબ પડ્યા તે! પછી ૧૧ મીએ પડ્યા. ત્યારે આપણાં માણસો મરાયાં, ઘણાં ઘાયલ થયાં ત્યારથી આપણાં માણસોના મનમાં બોંબનો ભય પેઠો છે એ લોક મારું માનતા નથી. ”

“ શું? ” સીમુ સાંભળી રહ્યો.

“ કે બોંબો માત્ર લાડલાડતા બપકા છે, એ ઇટાલીના બસતા તરાઓ બસે છે તેટલું જ કરવાના નથી. આજે તો એમની

આંખોમાં બોંબ જ દેખાય છે ને વિમાનો ગમે તેટલે દૂર હોય તોય એમને માથા પર જ દેખાય છે.”

“અને બીજી વાત પણ છે” સીમુ બોલ્યો.

“શી?”

“વિમાનો સામે લડવા માટે વિમાનો બોઈએ આપણી પાસે તે નથી, આપણી તોયો વિમાનોને પહોંચતી નથી. આપણા લોકોમાં એક જાતનો યુદ્ધ લઘુતાનો ખ્યાલ આવી ગયો છે, એમને ઇંટાલીનાં યત્રો દેવી લાગે છે.”

“તે પણ ખરું છે, આપણી આંખો સામે યત્રોના ખેલ જ દેખાય છે, ફાટતા બોંબ, ઊડી જતી ધરતી, ઉછળતા ધૂળના ગોટા, સુશાઈ જતા ચહેરા, નીકળી પડતાં આંતરડાંને ફાટી જતી ખોપરીઓ, આપણી મરદાનગી દાખવવાનો વારો જ નાહ, આજ રાજના દેખાવોમાં ટકવું અઘરું છે ખરું પણ.....” એફેવર્ક ફિક્કું બોઈ રહ્યો.

“પણ શું?”

“આપણે ટકી જ રહેવું બોધશે.”

“મારાનાલેના બધા કુવા ગયા.....” એક જથ્થુ દ્રક્તો આવ્યો.

“જા, સીમુ જા, ખજર લાવ, એ લોક આગળ તો નથી વધતા ને ?” એફેવર્ક હિભો ચર્ચ ગયો.

ફોટારારી સામુ ચાલ્યો ગયો.

“ફરફર ઘાટ પર ઇંટાલીની સેના આગળ વધે છે, આપણા રકાઉટો ખજર લાવ્યા છે.”

સીમુ ખખર લાવ્યો.

“કેટલીક છે?”

“સોમાલીનાં ૭ લશ્કરો, બીજા ઇટાલીયનો, દોઢસો લોરીઓ, મોટી ચાર તોપો, નવ ટેકો, અને વીસ લશ્કરી મોટરો, ફરફર ધાટ પરથી આવે છે.”

સીમુ આંખો ફાડતો બોલ્યો.

“હરારથી આવેલા પાંચસોને ગોરાહાઇ મેદાનની પૂર્વ બાજુમાં સંતારી રહેવા અને ઇટાલીની સેના ત્યાંથી આગળ વધે તો તૂટી પડવા કહ્યો. એ બધા સાથે પાણી અને ખોરાક રાખે.” એફેવર્કની આંખ આગળ વ્યુહ રચાઇ રહ્યો. એ બોલ્યો, “મારી ઓરલીકોનને તૈયાર રાખો, હું ત્યાં પહોંચું છું. આપણાં માણસોને સાવધ બનવાના ખખર પહોંચાડો, દરે વિમાનોના હલ્લા શરૂ થઇ જશે.”

નવેંબરના બીજા દિવસે ગોરાહાઇ પર વીસ વિમાનો ઉડ્યાં. વીસે વિમાનો શહેરની ચારે કોર કુંડળામાં ઉડ્યાં. એકસોને પચાસ વાર પહોંચ્યાં કેતરો આખા ગોરાહાઇની આસપાસ બોદાઈ રહ્યાં. વીસે વિમાનો ત્રણ ત્રણ વાર આવ્યાં ને બોંગના દગલા વરસાવી પાછાં ગયાં આખું ગોરાહાઇ ખડેર બન્યું હતું. સ્ત્રીઓ, પુરૂષો ને બાળકોનાં અંગેઅંગ છૂટાં થઈ ગયાં હતાં. એકલો એફેવર્ક એની ઓરલીકોન પાસે બેઠો બેઠો બોદાતી ધરતી ધણધણાવતો હતો.

ઓરલીકોનની પાસે જ એક બોંગ ફાટ્યો. ફાટ્યા બોંગમાંથી એક છરી ઉડીને એફેવર્કની જમણી નાંધને ચીરી નાખી.

એને રાતનો ઉજાગરો હતો. એના પેટમાં આગલા દિવસનો ખાડો હતો, પણ એની આંખમાં ઓરલીકાન બરાડતી હતી. એણે ફાટી ગયેલી જાંઘને તાણી બાંધવાનો ઇસ્તારો કર્યો. એણે ઓરલીકાનને ફરી બરાડવાનો હુકમ આપ્યો.

“અહીં એકે રોકોસની છાવણી નથી, દાકતરો મદદ નથી, ડાકાશુર પહોંચી જાય.” ફીટારારી સીમુ આવ્યો ને ચિંતાયો બોલ્યો.

“ડાકાશુર પહોંચી જઈને મારાં માણસો ફાટેલી ખોપરીઓ બાંધીને લડે છે, આંતરમાં કાલી રાખીને જીવે છે અને હું ડાકાશુર મારી જાંઘ સંધાવવા જઈને એને તાણી બાંધી છે મારાથી જવાશે નહિ, ચહેનશાહ મારી જગા લેવા કોઈને મોકલે નહિ ત્યાં સુધી મારાથી જવાશે નહિ.”

“મને એમાં હાપણુ નથી લાગતું” સીમુ ઉતાવળો બોલ્યો.

“અને મને પણ, ધણીવાર હાપણુ કામમાં પણ નથી આવતું, આ એક ધાંધી હું મરીશ નહિ, તમે નસીબને વાપર લેસથી મારી રિયતિની ખબર આપો, દુશ્મની કોઈ આવે ત્યાં સુધી હું મારી ઓરલીકાન પાસે પડ્યો છું.”

સીમુ આવ્યો ગયો, એ વાપરલેસમાં ઉતાવળો બોલ્યો. “એફેવર્ડ ધવાયા છે, મરે છે, એફેવર્ડની જગા સાચવે તેવા કોઈની જરૂર છે, એકદમ.....”

“હું અહીંથી ખસી ચકીય નહિ, મારાથી પેટે પણ ચાલી શકાશે નહિ, અલીનુગને અહિ ખાવાનું લઈ મોકલો.” એફેવર્ડ એની ઓરલીકાન પાસે ચરીર ગોળી દીધું.

રાત પસાર થઈ ગઈ.

નવેંબરના ત્રીજા દિવસે ફરીવાર વીચ વિમાનો ગોરાહાઈ પર ઉડ્યાં એફેવર્ક ઓરલીકાન બરાવી.

નવેંબરના ચોથા દિવસે ફરી પાછાં વિમાનો આવ્યાં.

“મારાથી જોવાતું નથી.” ઓરલીકાન પાસે અક્ષીનુર આવ્યો.

“તારાથી? તે શું ધારું તું? આકાશમાં વિમાનોને બદલે પરીઓ દેખવીતી? એંબને બદલે ફૂલના ગોટા જોવાતા? અક્ષીનુર! તે ઉલવાલ સાચરું, તારા જેર પર મેં મારું અક્કડ રાખ્યું છે, તારાથી જોવાશે નહિ એમ બોલીશ નહિ, મારો ધા ફાટી જશે. તારાથી જોવાશે જ.....તારાથી શું નથી જોવાતું?” ધણુધણુતી ઓરલીકાન પર હાથ મૂકી એફેવર્ક જોઈને રહ્યો.

“ગોરાહાઈ આખું ધીખી ઉઠ્યું છે, ચારે પાસની ધરતી ફાટી ગઈ છે, લોકોએ નાસભાગ કરી મૂકી છે, આખું નગર પાપામાંથી હચમચી ગયું છે, ધૂળના ગોટાને ધુમાડાનાં વાદળો વિના ખોળું કર્યું જ દેખાતું નથી.”

“તારાથી એ બધું જોવાતું નથી?” એફેવર્ક બેડો થઈ ગયો.

“ના, શરીરો સુધાર્ધ જાય છે, અંગો છેદાર્ધ જાય છે, મારાથી સ્ત્રીઓનાં શરીરો, બાળકોના ચિત્કાર...એ બધું..... જાણે ગોરાહાઈ પર ગેંડા ગળડે છે, જાણે વિમાનોમાંથી હાથીઓ પૂટી પડે છે, જાણે પર્વતો ફટિ છે, ને બધાં એક સાથે...”

“તારાથી એ નથી જોવાતું?”

એફેવર્ક વિકરાળ હસ્યો, “જોવાશે, જોવાશે અક્ષીનુરથી ન જોવાય એ હું માનતો નથી, જ તારી જગા પર જા અને જો.....” એફેવર્ક ખૂબ મારી બોલ્યો “મારો તને છેલ્લો.”

હુકમ છે.....તું ડરીશ તે મારાથી જોવારો નહિ” પાછો ઓરલીકાન લાર્થ ગર્થ ને ગરજી લીધી એક મોટો કડકો થયો ને જમણી બાજુ તૂટી પડી.

“આપણાથી ન ચસાવ, ઓરલીકાન અહીં જ સારી છે.” એફેવર્ક બબડ્યો.

એક બીજો ઘડાકો થયો ને એફેવર્કનો એક હાથ છૂટો થઈ ગયો. એફેવર્ક જોલાન બની એની ઓરલીકાન પર ચમકી પડ્યો. ઓરલીકાનના જુગળા પર એના મરતા હાથની બાથ બાકી ગઈ. ઓરલીકાન એના મરતા સાથીને સોડમાં લઈ શાંત થઈ ગઈ. એફેવર્ક ગયો. ઓરલીકાન ગઈ. ગોરાહાઈ જતું હતું.

રાત, પડતી હતી. ઓરલીકાનની ગોદમાં એફેવર્ક પડ્યો હતો, ગોરાહાઈ પડતું હતું.

પેટ્રોલનાં તેજવાળાં એરાપ્લેન ઉડતાં હતા, નાનાં મોટાં તોપખાનાં ગોરાહાઈની ગરદન પર મંચ યૂઝ્યાં હતાં, હજારો બંદુકો ગોરાહાઈને તાકીને ઉભી હતી, દોહસો લોરીઓ આવી પહોંચી હતી, મોટાં મોટાં ટ્રેકટરો ઘસડાતાં હતાં, ઇજનેરો આવતા હતા, ઈટાલીનાં લશ્કરોની પચમ વામતી હતી. સમરા-મજુથી ધણે દૂર વિજયી એઝીઆની દૂધ પીતો હતો.

દૂધણાં દોર લળી પડ્યાં હતાં, ગોરાહાઈની કુલારીઓ લોહીથી નરબોળ લયડી પડી હતી, જાતી પર દૂધ ધવાડતી કુજણી માતાઓનાં લાડકાં દીકરાં હેઠાઈ પડ્યાં હતાં, એમની દૂધ ઉભરાતી જાતીઓ લોહી નીચળતી હતી.

“આગળ વધો” સેનાની એઝીઆની એના મોઝારા ગળામાં દૂધ ઉતારતો ફરમાવતો હતો.

‘ ઇટાલીની સેના આગળ વધતી હતી. ગોરાહાઇ પડતું હતું.

“ નાસી જવ, રતોરાત ઉપડી જવ ” ઇથોપીયાની ધવાયતી દુકડીઓ મરેલાં સાથોઢાંરોને ઊડી નાસી છૂટતી હતી.

“ એને ઉંચકો ” અગ્રીનુર ઉવટની ફરજ બજાવતો બેસતો હતો. એના બેલ એના માથા પર ધણુ મારતા હતા.

“ એફેવર્ક ઉંચકાતો હતો. એનાં અંગ પર લોહી થોળેલાં હતાં, એની આંખો ફાટી ગઈ હતી, એના હોઠ જીવતી મક્રમ-તામાં ખિડાયા હતા, એ ઉંચકાયો એનું સરીર એક લોરી પર ગોઠવાયું. એની આરલોકાન જાણે ચીસ પાડી ઉડી.

એ લાડકવાયાના ગાલ પંખાળનાર કોઈ હતું નહિ.

એ એકલવાયાના હોઠ ચૂમનાર પણ કોઈ હતું નહિ.

એની કોઈ કવિતા બનાવનાર પણ હતું.

૨૨.—નાસો પાપા નાસો

ગોરાહાત્રમાં બીજા દિવસનો સુરજ તપતો હતો. રાતો-રાત નીકળી ગયેલો ઇથોપીયાની ટુકડીઓ ગેણીડીહારી તરફ ઉત્તરમાં દોડતી હતી, ઇટાલીનો સેનાની મેલેટી ફાફન નહીં તરફ પાછળ પડ્યો હતો.

દોડતા ઇથોપીયનો સાસાનાનેહની આસપાસના કુવાઓ આગળ પાણી પીવાને આરામ લેવા અટક્યા. એમણે એમનાં ધવાયલાં સાથીદારોને ઘાક ખાવાને ઘાસ લેવા આનાસની પાસે સુવાક્યાં હતાં. અગ્નિઆર વાગ્યા હતા, ફાફન નદીની રેતીની પથારીઓ ધીખી ઉઠી હતી, દૂર દેખાતી મોટી મોટી ગીચ વાડો સૌને આરામ લેવા બોલાવતી હતી.

“મેલેટી! મેલેટી!” બે મોટી જૂઓ પડી. કામ્રએ જુમો પાડી. ધવાયલાં બેઠાં ચર્ચ ગવાં, સ્થળએ રાખેલો ઝાલો મેલેટી આનાલેની લગોલગ આવી પહોંચ્યો હતો.

“તમે જાવ, અમે જીવશું તોય કામ નહિ લાગીએ અમને છોડી જાવ.” ધવાયલાંઓની લોરીઓ પરથી છેવટની વિદાય

માગતા દાથ ઉંચકાયા, જેથી નજર નાખતી આંખો કંઈક જોઈ રહી.

મરણને જોતાં લોહી નીમળનાં શરીરો કંપતાં એસી રહ્યાં.

“તમે જાવ, તમે જાવ...” પાછો ક્રિકાવારી થઈ એક પળવાર ધવાયલાંને સાજાં એક બીજા તરફ જોઈ રહ્યાં. બીજા પળે કાળજી કંઈક કરી પેલા વાડો તરફ દોડ્યા તોપો ધણુધણી ઉઠી. ધવાયલાંની ગાડીઓ પર ચઢીને સૂસવતા ગોળા વાડો તરફ ઉડ્યા. રેતીની ટેકરીઓ પરથી જમીનના ગોટા આકાશમાં ઉંચે સુધી પથરાયા, ડોંગાના દાંટાવાળા ઓડ તતડી ઉડ્યા, વાડની ધટાઓમાં ધમસાણુ મચી રહ્યું.

“તમે કોણ?” વાડો સળવળતી હતી ને બંદુકો ધરતી બોલતી હતી.

“અમે...અમે...!” ધરતી ધમધમી ઉઠી હતી, ધૂળના ગોટા વાડો પર પથરાતા હતા, “પણ તમે કોણ? અહીં ક્યાંથી?” વાડોમાં છપાઈ જતા એ છપાયલાંને ઓળખ્યા.

“શીટારારી ગેગિલ...” અંદર અંદર ઓળખીતા અવાજ આવ્યા.

“કેટલા છે?”

“પાંચસો.”

“ક્યાંથી?”

“હરારથી નસીયુએ ગોંગોલની ટુકડીઓ મોકલી છે, એફવર્કની મદદ...”

“એફવર્ક મરાયો, ગોરાહાઈ પડ્યું...અને અમારી પાછળ મટાલીયતો, પડ્યા છે. મેલેટી, મેલેટી.”

“ મેલેટી ! ” એક વાઙ પાછળથી ગેંગોલનો અવાજ આવ્યો, એ એના પાંચસો ને ગોઠવતો હતો. “ કેટલાક છે ? ”

“ બે હજાર, અમારી પાછળ પડ્યા છે. ”

“ તમે કેટલા ? ” ગેંગોલ ઉભો ચર્ચ ગયો.

“ દોઢસો. ”

“ ઠીક, ઠીક સપાર્થ જાવ, તૂરી પડજો. ”

ગેંગોલ બધાને ગોઠવતો ધૂમી રહ્યો.

“ આ ઉભો. ” એક ધૂમાડાનો ગોટો ખસી ગયો, ધૂમના પડ પાછળથી કોઈએ ગેંગોલને તાક્યો. ગેંગોલ પડ્યો. એ એના લોહીના બાબડામાંથી એક પછી એક મોટી મોટી ચાર ટેકા નોંધ રહ્યો.

બધી વાડો શાંત ઉભી હતી, બધા હોડવાઓ પથરાયલા ઉભા હતા, કોઈ સળવળતું ન હતું, શું થાય છે તે જોવા ગેંગોલે પરવારી જતા પ્રાણને પકડી રાખ્યા.

“ પેલી રેતીની ટેકરી પરથી..... ” એક ધટાલીયન અમલદારે વાઙ પાસેની એક ટેકરી બતાવી. એક ટેંક ટેકરી તરફ ચાલી. ટેકરીથી દૂર સો વાર છેડે વાડોની દાર હતી. એ દારમાં વીસ હથોળીયનની સંખ્યા તકાઈને ઉભી હતી.

ટેકરી પર ચડેલી ટેંકની આસપાસથી ધટાલીયન સિપાઈઓ દેખા રહ્યા, કંઈ દેખાયું નહિ.

“ વિધી નાખો. ” વાડોમાંથી એક ઝીણો અવાજ બોલ્યો.

વીસ ધડકા થયા, ધૂમાડાના વીસ ગોટા વાડો ને ટેંકની

વચમાં પથરાતા ચઢવા લાગ્યા. ટેંકની આસપાસ વીર જત્યુ વિધાર્ધ ને રેતીમાં આલોટતા થઈ ગયા.

પાછળ બીજી ટેંક જોગથી દોડતી આવતી હતી, ત્રીજી ટેંક તૈયાર ઉભી હતી. પાછા બીજી બાલુથી એક સામટા ત્રીસ અવાજ થયા, બન્ને ટેંકોની આસપાસ મરતાંની ચીસો સિવાય બીજું કશું જ સંભળાયું નહિ.

ચોથી ટેંક જમણી બાજુએ થોડે દૂર ફંટાઈ ને એ ટેંકનો ડ્રાઈવર સાંકળ છોડતો ઉભો. "જૂખ" એક ધડાકો થયો. ટેંકનો ડ્રાઈવર સાંકળમાં વિટળાયેલો વિધાર્ધને પડ્યો.

મેલેટીનો દુકમ આવ્યો. પાછલી દુકડીઓ સો વાર દૂર હતી ગઈ. મેલેટી એક હજાર વાર દૂર જઈને ઉભો. એણે સોમાલી લોકોની બે દુકડીઓને ડાબે જમણેથી વાડોને ઘેરી લેવાનો હકમ આપ્યો.

સોમાલી દુકડીઓ ડાબેજમણે ગોડવાઈને ઉભી. વચમાંથી તોપ તાકીને ઉભી હતી.

પાછી ડાબી જમણી વાડો સગવળી. અંદર અંદરની સંકેત આપ્યા. એક સાથે સેંકડો બંદુકો બરાડી ઉડી ગોડવાઈને ઉભેલા સામાલીઓની દુકડીઓ વિધાર્ધ ગઈ. વિધાર્ધ ગએલી દુકડીઓએ નાસભાગ કરી મૂકી. જાણે વાડો ઉભી થઈ ગઈ ને દોડવા લાગી. નાસતા સોમાલીઓ ત્રણે તરફથી વિધાર્ધ.

પાછી એક મોટી જૂમરાણ થઈ. જાણે કાંટાવાળા છોડનાં ઝુંડ જેટલાં માણસ થઈ ગયાં ને દોડ્યાં. સોમાલીઓ નાસતા હતા, ઈટાલીયનો નાહા, મેલેટી મુડીઓવાળી નાહો. ઈથોપીયનો નાસનારાની લોરીઓ, ટેંકા, અને રાષ્ટ્રક્રો સંભળતા હતા.

“ બિચારા બીધા ” ગેગિલ નિરતિ પડ્યો હતો. હવે મારાથી જીવાશે, મને હરાર લઈ જવું ”

ઈટાલીયનો ઝોગાડેન તરફ નાસતા જતા હતા, ને સોમાલીઓ નાસતા જતા હતા, બધા બીધેલા, આંખો ફાડી ફાડીને બોલતા હતા, “ નાસો બાપા નાસો, પાછળ નેગુસ પડ્યો છે, ગાંડોતૂર જેવો એક લાખનું લશ્કર લઈને ”

“ ક્યાં ક્યાં ? ” અંદર અંદર પૂછતા હતા, અને પાછળ હાથ લંબાવી આથમતા સુરજમાં દેખાતા વાડોના પડછાપાની લાંબી લાંબી લંગારો બનાવતા હતા ને હાંફતા દોડતા હતા.

નાસી છૂટકી ઈટાલીની સેના બડાસેનાની ઝેઝીઆની પાસે પહોંચી. મેસેટી ફાસીસ્ટ મુજરો લરતો બોલ્યો “ નામદાર, છૂટ્યા ને બચ્યા. ”

“ પણ નાહા કેમ ? ” ઝેઝીઆનાની આંખો તતડી ઉઠી. ફેફનના કિનારા પરની વાડો પાસે અમને નેગુસને પોતાનો બેટો થયો. એક લાખની સેના લઈને પડેલો, માંડ માંડ નાસી છૂટ્યા કેટલી બહાદૂરીથી ”

“ નેગુસ ! ” ઝેઝીઆનીએ પેટ પર હાથ ફેરવ્યો.

“ હાજી, જાતે ” સૌની આંખ સામે માઈલો સુધી પથરાયેલી કાંટાની વાડો ડરાવતી પડછાપા જેવી ઉભી હતી.

૨૩—અવળા ઉપાય

નૂવેંબરની ૧૭ મીએ અનાલેથી લોરી આવી એમાં પંદર ધવાયલા હતા.

“અનાલેથી લોરી આવી, ગોંગોલ પશુ આવ્યો છે જીવતો છે” હરાર આખામાં સમાચાર ફેલાયા. હરારના ફેંચ દવાખાના તરફ ધવાયલાના ધા જોવા લોકો દોડતા હતા.

પંદર જાણુના ધા ઘોવાને બાંધવા ફેંચ સાખી છોકરીઓ મચી પડી હતી. એક એક સરીરમાં આઠ આઠ ગોળીઓ પેસી ગઈ હતી.

“તે તમે આખા ને આખા ઇંટાલીની તોપોમાં ધૂસી મએલા ?” ફેંચ આવાઓ અભયબીથી ઉઠરાતી આંખોએ પૂછતી હતી.

“નેશુસ આવે છે” પાછી બીજી જૂસ પડી.

“કાણુ નેમુસ! શહેનશાહ જાતે?” ગોંગોલે હાઠ ડેરવી પૂછ્યું.

“હા, તમારા ધા બેવા, હરારમાં આવે છે, પછી જીજગા જશે. નસીજુ સાથે વાતો કરવા અને ડેસ્તાને દેખવા.”

નેમુસને આકાશમાંથી ઉતરતો દેખવા હરારનાં વતનીઓની ડોક ઢિંચકાઈ રહી. શહેનશાહ આવ્યા. અનાસેના ધાયલોને મલ્યા, ને મીથાને મૂંઝી ઉપડી ગયા. મીથા જન્મરો વિમાની હતો. એણે હરારનાં જીવાનોને ત્રણ દિવસમાં ઉડતાં કરવાની શાળા કાઢી.

જીજગામાં બધા અમલદાર ભેગા થયા હતા. શહેનશાહનું વિમાન જીજગા ઉતર્યું. નસીજુ સાથે વાતો કરીને વિમાન ડીરેડેવા તરફ ઉડી ગયું, ત્યાંથી પાછું પાટનગર પહોંચ્યું.

ઓગાડેનમાં નવું જોર આવ્યું. નેમુસને દક્ષિણ જીવતું દેખાયું. વેહીજ અને નસીજુ ડાધાજૂરની આસપાસ ખાઈઓ ખોદાવી રહ્યા. આખું ઓગાડેન કામે વળગ્યું ઝેઝીઆનીને આવકારવાની તકમાર તૈયારીઓ ચાલી રહી. વેહીજુ અને નસીજુ ડાધાજૂરથી જીજગાની ધરતી પર ચોકીઓ મૂકી રહ્યા.

પાછાં વિમાનો ઉડ્યાં, કળસીનાં વજનવાળા આઠ આઠ શીટ લાંબા બોંબ નખાયા. જીજગા ને ડાધાજૂર પર ઝેરી ગેસ છંટાયા. થોડોક ચીસો પડી, થોડાક ધાયલ થયા, થોડાક શાંતિથી દફનાઈ ગયાં પણ ડાધાજૂર ને જીજગા હાથેયું નહો, ડાધાજૂર ને જીજગાની ખાઈઓ ખજલથી નહિ, જીજગા ને ડાધાજૂર ઈંટાલીના બોંબ ખાતું ને ઝેર પીતું અડગ ઉભું હતું.

ત્યારે યુરોપના મુડીવાદી ખેલાડીઓ દાવ ખેલી રહ્યા હતા. લંડનથી સેમ્યુઅલ હોર અને પેરીસની પીએરી લાવાલ યુથો-પીયાનાં છેદાતાં અંગની હોડ બંધતા હતા. ઈટાલીનો મુડીવાદી મારે એક હાથે દાવ ખેલતો હતો, બીજા હાથે યુથોપીયાનાં વતનીઓ પર બોંબ વરસાવતો હતો અને ઝેરી ગેસ રેલાવતો હતો.

અંગ્રેજ મુડીવાદી સરકારે એના બે ગોડીયાને ડેસી મોકલ્યા એક બારટન અને બીજો બોડાર્ડ. બંને આવ્યા ને શહેનશાહને બોલ્યા.

“અભિનંદન નામદાર” શહેનશાહ જોઈ રહ્યો બંનેની આંખોમાં બીજાડાં રમતાં હતાં.

“આપણે ઇટાલી સાથે કરાર કરીએ”

બંને નેયુસની સામે ઇથોપીયાનો નકશો ટેબલ પર પાથરી રહ્યા. મુડીવાદી જલ્લાદો મુખ મલકાવી દુનિયા આખીની શાંતિની વાતો કરવા લાગ્યા.

“પણ તમે કહેવા શું માગો છો ?” નેયુસ ઉતાવળો થયો.

“ઉત્તરમાં આખો દાર્ફુર અને દક્ષિણમાં આખો ઓગાડેન ઇટાલીને આપો દેવા અને.....”

“બસ, બસ.....” શહેનશાહને રોષ ચડ્યો. તમે તમારી નફાખોરીના દાવ ખેલો છો ને ઇથોપીયાને હોડમાં મૂકો છો ! મારા કિનારા પર તમારા મુડીવાદી મગરો નીકળ્યા ત્યારના ઇથોપીયાને ગળતા આવ્યા છે, મારા હાથ પર ગળાઈ ચૂક્યા

છે, હવે ધડ બાકી છે તે પૂરું કરવું છે, એમને ?” શહેનશાહ ઉભો થઈ ગયો, એણે જાહેર જોગ નિવેદન બહાર પાડ્યું.

“અને ક્રોકો-ધીટીય દરખાસ્તોને સ્વીકારી શકતા નથી, એમાં અમારી કાયરતા છે, રાષ્ટ્રસંઘની નાદારી છે. એ દરખાસ્તો જે સિદ્ધિતા પર રાષ્ટ્ર સંઘ ઉભો છે તેને છોડી દે છે, અને જે ઉદ્દેશ માટે રાષ્ટ્રસંઘે જીવવાનો દંભ કર્યો છે તેનો નિષેધ કરે છે, એ દરખાસ્તો ઇથોપીયા પર કુહાડી ઉગામી ઉબેક્કા જલ્લાદને હંનામ અપાવવા માગે છે, અમારે એવી સલાહ નથી જોઈતી. અમારે હથિયારો જોઈએ છે, દારૂગોળા જોઈએ. ઈટાલીના ઝેરી ગેસમાંથી જીવ બચાવવાનાં સાધન જોઈએ છે, લડાઈ ચલાવવા લોન જોઈએ છે.”

યુરોપની મુઝીવાડી સરકારોને ઘેર નાતાલના દિવસો હતા. ઇંસુના મિથ્યા બલિદાનનો બચકર ઉપહાસ હોય તેમ યુરોપની મુઝીવાડ સરકારો નાતાલ ઉજવતી હતી. બધાં નાતાલીયાં દીન દયાના નામમાં કેાઈ વાર બોલતાં હતાં “બિચારું ઇથોપીયા !”

“હવે કંઈ કરવું પડશે, આખા ઓગાડનનાં અંગે અંગ છૂટાં થાય છે. આજ વરસાવતા જોંગ ને ઝેરો ગેસ વધવા માંડ્યાં છે. સંનિકાના પગાર અડધા કરી નાખવા પડ્યા છે” ઓગાડન ઇલાકામાંથી સદેશ આવતા હતા.

“ફિકર નહિ, જલ્દત નબાવે. ડેરટા સીડમાંથી પચીસ દળરતી સેના લઈ નીકળી ચૂક્યો છે. એ ડેસો તરફ જાય છે એની ખબર પડતાં મેક્સીઆનીયી ઓગાડન તરફ ધ્યાન નહિ દેવાય.” ડેસીયો સમાચાર આવ્યા.

“પણ એ જ ખબર નથી પડતી, સીડમોથી ડેસ્ટા નીકળી ચૂક્યો છે એ વાત ચોક્કસ છે અને ડોલો તરફ આગળ વધે છે. એ પણ ચોક્કસ છે, પણ એના રસ્તો હજી નડતો જ નથી સોમાલી ગમુસો પણ ખાલી હાથે પાછા આવે છે, અને વિમાનો પણ આકાશની હવા ખાઈને પાછા આવે છે.” દક્ષિણ તરફના મહાસેનાની ઐઝીઆનીની ચિંતા વધતી જતી હતી.

“પણ ન્યુયા અને ઇમીની વચ્ચે સોમાલી લેન્ડની વચલી અને પૂર્વની સરહદો પર ખાઈઓ જોઈ રાખો. કાંટાના તાર બાંધી લો, રેતીના બરેલા કોથળાના દગ ખડકાવો.” ઐઝીઆની પાણી પહેલાં પાળ બાંધી રહ્યો.

બધા છોડવા છે ત્યાં વેરાન જનાવો, આનાલે આગળ એ વાડો ને ઘોરના છુડાએ જ આપણને દગો દીધો હતો. અને એટ તથા બીજાં એ મધકો આગળ સોમાલી લશ્કરો જમાવો, ઉત્તર તરફના બધા કુવાઓનો નાશ કરાવો” ઐઝીઆની આવતા ધસારા સામે થવાની તકમાર તૈયારીઓ કરાવી રહ્યો

“અને ડેસ્ટા !”

“પણ ડેસ્ટા ?” સૌની ચિંતાનો એ એક વિષય ધીમે ધીમે આગળ વધતો હતો. એનાં પચીસ હજાર ગાદાઓ સીડમોના ટેકરા ચઢતા ઉતરતા અને કોશી ખીના ખીના ડોલો તરફ ધસી રહ્યા હતા. એમણે અરમાએલમ વટાવ્યું હતું. એ એક આખો પર્વત ચઢી ગયા હતા, ને કોશીના છોડથી ઉમરાતી વનરાજિઓ ઝોળંગી આડોલાપર ઉતરી પડ્યા હતા, અને નેગેલી તરફ આગળ વધતા હતા.

નેગેલી આવ્યું. “હવે વિમાનો અવાજ સંભળાશે પણ આપણને તે દેખાશે નહિ આપણે તેમને દેખાશું નહિ.” ડેસ્ટાએ આગાહી કરી, “પણ આપણે નેગેલીથી દક્ષિણે માલ્કાગુઆ થઈને રાતોરાત જવું પડશે.”

“હું નેગેલીથી ઉપડુ છું” ડેસ્ટાએ ચહેનચાહને સંદેશો કહાવ્યો, “કોઈ ખચરપત્રીઓને મોડલશે નહિ, રેડકોસવાળાઓની પણ જરૂર નથી, એ લોકો હશે તો અમે ઉધાડા પડી જશું.....”

દોડી જતા દિપડાની લંગાર જેવી એની સેના જાણે ઉડતી કૂચ કરી રહી, એની એક બાણુ ડાવાનાં પાણી ચાંત ખચરાતાં હતાં, બીજી બાણુ ડોરીયા કલકલ કરતી દોડતી હતી, બે નદીઓની વચ્ચેના મોટાં તાડનાં વન એનાં પચીસ હજાર પર છત્રીઓ ધરી રહ્યાં હતાં, ને રણનાદમાં નાચી રહ્યાં હતાં.

પર્વતોની ખીણોમાંથી, નદીઓની કરાડોમાંથી જંગલની ઝાડીઓમાંથી ગાતાં ફેનોસ નરનાચેઓ આવ્યાં ને બોલ્યાં “અમને પણ સાથે લો.....”

“તમને.....?” ડેસ્ટા દેખી રહ્યો. એમની આંખોમાં સાપોલીયાં સરકતા હતાં, એમની અણિદાર દાદીઓમાં આરપાર ઉતરી જવાની મુક્તિ ત્યાંથી રહી હતી. એમના આખા ચહેરા પરથી જંગલનાં સાહસનો રંગ ટપકી રહ્યો હતો.

“એ ફેનોસ લોક.....” ડેસ્ટાની સેનાનો સરદાર ટાડામાં આગળ આવ્યો.

“ બહે આવે, એ ઘોડાની ઝડપે દોડશે ને મરશે તો”
મૂકશે નહિ ” ટાડામા ફેનોત નરનારીઓને આવકારી રહ્યા.

જાણે બે નદીઓની વચલા ઉપલાણમાંથી ત્રીજી સરિતા કુટી
જાણે એનાં ઘોડા પૂર ચઢ્યાં હતાં રાસડેટાની સેના જોરશોરથી
ધસમસતી ચાલી.

“ શીંદુ આગળ મારા ડેરાતંબુઓ નાખો ” ડેટાની સેના
ડાલોથી થોડે દૂર શીંદુ આગળ પહેલો મોરચો મારી રહી.

“ ફેન્યાની સરહદ પર ડાવાપરમા તરફ જમણી બાજુએ.
મોટા ભાગ પથરાઈ જાવ.” ડેટા ચૂંક રચી રહ્યો, “ બંને
નદીઓ વચ્ચેનો નદેશ હું જોઈ છું, મારી ડાબી બાજુએ તાડના
ઝુડામાં શીટારારી એની કુકડીઓ ડોરીઆના કિનારા પર
ગોઠવે, ડાલોથી ઉત્તરે લામા શીલી-ડીનો મોરચો ડેઝાઝ
સમાલે.”

“ ડોક્ટર કુપર આવ્યા છે, એમના કાફલા સાથે ”
ફેનેડાથી પોતાનો રેડકોસનો કાફલો લઈ ડેટાની સેનાના ધા
બાંધવા ડા-કુપર આવી પહોંચ્યા હતા.

“ મારે એમનું કોઈનું કામ નથી, એમને નેજેલી રાખો અને
સ્વીડીશ રેડકોસને પણ તે તરફ જ ડોરીઆના કિનારે
બેસવા દો.”

નવેંબરના ૨૨ મા દિવસે શીલી-ડી પર બાવીસ વિમાનો
હડયાં વિમાનોનો અવાજ આવતાં જ શીલી-ડીનો કાફલો
ઝાડીઓમાં ભરાઈ ગયો.

“પણ અહીંજ છે, તોપો ચલાવો,” ઇટાલીની તોપો ધમધમી ઉઠી. તાડના મુંડ તતડી ઉઠ્યાં. સંતાપલાંએ નદીને ઉપલાણે ધરડોલી તરફ નાચવા માંડ્યું.

લામા શીલીન્ડી પર ઇટાલીયન વાવટા ઉડ્યો. શીલીન્ડી પર ઇટાલીના ચોકી પહેરા બેસી ગયા.

“પણ ડેસ્તા?” ગ્રેઝીઆની હજી શું ચવાતો બેઠો. એને ડેસ્તા દેખાયો નહિ.

“હું શોધી કાઢીશ” નવો વિમાની સરદાર બરનારકોની ગ્રેઝીઆનીને હિંમત આપતો બોલતો હતો “હું જાતે ઉડું છું”

બરનારકોનીએ એની વિમાની ટુકડી તૈયાર કરીને ગ્રેઝીઆની પાસે પહોંચ્યો, “હેલા સમાચાર?”

“સમાચાર ઘણી જાતના છે, વિમાનો કહે છે કે એ નેજેલીથી ડાલો તરફ ઉપડી ચૂક્યો છે અને નદીઓના નીચલા ભાગમાં ગોઠવાય છે, સોમાલી જાસસો કંઈ જુદું જ બોલે છે.”

સોમાલીઓ શું સમજે? મને વિમાનોમાં વિશ્વાસ છે, હું ઉડું છું.” એ બોલ્યો ને ઉડ્યો.

ડિસેંબરના પાંચમા દિવસે સાત વિમાનો ડાલોથી ઉડ્યાં.

એ ઉતર્યો. એણે પંદરસો ફીટની ઉંચાઈએથી દુર્બિન માંડ્યું. એને કંઈ દેખાયું નહિ. એ પાછો આવ્યો.

પાછો બીજા દિવસની સવારે એનાં સાત વિમાનો લાંબા ઉડ્યો. ડાલીવા નદીના પશ્ચિમ કિનારા પરથી કેન્યાની સરદાર તરફ ચિહ્ન શોધતી સાત સમડીઓ જેવાં એનાં વિમાનો સ્પષ્ટતા માથ્યાં.

એણે જોખમ ખેડ્યું. એણે એનાં છ વિમાનોને આદ્યક્ષમાં ઉંચે આઠ હજાર ફીટ પર ચંભાવ્યાં. “હું એકલો ઉતરું છું.” એણે સાદ દીધો એ ઉતર્યો. પંદરસો ફૂટને અંતરે લટકીને જોવા લાગ્યો.

એને નીચેના તાડનાં ઝાડો સળવળતાં લાગ્યાં, એનાં પર તાક માંડી બેઠેલા તોપચીઓને ધડાકો કરવાનું મન થયું.

“હજી નીચે” એણે વિમાન નીચે ઉતાર્યું. એણે તાકી બેઠેલાઓની લાલચને લલચાવી મૂકી.

એ જમીનથી ત્રણસો ફીટની ઉંચાઈએ અદ્ધર લટક્યો.

નીચેની સંતાપથી રાઈફલો ટમટમી ઉઠી.

“પણ ડેસ્ટાનો હુકમ નથી.” એકે બીજાને હાથ ઝાલ્યો.

“ડેસ્ટાને શી ખજર કે વિમાન આટલું નીચે ઉતરશે?” એકની બાંહક લપકારા લઈ રહી. એ ફેનો હતો.

“પણ હુકમ?”

“ફોડ્યા વિના ન રહી શકાય તેટલો નીચે લટક્યો છે, હુકમ પછી” એણે ઘોડો દાખ્યો. અધારા ઝુડોમાં એક જ ઝખકારો થયો, ઘેરી વનરાજીઓએ ધૂમાડાનો એક ગોટો ફૂંક્યો. એકના સળવળતા હાથે તાકી દીધું. ડેસ્ટાના વ્યુહને એક જણે ફોડી નાખ્યો.

વિમાનની એક બાજુ આખી ધમધમી ઉઠી. પણ વિમાન પડ્યું નહિ. છંછેડાયલા ગીધ જેવું, ચક્રરો લેતું ચડ્યું. પાછળ એકથી વધારે અવાજ થયા, એકથી વધારે ધડાકા થયા, એકથી

વધારે ઝળકારા ચલા, ને એકથી વધારે ધૂમાડા ગોટાયા પણ વિમાન જેવું ને તેવું સલામત વિકરાળ ચિચીયારી કરતું ઉપર ચડતું હતું.

“વીર હજાર ઇટાલીયન સેનાને તૈયાર રાખો ફીફ્ટથી નેગેલી સુધી ડેસ્ટા લંબાયો છે, અને નેગેલી પર બોંગ વર-વરસાવીએ છીએ” એક વિમાન ગ્રેગીઆનીને સંદેશ દેવા ચાલ્યું ગયું, બીજા ૭ વિમાનો નેગેલીપર ચક્કર મારી રહ્યાં.

નેગેલીપર એક વિમાન ગમડ્યું. એના હાંકનારાનું હૃદય ડેસ્ટાએ વિધી નાખ્યું હતું. બાકીનાં પાંચે નેગેલી પર ધૂમવા માંડ્યું.

રાજ રાજ ઉગતા સુરજ સાથે ક્ષિતીજમાંથી પંદર પંદર વિમાનો ડાવા નદી પર ઉડવા લાગ્યાં. ડેસ્ટાનું લશ્કર લોહી લુહાણ બનવા લાગ્યું, ડેસ્ટાનાં ખોરાક લાદેલાં ખચ્ચરો ખખડી ખખડીને પડવા લાગ્યાં.

બંને નદીઓને વચ્ચે બેનાંરાજ મંડાયાં, એક ખાઇખાઇને પાણી પીવા ઉતરતાં ગીધનાં ટોળાંનાં અને બીજાં, ઇટાલીનાં વિમાનોનાં.

ડિસેંજરના બાવીસમા દિવસે ડેસ્ટા લમણેહાય દઇ વિચારતો હતો. “દક્ષિણના દરવાજા દેવાઈ ગયા છે, કેસરીયાં, આંધળીયાં છે પણ એ જ ઉપાય છે.” એણે ધસારો કર્યો. શીલોન્ડી પર ઉતાવળો ચડ્યો. એના ધગધગ બાવડ બનેલું ઇટાલીનું લશ્કર ભાગ્યું. શીલોન્ડી ડેસ્ટાના હાથમાં પડ્યું. બીજા દિવસની સવારે શીલોન્ડી પર ઇટાલીયન વિમાનો ખખડી ઉડ્યાં.

રેડકોસે ડીડાકાપર જાવણી નાખી. ચારે કોર રાતા કોસ લટકાવ્યા. એક મોટા આઠ શીટ ચોરસ માપનો રાતો કોસ જાવણીના માથા પર મુડીવાદી હેવાનીયતને માથુસાઈના નામમાં ડારતો ઉભો હતો. ચીલો-ડીના આખા પ્રદેશ પર લોહી જંટતાં વિમાનો રાતાકોસોનો ધાતદી ઉપહાસ કરતાં ખુનામરકી રેલાવતાં હતાં. રાતાકોસનાં નિશાનવાળાં કપડામાં લપેટાયલાં સ્વીડનને અમેરિકાનાં ગોરાં જુવાનો ને ધરડાં સાધુ સાધ્વીઓ કાળાં યુથોપીયનોના લોહી ઉચ્ચતા રાતા ધા ધોતાં હતાં ને જગવાન ધસુના ઉપદેશ પ્રમાણે દીન-દયામાં મલકાતાં માવજતમાં મશગુલ મહાલતાં હતાં.

“કેવી રમતાનની રમત છે?” સાધુ પાર્ટર વિચારતા હતા, એની આસપાસ નદીમાંથી તાર્જ નાજલાં ઉગતા સુરજમાં શરીર સૂકવતાં સ્વીડનનાં જુવાન છોકરા છોકરીઓ જગવાનનો મહિ-માસાંભગતા હતા. બાપુ પાર્ટરની આંખો ખિલીજમાંથી ઉઠી આવતાં વિમાનો પર ફરી રહી, એમના હાથમાંનું બાઈબલ સરકી ગયું. એ જૂરી આંખો આકાશ પર સ્થાપતા બોલ્યા, “હવે તો આપણી જાવણીઓ ઉભરાવા લાગી છે, અને આપણે ત્યાં આવે છે તે તો હજારોમાંથી પાંચ દસ, એકેએક ગામમાં ચિત્કાર સંભળાય છે, એકેએક ઘર ઠકળી ઉઠ્યું છે, અને હવે તો આ ડિસેમ્બરના છેલ્લા દિવસોમાં ઇટાલીયનો બ્યાં ને ત્યાં ઝેરી ગેસ વરસાવે છે, બિચારાં ક્યાં સુધી ટકે?”

“આવાં યુદ્ધ અટકવાનાં જ નહિ?” લોહીટાથી પૂછી દેવાયું.

“ઈશ્વરને યુદ્ધ પસંદ નથી હોતું, જગવાન આ યુદ્ધને અટકાવે એવી આપણે પ્રાર્થના કરવા જોઈએ.” પાર્ટરની આંખો શ્રદ્ધાથી કરગરી ઉઠી.

“ ભગવાન પોતે યુદ્ધ કરાવે હો તે અટકાવે ? ”

“ તું હુવરની દિકરી આવું બોલે ? સેતાન યુદ્ધ કરાવે છે, ભગવાન અટકાવે છે ” પાર્ટરના ઘરડા કપાળ પર કરચલીઓ પડી.

“ યુદ્ધ ચાપ ત્યારે અટકાવવા આપણે શું કરવું ? ઇથોપીયાએ શું કરવું ? રાષ્ટ્રસંઘે શું કરવું ? ” લોલીટાના માથામાં સવાલો ફૂટ્યા.

“ આપણે કાણ ? એની ઇચ્છા જેમ સ્વર્ગમાં ગાલે છે તેમ પૃથ્વી પર ” પાર્ટરે સૂત્ર સંભળાવ્યું.

“ તો સેતાનની ઇચ્છા ? ” લોલીટાની આંખો ચમકી ઉઠી.

“ અને આ ઝેરીગેસથી ભરેલાં વિમાનો ભગવાનની ઇચ્છાથી ઉડે છે ? બોમ્બ ફેંકતા ઇટાલીયનો ભગવાનની ઇચ્છાથી ફેંકે છે ? ”

“ બુસોલીનીના માથામાં ભગવાનની ઇચ્છાઓ ભરેલી છે ? ” હુવરની દિકરી ઉઠી.

“ સમેટીનો, સમેટીનો તમારો રેડકોસ..... ” નદી પરની રેતીમાં પાછળના તારનાં ઝુંડમાંથી એક વસ્તુ ફૂદી આવ્યો ને જૂમ પાડી બેઠ્યો, “ અમે નાસીએ છીએ, રેડકો નાસે છે, તમે નાસો નહીં તો..... ”

“ પણ છે શું ? અહીં રેડકોસ પર ” પાર્ટર કપી ઉઠ્યો.

“ રેડકોસ પર તમારાં લોહી હંટાસે, મરતનિ પાડનાં મૂકા ને જીવનાં જીવી જીવ. દમ પરનો રેડકોસ ને રેડકોસ વાળાનાં તારનાં જડતાં નથી, બીચારાં મિસરથી આવ્યાં દાંતાં ! ડાયાબુરમાં રેડકોસ પર પણ ઝેર વરસ્યાં રેડકોસ ને રેડકોસ ઉભા ને ઉભા સગમી રયા.

“એ અવળા ઉપાય છે” હુવરની દિકરીએ માથું ધૂણાવ્યું.

“ધો ધોવાથી ધા ધોવાશે નહિ કારણકે ધા ધણા છે.” લોલીટાની આંખો ઉઝો આવતાં વિમાન પર ઠરી રહી, એ બોલી રહી.

“અને ધા જ ધોવાથી ધા રૂઝશે નહિ ધાનાં મૂળને મારવાં જોઈશે.”

“તમારાં જીવાનોનાં માથામાં.....” પાસ્ટરે માથું ઉઘાડ્યું. એના માથા પર એક વિમાન ધમધમતું આંટા ફેરવતું હતું, “ચાલો ચાલો જાવણીને ઓટલે બેસીએ, રેડકોસને આશરે બધાં ઉકાં. રેડકોસ જાવણીને ઓટલો ચઢતાં પાછું પાસ્ટરે માથું ઉઘાડ્યું એના માથા પર કંઈ ઉતરતું હતું, એનાથી ખૂબ પાડી દેવાઈ. એની ખૂબ સાથે એક મોટો અવાજ થયો, લોલીટા ઉછગીને દૂર પડી હતી, પાસ્ટરનાં આંતરડાં બહાર નીકળી ગયાં હતાં. એણે આંતરડાં ઝાલી બોલવા માંડ્યું “જીવાનો સાચાં છે, ધાનાં મૂળ મરવાં જોઈએ.....”

“હું મરું છું” પાસેથી એક અવાજ આવ્યો. તાડનાં ઝાડ તૂટી તૂટીને પડતાં હતાં, દરદીઓ મરતાં હતાં, મરેલાંનાં માથાં બોંબતા ધડાકામાં ઉછગતાં હતાં.

“મરો ત્યાં સુધી ટકી રહો” જાન્યુઆરીના ૧૩ માં દિવસે ડેન્ટા છેલ્લું ફરમાન કાઢતો હતો. આઠ હજાર ઉપરથી વરસતા ઝેરને જોઈ રહ્યાં, બોંબને ઝીલી રહ્યાં, બાકીના નાસી છૂટતાં હતાં.

“બીજો દિવસે ડેન્ટા ગણતરી કરતો હતો. ચાર હજાર મરણ પામ્યાં હતાં, એક હજાર ઝેરી ગેસથી સંગ્રહતાં પડ્યાં હતાં, ત્રણ હજાર મરણની રાહ જોતાં હતાં. આકાશમાંથી

રાતને દિવસ મરણ વરસતું હતું. ઇટાલીયન લશ્કર આગળ વધતું હતું, તથા હજારનાં તથા દિવસથી ભૂખ્યાં પેટ વિધાઈ જતાં હતાં.

“નાસી છૂટ્યા વિના છૂટકો નથી” એટલા લયડતો બોલતો હતો.

જન્યુઆરીના પંદરમાં દિવસે એટાનાં દોઢ હજારે જીવવાના વેગથી ભૂખ્યાં પેટે ને લોહીઆળ અંગે કોટ દીધી. પાછળ ચાર હજારની ઇટાલીયન સેના લશ્કરી મોટરો લઈ, ટ્રેક લઈ, ને બંદુકો લઈ પડી ઉપરથી વિમાનો બોંબ વરસાવી રહ્યાં. બે નહી વચ્ચેના પ્રદેશ મરેલાંથી જવાઈ રહ્યો તાડનાં ઝાડમાં શબ પથરાયાં.

ત્યારે યુરોપ નાતાલ ઉજવતું હતું, ઇટાલીના આદમીઓને રોમનું દેવળ ભગવાનના આશીર્વાદ લેવા ઘંટાનાદ કરી કરીને બોલાવતું હતું, જીવાની એક બીજને ખાયમાં ભરી નાચી ઉઠી હતી, ઇટાલીની નારીઓ બાળકોને જન્મીએ કરતી ટહેલવા નીકળી હતી, ઇટાલીનાં બાળકો રસોઈ કરતાં હતાં.

૨૪—બેડોગલીઓ બાલ્યો

“ભરતી કરો જોર જુલમથી ભરતી કરો, આંખ - કાઠીને ભરતી કરો, સંગીનની અણિપર ભરતી કરો, કાળાં સામે કાળાં જ બધાં, ગાલા લોકોને બોલાવો.” ફૂટેલા શુકસા પર બેડોગલીઓ આંખ ધારીને બોલતો હતો.

“એ બધાં ઉપરાંત એક નામદાર” શુકસાએ ગળું ખંખાર્યું.

“શું ?”

“પૈસા.....અમારે ત્યાં અનાજ છે, પાણી છે, બાવડાંમાં જોર છે, થોડીક અક્રમ પણ છે, પણ પૈસા નથી, ડોલર ખખડાવીએ તો ઘણા ગાલાઓ ખરીદી શકારો.”

“તો એનાથી રૂકું શું. આખરે ત્યાં પૈસાની જોટ નથી, ખરીદી, મકાલેથી જોઈએ તેટલા ડોલર મગાવીલો ને ખરીદો, ગાલા લો. મને બહુ ગમી ગયા છે, વિજળી જેવા, ચપળ ને ચબરાક, એમની ધરવાળીઓ પણ એવી જ, એમની આંખો

વિજળી જેવી, એમના હાથ વિજળી જેવા, એમની ગતિ વિજળી જેવી," બેડોગલીઓની આંખમાં વિજળીઓ ઝલુકી ઉઠી, "જસ જલદી ખરીદો, તમારે ત્યાં પહેલાં ચાલતી તેવી ગુલામીમાં વેચવા માટે ક્યાં ખરીદવાં છે, આપણે તો લગાઈના મેદાન પર ઈટાલીની સરકારને ખાતર પોતાનો આપબોગ આપવા ખરીદવાં છે."

"હા, હા નામદાર." ગુકસાએ ગળામાં અવાજ ગટકાવ્યો, "પણ ભાવ ?"

"ભાવ મનમાન્યા." ઈટાલીના મુડીવાદનો ચુડો, ખૂના-મરફીના નામમાં મહોરોની ચેલીઓ છૂટી મૂકી રહ્યો. ગુકસાના કાનમાં સોના મહોરો રણુકી ઉઠી. પાછો બેડોગલીઓ બોલ્યો. "પુરૂષના પંદર ડોલરથી શરૂ કરો, સ્ત્રીનો ભાવ દશથી તે ઠેક પુરૂષનો ત્રીસ મુધી વધારો અને સ્ત્રીનો વીસ મુધી, હવે અમારે જલદી પતાવવું છે."

"હા, હા, નામદાર અને....." ગુકસાનો અવાજ કચકાયો.

"અને જે ગાલા આદમી મકાલે આવશે ને આપણી લસકરી નોકરી સ્વીકારશે તેને ઇથોપીયાના આપણા છતાતા વિભાગો પર ફાવે તેમ હુટવાની ચોરી કરવાની, ખૂન કરવાની અને સ્ત્રીઓ પર અત્યાચાર કરવાની છૂટ." બેડોગલીઓ લુચ્ચુ' દર્યો, એનું ખંધું હાસ્ય જઘા મુધારાઓની ટેકડી કરી રહ્યો.

"હું એ જ કહેવા જતો હતો, નામદાર." ગુકસા ગળગળો થઈ ગયો.

“તો સકેચાતાતા, શું કામ ! લડાઈમાં તો બધું ચાલે, નોકાઈની (no mans land) શ્રમિ પર જે ચાલે તે કાયદેસર. આપણો અમલ રથપાલ ને ઈટાલીનો કાયદો રાજ્ય કરે ત્યાં સુધી બધી છૂટ, સમજ્યા !”

“હા, હાં, નામદાર.” શુકસો સમજી ગયો.

“તમને ખબર છે !” પાછો બોડોગલીઓ બરાડી ઉઠ્યો, “હુનીવાથી ખબર આવી ગયા, પેલા દરામખોરોએ સેકશન મૂક્યા છે, ઈટાલીને વેપારી રીતે સપડાવવા માગે છે, પણ દિકરાઓ જૂલો જાવ છે કે જેવા એ તેવા અમે છીએ, યુરોપની મુડીવાદી પ્રજાઓએ એશિયાનાં કાચામાસનાં ખેતરો પડાવવા જ નોંધે છે અને ધીમે ધીમે એશિયામાં યુરોપનો સુધારો ફેલાવવો નોંધે છે, ગળા સુધી ગરમી ગરમીને મારાહાળા શું બાવાઓ બની બેઠા છે, જાણે એમણે કોઈ કાળી પ્રજાઓ પર આક્રમણ જ ન કર્યા હોય ?”

“હા, હાં નામદાર.” શુકસો હા, બપ્પ્યો.

“તેથી હવે આપણે ઉતાવળ કરવી નોંધશે, ઝેરીગેસનો ઉપયોગ છૂટથી કરવો નોંધશે, તેજ બને એટલું આપું વાપરું નોંધશે, યત્રો વિના ન લડી શકે તેવા ઈટાલીયન સિપાઈઓને ન્યાં કાળા લશ્કરથી ચલાવી સકાય ત્યાં મોખરા પર નહિ ઉતારવા નોંધશે.”

“હા, નામદાર.” શુકસો માથું ધૂણાવી બોલ્યો.

“તફારી કેસીથી દરારનો રસ્તો રાહો રહ્યો છે, કેસીથી આડીસ અઝાજ પર પડેરા લરાવે છે, પેત્રો એનો બાર

વરસનો છોકરો પણ યુદ્ધમાં ઉતર્યો છે, અને એની દિકરી યુરોપનો હૃદયપથટો કરાવવા હાય નાખે છે, હં, હં....."

બેરોગલીઓ ભેરથી દસી પડ્યો, "કેવાં મુરખ! એક બાળુથી ગાંઠાઓને દોડાવીએ ને બીજી બાળુ જોંગ અને ઝેરીગેસ છૂટથી વરસાવીએ એટલે બધી રમત પૂરી, પેલાંઓનાં સેંકડોની રમત પણ પૂરી અને એની ખિચારી શદાઈના અરજ મુગ્ધરા પણ પૂરા, એને શી ખબર કે વ્યક્તિના હૃદય પથટા થાય છે, સમાજના કે વર્ગના નહિ, એમાં તો તંત્ર હોય છે, તંત્ર બદલાયા વિના હૃદય બદલાય નહિ, પદ્મ જોને ખિચારીને શી ખબર કે દુનિયાના દરેક દેશમાં તરસથી મરતાં પાસે હૃદય - પલટાના નામમાં ઝાંઝવાનાં જળ ધરનાર મોટા મોટા મહાત્માઓ પડ્યા છે." બેરોગલીઓ સમાજની વિચારણા પર વિચાર ચલાવી રહ્યો.

"અને હવે તો એના બધા આરખ ધોડેશ્વારો પણ ડેસી આવી ગયા છે." મુકસો ખબર આપી રહ્યો.

"અને એ ધોડા દોડાવવા હમણાં બે નવા રસ્તાઓ બંધાવવા માંડ્યા છે, એક કોરેમ સુધી અને બીજો લેખીમેલા સુધીનો. અને મીમેસાનાં ઝાડનાં મુરોમાં એણે એની તોપો ચીંતાડી છે."

બેરોગલીઓ બોલ્યો. મુકસાને એ સર્વજ્ઞ લાગ્યો.

"પણી ગોધરનું શું થયું નામદાર!" મુકસાએ ડોક લંબાવી પૂછ્યું.

"ગોંડાર મએલી વિમાનો ટુકડી મકાલે આને પડેલાં

દરો: ગોંડારમાંથી કાસા બંધા મરદોને ખાલી કરી ગયો છે, એટલે સ્ત્રીઓ અને બાળકો એકલાં બિચારાં બેંચનાં ભોગ બને છે પણ ત્યાંનાં ગામો પર સળગાવનારા બોંચ ખૂબ પડ્યા છે એટલે ગોંડારની આસપાસનાં દુકુલો (ઝુંપડાંઓ) ફેટલાએ દિવસથી રેશનીમાં ઝગઝગે છે અને ડાસાં ડમરાં, સ્ત્રીઓ અને બાળકોએ ઢિંકીયારી કરતાં નાસભાગ કરી મૂકી છે. ”

૨૫-ડેસી, પર દાવાનળ દોડે છે

ટીસેંબરના છઠ્ઠા દિવસે ડેસી પર ૭ વિમાનો ઉડતાં હતાં.

“ હવે ડેસી પર દાવાનળ દોડશે ,, મીસેસા ઝાડનાં ઝુંડમાં બેસીને લખતા ઇથોપીયાના શહેનશાહે કલમ હેઠે મૂકી માથું ઉંચક્યું. એણે ડેસી પર અગ્નિનાં કુંડાળા રચનાં ૭ વિમાનોનાં ખખડતા સંવા કાન દર્ષને સાંભળ્યા. એ ઉઃચો. એણે બદાર નીકળી, એક નજર ઉંચે ઉડતાં વિમાનો પર નાખી. ખીજ નજરમાં એનું ડેસી.....ઇથોપીયાનું પાટનગર ખગમળી રહેલું દેખ્યું

“ ડેસી સળગશે ” એનો અવાજ કંપો. એનાં હૃદય (ઝુંપડાં) પથ્થુ ખૂમ ખીચો ખીચ.....” એકા એક એની જીમ ચોંટી ગઈ. એની આંખ સામે આગ ઉડી. એના દેખતાં ધૂમાડાના ગોટા ઉંચે ચડતા હતા.

મોટા કાન ફેડી નાખે તેવા અવાજે ગમીનતા પાયા હસમચાવી નાખ્યા, આકાશ આપું ભરી નાખ્યું. એ નિઃસદાચ તોઈ રહ્યો.

ભડ ભડાટ કરતી જવાણાઓ ફાટતા બોંબમાંથી છૂટતી હતી. કડ કડ બોલનાં દુકુલો સળગનાં ફૂટતાં હતાં, જૂમરાણુ કરતાં બાળકો બીધેલાં દોડતાં હતાં, કાખમાં બચ્ચાં દયાવી માતાઓ દોટ દેતી હતી, જુવાનો ચરચરતાં આકાશ સામે જોતાં હતાં, કોઈ અનુભમાં પગ પછાડતાં આકાશમાંથી વરસતા મરણુને દેખવા બદાર આવતાં હતાં.

થોડી જ વારમાં રસ્તા રાતા થયા, રાતી પીળી જવાણાઓ ઝંખડી, કાળા જૂરા ધૂમાડા પર ઈંટાલીનાં વિમાનો ઝુકી રહ્યાં. દરેક પળે કાન ફોડી નાખે એવા અવાજ દરેક હડાકે કાળજી કપાવે તેવો ચિતકાર, દરેક ચિતકારે પટકાઈ પડતાં જુવાન જોધ શરીરો, અને દરેક શરીરે લોહી ઉમકતા રાતા એળધા મળે મોં ફોડીને ન્યાય માગતા હતા.

“ ન્યાય ?

મળે જવાબમાં વધતા જતા ધડાકા, વધતો જતો અગ્નિ વધતી જતી કારમી કિકીઆરી વધતી જતી મરણુની જૂમરાણુ મુડીવાદી સમાજ રચનામાં ન્યાયનો ઉપદાસ કરી રહી હતી.

ટાઈમ્સના ખજર-પત્રીએ એક લોબેનથોલ અને બીજો ફોર્મસ બંને ખાણું લેતા હતા, એમના ખાણાપર એક વિમાન ઉડ્યું. બંનેનાં જડામાં મળે જડકાઈ ગયાં, બંને ફૂટીને ઉભા થઈ ગયા ને નાકા. એમની રકાબીઓ પર બોંબ પડ્યો રકાબીઓના બૂકા ઉડ્યા. પુરસી ટેમલની રાખ ઉડી. વિમાનો પાછાં વળતાં હતાં, રાતા કોસવાળાં ધાયલોને શોધનાં ડેસીના રસ્તા પર રખડતાં હતાં. બળતાં દુકુલો હોલવાતાં હતાં, ન ઠેલા વતનીઓ પાછાં વળતા હતાં, બીધેલાં બાળકો મોટરોની સોડમાં લપાઈ શ્વાસ લેતાં હતાં. મરેલાંની ક્રિયાઓની મનાઈ હતી.

મરેલાંની પાછળ મોટેથી રડવાની મનાઈ હતી. ઇટાલીનો મુધારો ચર થયો હતો. બધું ચૂપચાપ સમેટાતું હતું. બધું શાંતિથી દફનાતું હતું. ઇયોપીયાનું જીવું પાટનગર કાધુઓના પગલા નીચે સૂનકાર સમસ્યતું હતું.

પાછાં પેલાં આખ્યાં. બીજા દિવસની સવારે સત્તર વિમાનો વધારે મોટા બોંબ લઈ દોડતાં હતાં.

પ્રતિનિધિઓને લોવેનથોય અને હોમ્સની ગર્થ કાલની મિન સાંભરી. બધા મુઠીઓ વાળી નાકા અને રેડકોસની ડાવણીઓમાં ભરાયા. ટેસીનાં દુકુલોમાં ઇયોપીયાનાં જીવતાં માનવીઓ લપાઈને ઉભાં. સૌ સમજતાં હતાં. કોઈ બોલતું ન હતું. સૌ દેખતાં હતાં, કોઈ કંઈ કહેતું નહોતું. ટેસીના જીવનની જાતી પર ઇટાલીનો એથાર ઉતર્યો હતો. જીવન કમકચું હતું પણ વિચારતું અટકી ગયું હતું, લાગણીઓ જકડાઈ ગઈ હતી, પ્રાણ બહેર મારી ગયા હતા. ઇચ્છાઓ દબાઈ ગઈ હતી. જકડાયેલા જીવન વેગની નીચે દબાયેલી, છૂપાયેલી, બીધેલી એક આશાનો નાજુક વેગ કંપતો હતો ને સૌના કાનમાં ધરધરતો કહતો “ કહાચ અદિ બોંબ નદિ પડે ”

એડવેનટીસ્ટ પર આગ રેલાવનારા ચાલીસ બોંબ પડ્યા, ટેસીના દવાખાના પર પાંચ પડ્યા અને પચાસ ધાવેલો જપી ગયા. દવાખાનું બહેર બની સળગવા લાગ્યું. લેડી બારીને રથાપેલી સીસંરથાનું મક્કન મૂળમાંથી બેકું. રેડકોસની ડાવણી પણ કમ્પ્રી ઉડી. ટેસીનાં જૂપડાં કમ્પ્રી ઉડ્યાં. એકે મક્કન સલામત નહોતું, એકે જીવનને ઉગરવાની આશા ન હોતી. હાથમાં બંદુકો બરડીઓ લઈ, રાઈફલો ને પીસ્તોલો લઈ ટોળે ટોળાં બહાર નીકળ્યાં. બધાં મરણીયાં બન્યા હતાં પણ લડવાનું કંઈ હતું જ નહિ.

ઉપરના આકાશમાંથી છ થી આઠ શીટ લાંબા બોંબ વરસતા હતા. માથુસનાં માથાં અને છૂટાં પડેલાં અંબ સાથે બોદી કાઢેલી ધરતીના દમ આકાશમાં ઉછાળનાં હતાં, ઝુંપડાં સગમાવનાં હતાં, પૂમાડાના મોટા પાછળ મોટા ઉડતા હતા.

ચહેરણાહની ટેકરી પર બોંબ પડ્યા. ટેકરી પર ગોઠવાયેલી તોપ નડુડી ઉડી. તડુકતી તોપ પર બોંબ બરાડ્યા. એક સ્ત્રી એના બે બાળકોને કાપમાં લઇને દોડી જતી હતી. બોંબ પડ્યો, બરાબર એના માથા પર, એના ને એનાં બચ્ચાંના રાઈ રાઈ નેટલા ઢુકડા થઈ ગયા. આ વખત આંકડો મોટો આવ્યો. એના નેવાં સેંકડો શબ મૂતાં હતાં, સેંકડો ધવાવણાં પડ્યાં હતાં. જ્વાલાની હમરો છમ લાંબો થઈને લપેટાતી હતી, લપકારા લઈ ચાટતી હતી. ચાટતી લાં રાખ ઉડતી હતી.

ઝાતીઓ ધબકતી ને ફાટી જતી હતી, આંખો બહાવરી થઈને ઘેલી બની હતી. વિમાનો અ્યાં હતાં પણ દુટકેલાં માથામાં હજુ ધડાકા સંભળાતા હતા, હજુ રાત્રી જૂરી ને લીલા પીળા ભડકાર ઉડતા હતા, હજુ લોહી ઉડતાં હતાં, હજુ ચિત્કાર આલનો હતો.

વિમાનો જતાં રલાં હતાં, પણ ફટકેલાં માથાં વિફરેલાં મટતાં ન હોતાં કોઈ કારમું દસ્યા કરતાં હતાં, કોઈ વિકરાળ ચીસો પાડ્યા કરતાં હતાં, કોઈ પોતાનાજ પડખાયાથી બોકનાં માથાં નાસતાં હતાં, કોઈ રાક નાખી નાખીને રડ્યા કરતાં હતાં.

છટાલીનો મુડીવાદ આફ્રિકાના અધારા પ્રદેશ પર પ્રકાશ પાથરતો હતો, આફ્રિકાનાં કહેવાતાં અશ્વમુધરેલાં, કહેવાતાં મુધરેલા પ્રકાશમાં પથવી પડખાયા દેખી પટકાઈ પડનાં હતાં.

“મારો, મારો.....અને તું.....અને તું” એક જુવાનને ઉમાદ થયેલો હતો, એના હાથમાં લોહીથી ગળતું ખંજર હતું,

એ આંખો મીંચીને દોડતો હતો અને દોડતાં ખૂન રેડતો હતો.”
અને તુંય,...અને તુંય ઇટાલીયન છે, તુંય.....તુંય.....તુંય
ઇટાલીયન.....” એના રસ્તામાં જે જણાતું તે એને ઇટાલીયન
દેખાતું એ ઉ-માદમાં ઉછળી ઉછળીને શુભરાણ કરતો હતો,
ખંજર વિષતો હતો, ધા કરતો હતો,.....ખૂન રેલાવતો હતો.”

શહેનશાહની તોપ વેરાનમાં બરાડી બગડીને યાદી હતી.
એણે હતારા થઈ ડાકુઓની જમાત જેવા રાષ્ટ્રસંઘ પર પાછો
તાર કરવા માંડ્યો. એણે તાર લખીને ડેસીની મુશ્કાકાત લીધી.
મરેલાંની ખાખ લાળી, રાખના ઢગલા દીકા, ધવાવલાનાં ધા
જોયા. એણે બચેલાં દવાખાનાં તપાસ્યાં. ધવાવલાં યરેપીયનોને
આદીસ અખાખાના દવાખાનામાં સારવાર માટે વિમાનમાં ખસેડ્યાં.
એણે ગોંડાર તાર કર્યો “રોજ રોજ સવારમાં વસ્તીને ખાલી
કરાવજો.”

બીજે દિવસે એક વિમાન આશ્યું ને એકજ વસ્તુ નાખીને
આશ્યું ગયું. એક મોટી કાયની ફાટી બરાબર ડેસીની વચમાં
પડીને ફાટી. ફાટી અને ઉડેલા કાચ થોડાંક શરીરોમાં પેસી ગયા.
અંદરથી પત્રિકાઓ નીકળીને ચારે કોર પથરાતી ઉડી. એમાં
લખ્યું હતું.

“ઈટાલી ધણું જીવો, ડયુસ ધણું જીવો, ઇટાલીનો રાજ
આખાદ રહેો, અમારો રાષ્ટ્રધ્વજ ત્રિરંગી છે. એમાં રામની
સંસ્કૃતિ ઉડે છે. તમારા નેગુસને અમારાં અભિનંદન એને પૂછજો
કે છેદકા બે દિવસથી એ એનાં મલોકામાં જે બીસ્કીટા બચ-
બચાવતો હતો તે ખપી છે?”

૧૯૩૬ ની સાલનો પહેલો માસ ચાલતો હતો.

“તમે દહે ખૂન નજીક ગયા છો, મકાલેમાં ઇટાલીનાં વિમાન

ભેંગાં થાય છે, સળગતી જોપરીઓ (black shirts) ખડકા
છે, તોપો ગોઠવાય છે, પાસે જરૂં તો બટકાપ પડ્યું, આપણ
પવિત્રનાં રક્ષણમાં ભરાઈ રહો ને રાહ જુવો, આખરી ફેસદે
બહુ દૂર નથી” મકાલેથી વીસ કિલોમીટર દૂર દક્ષિણે ધસ
આવેલા મુલુગેટાને યહેનસાહે કહેવડાવ્યું.

“તમે ટાંઝીયન પ્રાંતમાં પડ્યા રહો. મકાલેથી સત્તર
કિલોમીટરથી આગળ વધશો નહિ.” રાસ કાસા અને સેયુમને
સમાચાર પહોંચ્યા.

“એકસમથી પંદર કિલોમીટરથી વધારે નજીક તમે જશો
નહિ.” એમ્લિ અને ઇમરૂ પર સંદેશ નીકળ્યો.

૨૬-વિજય-તાંડવ

“પૂણે આંખા આરાગમ અભેલ કિલો છે, ગોરા ઇટાલીયનો એના પર ચઢી શકશે નહિ” આરાગમમાંથી ચઢાઇ લઇ જવા મુદ્દુગેટા ઉતાવળો થતો ગોખતો હતો.

“અને હવે વધારે વખત અહીં બેસી રહેવામાં મરદાનગી નથી” સેયુમ સસવળતો હતો.

એણે ઝંપલાવ્યું.

એણે વારીયુનો માટ ઘેરો ને ઇટાલીના લશ્કરની કાપણી કરી નાખી. એની આંખોમાં વિજયનો કેક ચડ્યો. એણે આઠા આપી. “આગળ વધો.”

“વધવા દો.” બેડામલીઓ હોકા ચાવતો બોલ્યો.

“દેવા ને ગાજટ વચ્ચેની આપણી બધી દુકડીઓને ખસેડી લો, એમને આગળ વધવા દો ને જરાઈ પડવા દો, પછી વાત.”

સસકાસાને સેયુમનાં લશ્કરો આગળ વધતાં હતાં.

“આપણી સામે મોટું મહાસાગર જેવું વેશન રણ પડ્યું છે.” કાસા કહેતો હતો.

“ પણ હવે તો એણે જ ગઠાનમમાં જવા દૂદડે ને જૂસો આગળ વધવા માંડ્યું છે. ” બેડોમલીએ દાંત કચકચાવી રહ્યો. “ એક કામ કરીએ. ” એને એક નવી યોજના યાદ આવી.

“ શી ! ” શુકસો કાન માંડી બેટો.

“ તમારી પાસે હોય તે બધા નકશા મોકલો. ”

એ ઉતાવળો થયો.

“ ક્યાંના ? ”

“ આખા આસાગીથી આટોલા અને સોકોટાથી ફેનારોઆ. ”

“ જી, સરકાર. ” કહી શુકસો ફાસીસ્ટ સલામ ભરીને ઉભો થયો.

“ આખાઆસાગીથી આટોલા અને સોકોટાથી ફેનારોઆ, એ બને ધાટો પરથી અનાજનાં લાદેલાં લગ્નરો ખચ્ચરો રોજ પલા જ કરે છે. એ ખચ્ચરોનાં હાડકાંની રજમાં અનાજનાં અણુઓ મિલાવી દઉં અને બનેની રજકણોને ધુળ બેમી કરી દઉં પછી એનાં ખૂખ્યાં લશ્કરોના પેટના ખાડામાં બેંબ ફાડું અને એમનાં ખાલી ફેફસાંમાં બેરી ગેસ ભરી દઉં, હરામખોરો ખો બૂલી ગય ” બેડોમલીએ આગળ ભયંકર યોજનાઓ જન્મી ઉઠી, એનો આખો ચહેરો દાવાનળના દાવ બેસી રહ્યો. એણે એક ખૂમ મારી.

“ જી, સરકાર ” કરના આઠ ઇંટાલીવન સેનિકો દોડના આખ્યા.

“સીઆનોને મોકલો, હમણું ન હમણું.”

આઠે જણુ સાથે દોડ્યા.

ખીજે જ દિવસે આગ્યાઆલાગીથી આન્ટાલો સુધીના ધાટ પર ગીધડાં જેવાં વિમાનો ઉડ્યાં. સોક્રાટાથી ફેનારોઆનો ધાટ ખચ્ચરોનાં સડતાં ચરીરાથી ખદખદી ઉડ્યો.

“ટેખીઅન પર આંખો મીચીને મારો ચલાવો, ભલે આખા પ્રાંતમાં એકે ગ્રાણી જીવતું ન રહે, ઝેરીગેસ છૂટે હાથે વેરવા મોકલો.” ઈટાલીના મુડીવાદનો મારો મગ્જુ વરસાવવા ઉદાર હાથ લાંબાવતો બોલ્યો. ટેખીઅન પ્રાંત ગાલાલોકની એક મહાધેર જેમો સળગી રહ્યો. આશાંગી સરોવરનાં પાણી પર લોહીની છારી વળી. ફારેમની આસપાસનાં ગામનાં ગામ રાખ બની રહ્યાં. વાલડીઆ ગામના રજ રજ જેટલા દુકાન ચર્ધ ગયા.

આંખ્યા આરાડામ પર ઝેરી ગેસની ઝડીઓ વરસી રહી, રાતને દિવસ એક સરખો લોપમારો ચાલ્યો, બેખાકળા બેખ પડ્યા. આંખ્યા આરાડામમાં દવ લાગ્યા, આંખ્યા આરાડામનાં ઘાસ ઝેરી ગેસમાં લીમાંજમ સળગી ઉડ્યાં, મુડીવાદના રોપણુની રીતોને ન સમજનાર એવાં સસલાંને હરણો પટકી પટકીને તરફડતાં પડ્યાં, ભેખડોની અંદરના ઝેરી સાપ પચુ ઝેરી ગેસમાં ધુંફડા મારતા સળગી ઉડ્યા. માણસોને ધાનથી લાદેલાં ખચ્ચરો ખાઇઓમાં લિંઘાં ઉભાં બફાર્ધ ગયાં.

ઈટાલીએ ગજગ છૂર્ચો. જીવનનો એકેએક છેલ્લો શ્વાસ એના નામની હાથ બોલી રહ્યો. જીવનની એકેએક છેલ્લી ચીસ ઈટાલીના શુંડા મુડીવાદ પર શાપ વરસાવી રહી.

મુલુગેટાને મેયુમનાં લશ્કરો ઘેરાયલાં હતાં રાસકાસાનાં લશ્કરો પર મકાલે પરથી આઇવો મુધી રાશની રેલાવાના શોધક પ્રકાશો નખાયા. પ્રકાશમાં ઉધાર પડેલાં શરીરો પર તોપો તનડી હડી.

ટેબીયન પ્રાંત પર સાથીયાનાં નિવાન વાળા ઇટાલીના મુડીવાદની કૂમકૂમ પત્રિકાઓ હડી, પત્રિકાઓ બોલતી હતી.

“ટાઇગર ટેબીયન અને ઇરીટ્રીયાના લોકો સાંજળો, મુઠ્ઠા આવે છે ત્યારે કાયદા અને ગેરકાયદા બંને થાય છે. એમાં ઘણીવાર નિરદોષ વનનીઓને પણ રહેંસાઇ જતું પડે છે, પણ એમ થાય છે ત્યારે તમે એમ ન સમજશો કે દુનિયા પર સંસ્કૃતિ લાવવા માગતી ઇટાલીની સરકારને જરા પણ દુઃખ થતું નથી, અમને પણ દુલગીરી ઉપજે છે, ઇશ્વર કૃપાથી મુઠ્ઠો અંત આવશે ત્યારે તમને જરૂર શાંતિ મળશે અને તમારાં ભાગીને બૂકો ધએલાં બધાં દેવળોને સરકાર સમરાવી આપશે.” દુનિયાના કેાઇ મુડીવાદે સંસ્કૃતિનો આવો સંહાર અને પછી આવો ઉપહાસ નહોતો કર્યો. દુનિયાના ગમે તેવા શુંડા મુડીવાદે પણ માનવનાનું આવું ખૂન અને પછી આવી મરેલાં મરતાંની આવી ધાતકી ઠેકડી નહોતી કરી.

“ઇટાલીની સળગતી ખોપરીઓ ગુટી પડી છે, આકાશ-માંથી અગ્નિ વરસે છે, આપણાં અનાજ લાવવાનો છેલ્લો રસ્તો પણ ગય છે, આપણે આટલાં બધાં ખાશું શું?”

જન-મુઅટેરીના ૨૦ મા દિવસે સસકાસા પાસે એક લોહી નીમળતો દોડતો કાસદ આવ્યો.

“ છટાલીયનો કાની સરદારી નીચે છે ! ” કાસા માપ કાઢી રહ્યો.

“ ડીઆમાનટી ”

“ જાવ, કહો કે ટકાવી રાખે, પાંચ હજાર તાબડતોળ મોકલું છું. ” રાસકાસાએ પાંચ હજારને દોડાવ્યાં.

પણ પાંચે હજારને છટાલીની ખીણ દુકડીઓએ પોરીયુ ઘાટ પર બીડાવ્યાં ઘાટ પર વધેરાતાં પાંચ હજારને ખચાવવા કાસાના ગોંડારીઓ તૂટી પડ્યા. ઘાટ પર મડદાનાં લગભગ ખડકાયા. ઘાટ લોહી વહેવા લાગ્યો. એક કલાકમાં અદાર અદાર ટેકરીઓ પરથી ઇથોપીયાની સેનાએ હોકરો દીધો. ઉપરથી વિમાનો ધુસત્યાં. પાછળથી તોપો તડૂકી. જાણે આરે કારથી જવાલાઓનો ઝંઝાવાત ફાટ્યો, જાણે ધુળને બદલે ધુમાડાના ગોટા ઉડ્યા. ટેકરીઓ પરથી ટાળે ટાળાં ઉડ્યાં, મરેલાં ને ધવાયલાં. નીચે ઉભેલી છટાલીની દુકડીઓ અધારામાં જીવન મરણનો ભેદ જાણ્યા વિના ધવાયલાં ને મરેલાં બધામાં તરવારની અણિઓ સરકાવી રહી.

પર્વત ડાલતો નહોતો, એનાં શિખર પર મરેલાંની જગા લેવા ને મરણ સાથે મસ્તી ખેલવા ઉભરાઈ ઉડતાં ઇથોપીયન શરીરો ડાલતાં હતાં. પર્વત ચિતકારતો નહોતો, એના પરથી પટકાઈ પડતાં, મરતાં શરીરો ચીંચીયારી કરતાં હતાં, પર્વત ધવાગો નહોતો, એના પર પથરાઈ ગયેલું ઇથોપીયાનું શરીર ધવાઈને પર્વતના એકેએક અંગ પર રાતી ઊભો ઉઠાળતું હતું, પર્વત ઘેરો નહોતો જન્યો, ઇથોપીયાની જાત મહેનત હુંટવા આવેલાં મુડિયાદી યત્રી સાથે ઝડપે ચડેલું ને મરણના

ઉન્માદે ઉજાનું ધુધોપીવાનું સરીર ગાંઠુ દુર બનીને મરણની મોજ માણતું હતું.

મરણીયા જીવતા હતા, કેસરીયાં કરનારા તોપેનાં મોઢામાં દેહના રૂયા દેતા હતા. ઇટાલીની રાષ્ટ્રલેા ધીમે ધીમે બધ પડી હતી, ઉપરનાં વિમાનો ખાલી થઇ ગયાં હતાં, બરાડતી તોપો દેવાઇ ગઇ હતી. ઇટાલીની એંશી દુકડી રણમાં પડી હતી. ઇટાલીની સગમતી ખોપરીઓ મકાલે તરફ મડીઓ વાળીને નાસતી હતી. ધુધોપીવાને ખૂન મોંઘી જીવ સાંપડતી હતી, ઇટાલીનો એક કાળો કર્નલ ઇટાલીની ઉશ્વે બરાડતી તોપને ભરી રહ્યો હતો.

પાછળથી તોપમાંથી ફાટ્યાં હોય તેવાં ધુધોપીવાનાં સરીરો એ તરાપ દીધી, ઉશ્વે તોપ દેવાઇ ગઇ, તોપચીઓ રમોડોળાઇ ને પડ્યા. ઇટાલીનો એક આંખ વાળો કર્નલ તોપની નીચે ભરાઇ ગયો.

એને ભરાયલાને કાઢવાની કોઈ ને નવરાય નહોતી. ગોંડારી ક્યારના પહોંચી ગયા હતા, બીજા પલુ દોડ દેતા હતા. રણમાં પડેલા ઇટાલીનાં સેનિકાનાં હથિયાર ઉતરાતાં હતાં, રીવોલ્વરો ઝડપાતી હતી, મરેલાંનાં ગળ્લાં લુટાતાં હતાં.

“લીલી.....લી.....લી.....” ધુધોપીવાનાં સેનિકા ઇટાલીનાં સાતસો મરેલાં સરીરોના સરીર પરનો સામાન જપ્ત કરતાં આનંદની કિકીયારીઓ કરતા હતા.

ઇટાલીની તોપો કળજે ચતી હતી હતી, ઇટાલીના મોરચાઓ ખેંચી કઢાતા હતા. વિજય પડી ઇટાલીના ભાગેલા સામાનની તાપણીઓ સગમતી હતી.

ધયોપીયાનાં વિજયી નરનારીઓ એક પળ વાર સાથી-
દારોનાં શબ્દને ભૂલી તાપણીઓની આસપાસ વિજયનાં તાંડવ
બેસી રહ્યાં. ચાટીયાઓનાં આંધાં મસ્ત ડાલી રહ્યાં, ધયોપીયાની
નારીની છાતીઓ દુધ દીપાવનારાં જીવતાં ને મરેલાં જીવાનોને
યાદ કરી મગફળ ઉછળી ઉઠી.

“ડેઅર! ડેઅર, ડેઅર ડેઅર....”

ધયોપીયાનું વિજય તાંડવ મક્કલે પર સંતાપ બેઠેલા
નટાક્ષીના મુડીવાદના ઝાઝીયાઓને કંપાવી રહ્યું.

૨૭-ત્યાંજ-તારી પડ્યે મુન્ના

કાસા ને સેયુમ હરખાતા હતા, મુઝુગેટા મલકતો હતો-
સૌ મરણથી ડર્યા વિના બોલતાં હતાં.

“આપણે ટાંબીયન પ્રાંતમાંથી ચસતું નથી”

“વિજય મળ્યો છે, પણ ખૂબ મોંઘો, સમાવળે” ઈશોપી-
યાના શહેનશાહનો ઘેરો સાદ સજ્યાતો હતો.

તા. ૪ થીએ કારેમ પર બોંબ પડ્યા. તા. ૬ મી અને
૧૦ મીએ ડેસી પર ફરીથી બોંબ મારે ચાલ્યો. ઉત્તરનો રસ્તો
બોંબ મારાથી ઉખડી ગયો. આસપાસનાં બધાં ગામે સળગી
ઉડ્યાં.

“મુઝુગેટા, કાસા, સેયુમ” ઈટાલીનો સેનાની બેડોગલીએ
ત્રણ નામ બોલતો હતો. “આરાકામ. ટેબીયન ને શામર”
એની આંખો સામે પડેલા નકશામાં એ ત્રણ મુદ્દો ચિતરતો
બેડો હતો.

“આ ત્રણુ યુદ્ધો આખરી યશે ” એ ખડખડટ હસી ઉઠ્યો એ ખલા ચઢાવી ખોલતો હતો. કાસા ને સેયુમની સેનાને ઝેરી ગેસ સળગાવે છે, મુઘાગેટાના સૈનિકને એમની જૂખી હોજરીઓનો જઠરનો અગ્નિ અંદરથી સળગાવે છે...જો જરા વધારે ઘોમી જવાય ને ઉપરથી મારો ચલાવાય તો અહીં ખેડાં ખેડાં એ ત્રણે લડાઈઓ છૂતાય. ” એ નિરંતરે અંડેલીને ખેસતાં ખોલ્યો, “ પણ સુધરેલી દુનિયામાં એ સાફ ન દેખાય. ”

“આડીઆડ ને મકાસેની વચમાં બધા કાઠાર ગોઠવાયા. ” એ વિચારી રહ્યો, “ અને આ આગ્યા આરાડામનો નકશો જોઈએ તેટલો સ્પષ્ટ છે. એની આસપાસના બધા રસ્તાઓ ચોકખા ચટ થયા છે. ”

“આન્ટાલોના મેદાનમાંતી શરૂ થતી દક્ષિણ તરફથી પાંચ ખીણોમાંથી પેસવાનું.....” એ જોઈ રહ્યો, “બસ બસ, એમ જ આખો પર્વત ઘેરાઈ જશે. ” એને બધું સમજાઈ ગયું.

“ફૂચ કરાવો ” એણે ટેલીફોનનું બૂતળું પકડી બરાડો નાખ્યો. “ આજે મધરાતે બને લશ્કર ઉપડવાં જોઈએ. ગેમાન્ટનો ઘાટ અરધો વટાવી પડાવ નાખે. પછી વિમાનોની દુકડોઓ ઉડશે, પછી આરાડામમાં પાછળથી પેસવાનું. ”

“ હ ”

“ યાદ રાખો કે વિમાની દુકડીનું કામ મુજુગેટાના પત્રીસ હાનરને ગુફાઓ અને ખાઈઓમાં પેસાડી દેવાનું છે અને બદાર

રહે તેમને ઉઝાડી દેવાનું છે, એટલે આપણને પાછળથી પેસનાં ફાવે અને આર્થિકતા તૂટી પડનાં ફાવે.” એણે એકએક શબ્દ છૂટો છૂટો કરીને સમજાવ્યો.

“ જી, હા, હા જી ” સાંભળનારને બધી વાત બરાબર સમજાઈ ગઈ હતી.

“ અને એક વિમાનને મોકલો, તાજડનો જ ” એને યાદ આપ્યું.

“ જી, હા ”

“ સેક્સાસી મરણ પામ્યો છે, કેસીમાં જ, એવા સમાચાર ફેલાવવા. ”

“ જી. હા ”

મધરાતનાં ઇટાલીયન કટક ઉપડ્યાં, મધરાતની પત્રિકાઓ વરસી રહી, મધરાતથી બોંજ ને ઝેરી એસ છૂટા મૂકાયા.

“ કંઈ નવા જુની છે ” બોડાજીઅસી એની પથારીમાંથી સળવળતો ઉઠ્યો.

“ કંઈ નવા જુની છે. ” એણે જામ પાકી. એણે નોખત ગગડાવી. એણે બ્યુગલ ફુકવ્યું. વોલોચી આવેલાં એના માણસો દુકમ સાંભળવા તૈયાર ઉભા. કોઈએ એના હાથમાં પત્રિકા મૂકી. એમાં લખ્યું હતું “ હેઈલ સેક્સાસી રણમાં પડ્યો. ”

“ ન હોય, નહોય ” એના હોઠ ફફડ્યા. હોય તો મને સમાચાર કાં નહિં ? ”

“ બાપુ, ઇટાલીયનો આગળ વધે છે, ખીલો વટાવી ગયા. ”

“કાણુ?” એ કૂદી ઉઠ્યો.

“યુરેરીયા ટુકડીઓ.”

“હે ! મુઠુગેટા, મુઠુગેટા મરવાનો.....આપણે ડાખી બાલુએ કૂચ કરે. અને.....” એ જોઈ રહ્યો. “મુઠુગેટાને ગમે તેમ જગાડવો જોઈએ, અને કાસા પથુ...ભારાઈ પડશે” એ પાસે બેઠેલા એક અંગરક્ષક તરફ ફર્યો.

“રસ્તા બધા ઉખડી ગયા છે. જોંબ મારે. ચાલુ છે, વાયરલેસનાં મેશનો તૂટી ગયાં છે.....કપડ છે.....” પેલો જોઇ રહ્યો.

“કાઈ રસ્તો નથી?” વોડાલુએ આંખો ધારી દીધી.

“એક છે.....”

“શો ?”

“હું જાઉં...”

“તું ?”

હાલે, જી. એક્ટમ, ઉપડી જઈ મુઠુગેટાને ઉડાડ, કાસાને ખખટ કરે, મેકેનિન જાણે તોય બસ છે...”

“જાઉં છું.....મારી ટુકડી સાથે” પેલો ઉભો ચાલ્યો ગયો.

“અને હું જાઉં છું.....નમે જીતશે કે હારશે તેની ખાતરી નથી, હું મરીશ એટલુંજ જાણું છું.....જાઉં છું.....” વોડાલુ ઉઠ્યો.

અધઃગતમાં વેા જાતી નાનખરી સેના ચાલી

“એ વિના ખીન્ને ઉપાય નથી.” એ આખે રસ્તે વિચારતો હતો. એના પર તોપો જરાડી એ જૂમ પાડી, સામી તોપ માંડતો એની તોપના મોઢાપરથી ઉછીની બોલ્યો, “એ વિના ખીન્ને ઉપાય નથી, તમારી સામે મરણ છે જ એની સામે તૂટી પડો ને ખપી જવ. પણ એના પડખામાં જ કંઈ ફટકું. એ ધવાયતો પડ્યો એનું લરકર નાસતું હતું.

“પણ આ બધું છે શું ?” મુહુગેટા એના આરાકામમાં ચિતા કરતો હતો. આખો આરાકામ ધ્રુજ ઉઠ્યો હતો. આકાશમાંથી બોંબ માજતા હતા, બોંબને ડારી દે એવાં વાદળાંના કડાકા થતા હતા. આકાશમાંથી વરસાદ વરસતો હતો. એ વરસાદને જુલાવી દે એવા આરાકામની ચારેકાર ઝેરી ગેસનાં ઘોડાપૂર ચડ્યાં હતાં.

“તૈયાર રહો.” એણે આરાકામની ગુફાઓમાં કરાકોમાં ખાઈઓમાં સંતાર્ધ બેઠેલાં એનાં પચીસ હજારને દુકમ આપ્યો. એને આરાકામની આશંકા આવતી હતી.

“મુહુગેટા, નાસ તારી પાછળ દટક પડ્યાં છે, તારા ઉપર વિમાનો ઉડે છે. તું ઘેરાઈ ગયો છે. તારા આરાકામના માથાપર ઈટાલીની તોપો તાકીને બેઠી છે.” એક જજુ દોડતો આવ્યો ને ગબડતો બોલ્યો.

“પણ તું છે કાણુ ?” મુહુગેટા એના સળગી ગયેલા મોઢાને એની મીચાઈ ગયેલી આંખોને, એની ચીમળાઈ ગયેલી ચામડીને આંખો ફાડીને જોતો બોલ્યો. એક પગવાર એનો શ્વાસ અટકી ગયો.

“હું, હું.....હું.....મને વોડાલ્યુ.....”

આવનાર આગળ ન બોલી શક્યો.

“તું વોડાળુ !” મુઝુગેટાએ ભેરથી શ્વાસ ખેંચ્યો. એણે મરનારની દાડી ઉંચકી અને પોતાનું ધરડું માથું ભેરથી દલાવ્યું. “તું વોડાળુ ન હોય, તને.....તો શું તને એણે મોકલ્યો છે ?.....” મુઝુગેટાને એણે જવાબ દીધો નહિ. એની ડાક મરડાઈ પડી.

“મારા છુટ.....” એણે ખૂમ પાડી યુદ્ધને પોશાક મંગાવ્યો. “જવ દોડો ને ખમર લાવો.” એણે એના વિશ્વાસુ ગાલા જાસુસને દોડવાની ખૂમ મારી. પાછો આરાગમ સળવળ્યો. પાછી આરાગમની ખીણમાં યુદ્ધની નોખતો પડ્યા બેલાવી રહી. પાછી આરાગમના ઉંડાણમાં યુદ્ધની તાલાવેલી ચાલી, આરાગમના ઉંડાણમાં મરણ સૌને મૂંઝો મરડીને ઉઠાડી રહ્યું.

“દક્ષિણમાં બીડાવ્યા છે, નામદાર.” એના જાસુસો એક પછી એક ખમર લાવતા હતા.

“વોડાળુ પડ્યો છે. મેકાનેન ચડ્યો છે. એનાં ચારહજારે આગળ વધતા ઈટાલીયનોને બીડાવ્યા છે. એણે કહ્યું છે કે ઠાસાને જગાડો.”

“ઈટાલીયનો આગળ વધે છે.” ધરડા મંત્રીને પણ નીચેની જમીન સરતી લાગી.

“હા, હા આપ ઘેરાઈ ગયા છો. આપણી આસપાસની બધી ટેકરીઓ પર.....”

“શું ? શું ?” મુઝુગેટા ઉતાવળો થયો.

બોલનાર પટકાર્થ પડ્યો. એણે એનાં આંતરડાં તાણી બાંધ્યાં હતાં.

“એન્ટાલોની દક્ષિણે.....” એકે આવી કારમો સાદ કાઢ્યો. “મેકાનેન પડ્યો.”

“હે!” મુઠુગેટાએ શ્વાસ ખેંચ્યો. એની ઉચ્ચકાયકી પાંસળીયો નીચી બેસે તે પહેલાં બીજાએ ચીસ નાખી.

“મેકાનેન પડ્યો. એનાં ચાર હજાર કપાર્થ ગયાં. મેકાનેનના શરીરનાં અંગે - અંગ કાળી ડગલીવાળી સળગતી જોપરીઓએ છૂટાં કરી નાખ્યાં છે.”

“બસ.....”, ધરડો સેનાની આજો કપી ઉઠ્યો. એણે આડા હાથ દીધા.

“આપણી આસપાસના બધાં પોર્ષન્ટો પર ઇટાલીની તોપો.....” એક જથ્થુ હાંકતો બોલ્યો.

“બસ, બસ.....” એ હાંકતો બેસી ગયો અને એના પગ પર જોરથી છુટ ચઢાવતો બોલ્યો. “મને બધી ખબર છે.” એણે ઇસારો કર્યો. કદી ન સંભળાવતું એવું રથપુર આરાડામની કરાડોમાં વાગી ઉઠ્યું.

“મારી આસપાસનાં બધાં પોર્ષન્ટ પર.....”

એના મગજમાં જોપરીની આખી દિવાલ પર જાણે કોઈ દથોડા મારી રહ્યું. એની શંકાના જવાબમાં હોય તેમ બીજા જ પગે સવારના બરાબર સાત વાગે એના કાનમાં એક સામ્રો આજો આરાડામ ધમધમી ઉઠ્યો. આખા આરાડામનો એક છેડો બીજા છેડા સુધી ધુળ ઉડાળી રહ્યો, આખા

આરાડામના પગથી માંડીને તે અનેક ચિખરોની શિખાઓવાળું શરીર કુમારના ગોટાઓમાં ઢંકાઈ રહ્યું. આખા આરાડામના વિશાળ શરીર પર ઈટાલીની બસો તોપો એક સાથે મારો ચલાવી રહી, ઈટાલીનાં વિમાનો ફૂદી ફૂદીને આગ વગસાવી રહ્યાં.

“ દરેક જણ પોતપોતાના રથને ગોડવાઈ જવ. ” મુલુ-ગેટાનું ફરમાન એકે એક જાવણીમાં બોલી ઉઠ્યું. એકે એક સૈનિક પર્વતની બખોલોમાંથી ન પડકાઈ પડાય ત્યાં સુધી મરણની રાહ જોતો ને મુલુગેટાના બીજા હુકમની રાહ જોતો ગોડવાઈ ઉભો.

“ તમારાં બળ સાચવી રાખો, તમારા આસ હુંટી રાખો. એકે અવાજ કરશો નહિ. ” પચીસ હજાર હજારની સેના મુઠ્ઠી મુઠ્ઠી મરણને ખેડી રહી. જીવનના છેલ્લા આસને ગણતી વૂટી પડવાની રાહ જોઈ રહી.

સુરજ માથા પર આવ્યા.

બસો તોપો હજુ બગાડતી હતી, વિમાનો હજુ બેંબ વગસાવતાં હતાં. આરાડામ આવે પાપામાંથી ફોતનો ફોતો. ઈટાલીનો મારો પાસે ને પાસે આવતો જતો હતો.

“ એ લોક દક્ષિણે આવી લાગ્યા છે,.....કાસાને ફાણુ કહે ! એ પણ મારી જોમ.....” મુલુગેટા એની મુકામાં જીવનની છેલ્લી ઘડીઓ ગણતો હતો.

“ મારાં ખચ્ચરો મરાય છે, કોડારો મુંટાવ છે, કોડારનાં ચડકો.....” થોડીવારે એ જૂમ પાડી ઉઠ્યો. એ ઉભો થયો. એણે એનું દુર્ગ્ગિન માંડ્યું. થોડે દૂર દક્ષિણમાં, એણે

૨૮—આખરી મોરચા

મુહુરેટાની સેના જાણે ઉડતી ચાલી.

એવ દોડતો હતો. એનું ધરકું શરીર ખખડી ઉડ્યું હતું. એના માથા પરથી ટીપાં ટપકતાં હતાં, એના વાળ વિખરાયલા ઉડતા હતા, એના હાથમાં એક લાંબી તરવાર ઉછળતી હતી.

એણે વીરહાક વગાડી હતી. એની હાકમાં સૌને શ્રૂત ચઢ્યું હતું, એની આખી સેના એક આદમીની જેમ કૂદી ઉડી હતી. એણે સૌના કાનમાં સદૃશ ફૂંક્યો હતો. "પૂર્વ બાલુથી ધસી પડવાનું છે, ત્યાં આન્ટાનો સાયવતાં, અને આપણો રસ્તો જળવતાં, મેકાનેન એના દિરરા સાથે, અનેક ઇથોપીયાના બાપ દિકરાઓની પડખે પડ્યો છે. આપણાં જ લોહીથી જિંદગલી ધરતી પરથી નાસીને બીજા બાલુ નીકળી જવાનું છે, ન નીકળાય તેણે મેકાનેનની પડખે પોતી જવાનું છે."

મુહુરેટાએ મારી માક્યું. આરાધામમાં ધીંગણાં ખેંચાયાં.

૭ હજાર રણુમાં રોળાયાં, ૩૬ પકડાયાં ને ઘેરાઈ ગયાં, મોકોનેને મરીને સાચવેલા રસ્તામાંથી બાકીના નાસી ગયાં.

બીજા દિવસના સવારે નાસતા મુલુગેટા પર બોંબ નાંખતાં વિમાનો ઉડ્યાં. જીવતાં જડે તેને ઝખ્ખે કરવા આરાગમમાં ઈટાલીનાં ટોળાં ફરી વળ્યાં.

મુલુગેટા આગળ વધતો હતો. એણે આખ્યા આલાગી વટાવ્યું હતું. આલાગી પર ઈટાલીયન વાવટો ઉડ્યો હતો.

“મારો દિકરો !” નાસતાં બચેલામાં એ એના દિકરાને શોધતો હતો. એણે તપાસ કરવા કાસદો દોડાવ્યા.

સમાચાર લાઈને દોડતો આવ્યો. એનાં લોહી નીગળનાં કપડાં ફાટીને લટકી પડ્યાં હતાં, એ બોલ્યો. “નામદાર, આપનો દિકરો આલાગી પાસે પકડાયો. એને મારી નાખવામાં આવ્યો છે. એના શરીર પરથી એકેએક અંગ ચૂંટી લેવામાં આવ્યું છે.

“મારી સાથે આવતું હોય તે આવે.” આલાગીની દિશામાં સો મરણીયા મરણ સાથે મસ્તી બેલવા નીકળી નાહા, સૌની મોખરે ધિપીવાનો છેલ્લો નેહો હતો. એ રાતોરાત આલાગી પહોંચ્યો, એણે આલાગી પર ખાંડ ખખડાવ્યું. બંદુક તાકી એના પર તરવારો વિટાઈ પડી એની સામે બંદુકો જરાડી ઉડી. એના ઉપર આકાશમાંથી બોંબ પડ્યા. જ્યાં એનો દિકરો પડ્યો હતો. ત્યાં એ પણ પડ્યો.

“બરગોઈન ક્યાં !” એણે મરતાં મરતાં જૂઠા મારી.

“તારી પડ્યો છું” બરગોઈન રેડકોસ મૂકીને મુલુગેટા સાથે નીકળી આવ્યો હતો. એનો દીનદવાનો જરમ લાગી ગયો હતો.

“તું ભાગ, હું મરું છું” ઇથોપીયાનો વૃદ્ધ સેનાની મરતો બોલ્યો.

“હું ભાગું નહિં, ભાગું તો આવું સરસ મરણ મળે, હું હવે દીનદયાની મુડીવાદી નીતિમાં નથી માનતો, મુડીવાદને મારતાં મરવામાં માનુ છું.” બોલતાં બોલતાં એ ય ઇથોપીયાના સેનાનીની સોડમાં મુડીવાદના હત્યાકાંડને છેલ્લીપણે સમજેલું એનું અગ્નિજ શરીર સૂઈ ગયું.

થોડાંક દળર, બોંબમારા નીચે આગળ વધતાં હતાં. એમની હોળરીઓમાં ખાડા પડ્યા હતા, એમના કંઠ સૂકાઈ ગયા હતા. એમના ઉધાડા પડેલા ધાગાંથી છેલ્લાં લોહી ટપકતાં હતાં.

એવો મરણીયાનો સમુદ્ધ આશાંગી સરોવરના કિનારા પર દળરોની સખ્યામાં આવી આવીને પડકાર પડતો હતો, પડી પડીને મરતો હતો, મરેલો સડતો હતો. સડેલાં શરીરોને આકાશમાંથી બોંબ વરસાવતાં ધટાલીનાં મોટાં વિમાનોની પરવા કર્યા વિના ગોધડાં ચુંધતાં હતાં. આખા સરોવરનાં પાણી પર મરણની ગંધ પથરાઈ ગઈ હતી, આખા સરોવરની પાળ મરેલાંને મરતાં શરીરોથી છવાઈ ગઈ હતી.

ત્યાંથી થોડે દૂર ઇથોપીયાનો શહેનશાહ કાબો આગળ અટક્યો હતો, અને અટકીને સમાચાર સાંભળતો હતો. એના કાનમાં અવાજ અથડાયા કરતા હતા.

“મુહુમેટાનાં પચીસ દળર, વોડાલુનાં ત્રણ દળર અને મેકોનેનનાં ચાર દળર રણમાં સૂતાં છે. મુહુમેટા અને એનો દિકરો આલાગી પર પડ્યા છે, વોડાલુ ધવાલો મરે છે, મેકોનેન. અને એના દિકરા મરેલા સડે છે.”

“અસ !” શહેનશાહ નોઈ રહ્યો.

“ના, તમારી સખત શોધ ચાલે છે, આખ્યા આલાગીથી કોઓ સુધીનો બધો રસ્તો આજ સાંજ સુધીમાં ઉખડી જશે,” સમાચાર બોલ્યો.

“હીક,” શહેનશાહના હોઠ દબાયા.

“અને સેવોય ?” એણે એક આંખ વધારે ઉઘડી પૂછ્યું.

“પડ્યું” અવાજ બોલ્યો, “આપ પાટનગર પહોંચી જવ.”

“ના, હજી ધૂધોપીયાના બે દિવરા બાકી છે મારે કાસાને સેયુમના સમાચાર જાણવા નોમશે.” શહેનશાહ બબડ્યો, “મુકામ ઉઠાવો” એણે એક અંગ રક્ષક તરફ ફરીને કહ્યું.

“કોઈ જગા સલામત નથી.....ક્યાં !” અંગરક્ષક નોઈ રહ્યો.

“ગમે ત્યાં, ફારેમના ખડકોની પડખેની બખોલો તરફ વીસ ભોરીઓ ફંકાવો, વાવરલેસ ગોઠવાવો, તંબુઓ મોકલાવો, અને આપણું બધું તોપખાનું ત્યાં મંડાવો.”

“હ” ફેધુઆરીના આખર દિવસે શહેનશાહનાં રસાલો ફારેમના ખડકોની બાલુમાં ઉપડ્યો.

આલોમાટા નજીક રેડકોચની જાવણીઓ પડી પહેલ જ દિવસે સગમી ગયેલા ચહેરા અને સગમતાં અગાવાળાં એકસોને વીસ દરદીઓ જાવણીમાં આવી પહોંચ્યાં.

“આખી આડીની દક્ષિણે ને પશ્ચિમે, કાસા ને સેયુમ મારાં ફરમાન સંભળવા અધીરા બેઠા છે.” શહેનશાહ વિમાસતો હતો.

“મુઝુએટા પડ્યો છે, મોકાનેટા પણ મરાયો છે, દવે તમારા

પર દક્ષિણ તરફથી હલ્લો આવશે, તમારી ઉત્તરે પીરઝીઓ ખીરોલી તાક માંડીને બેઠો છે.” રાસ કાસાને સમાચાર પહોંચ્યા.

કાસા સમજી ગયો. એને પણ મરણુ ઘેરનું દેખાયું. એ જાગે તે પહેલાં જ એની વોર્ક આખ્યાની ચોકી પડી. વિમાનોના સંચા ખખડયા. તોપો ધણુધણી ઉડી.

એણે વરસતા ગોળાઓની નીચે ચર્ધ હલ્લો કરવાનો હુકમ આપ્યો. ઊગતા સુરજમાં મરણુ રેલાવતી તોપો સામે કાસાની દુકડીઓએ કેસરીયાં કર્યાં, સુરજ આથમે તે પહેલાં ત્રણ હજાર ધથોપીયનો રણમાં મુતા. બાદીના પર આકાશમાં ઝેરને લોખંડની ઝડીઓ વરસી.

“હજી આપણી પાસે ચાલીસ હજારની સેના છે, ચાલીસ તોપો છે.” કાસાને સેક્રમ માપ કાઢતા હતા.

“પણ આપણી સામે ઇટાલીની અઢીસો તોપો વાળી એંશી હજારની સેના છે, અને આપણા માથા પર દોઢસો વિમાનો આડે પહોર ઉડે છે, અને આખ્યા આરાકમ કરતાં બમણા જોરથી મારે ચલાવે છે.” બન્ને સામે દેખાતા મરણુને જોઈ રહ્યા.

“કોનાવાલોફને બોલાવીએ” બન્ને એક રશિયન સરદારની સલાહ સાંભળવા બેઠા. કોનોવાલોફ આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો.

“મરવામાં ક્ષાપણુ નથી. મોકુ ચર્ધ જાય તે પહેલાં બચ-સ્થિત રીતે નાસી જવાય એજ ઠીક છે, દરેક પળે મરણુ આપણને ચારે તરફથી ઘેરનું આવે છે.”

“ઘવાપલાને પડતાં મૂકો, તોપોને છોડી દો, તંબુઓ ઉઠાવ્યા વિના નાસો, ટાકાઝ નદી સુધી નીકળી નાસો.” શહેનશાહે પણ કાસદ દોડાવ્યો.

કાસાને સેધુમની સેના પથરાતાં ઝેરને વરસતા અગ્નિ નીચેથી રાતોરાત નીકળી નાહી અને ટાકાઝના કિનારા પર પહોંચી ત્યારે અડધી હતી. કિનારા પર સૌએ ખોરાક ખાધો ને ટાકાઝનાં પાણી પેટ ભરીને પીધાં.

“હું સોડાટા પર છું, આવી લાગે” શહેનશાહનો વાપર-લેસ બોલ્યો.

“અને ઇમિર !” શહેનશાહની આંખો ચમકી ઉઠી. “ઇમિરને એઈતુ માટીના નથી બન્યા, અગ્નિકણથી ઘડાયા છે.”

“પણ એમના સમાચાર જ નથી ને ?”

“છે” શહેનશાહે જૂઠા પાડી. “હજુ એ સેનાશ્રવાક મુધી બેઠો છે, હજુ એણે ત્રાકવેલી શાયરની ચોકીઓમાં દીવા સળગે છે, એ હડીલો છે, નાસવાનો નથી, અને આપણા બધા રસ્તા કપાઈ ગયા છે, આપણી મદદ એને પહોંચવાની નથી એજ દુઃખ છે.”

અને એ પડ્યો હતો, ઇથોપીયાનો સળગતો સરદાર. એ એકસમથી દશ માર્ધવ દૂર હજુ હાથ વિઝતો હતો. શાયરના શિખર પરથી ઘેરાઈ ગએલા વનરાજ્ય જેવો એ આઠે પહોર ત્રાક દેતો હતો. એના મરણિયા પચીસ દહાસર સાથે એ માથું મૂકીને બેઠો હતો. ઇટાલીની સેનાને એણે સ્વાદ અખાડ્યા હતા. ઇટાલીની દુકડીઓમાં એની વીરલાક વાગતી હતી. ઇટાલીનાં વિમાનો પણ એના માથા પર ઘૂંટતાં ઉડતાં હતાં.

એ શાયરના શિખર પરના એક બોંબથી તૂટી ગએલા ખડકના કટકા પર પગ ઠેકવીને બેઠો બેઠો વિચારતો હતો.

“વોશ્વલુ મર્થો દશે, મેક્રાતેન ચરી ગયો, મુસુગેટા પખ્ત

ખપી ગયો. કાસાને સેધુમનાં સૈન્ય વિખાઈ ગયાં, ચહેનશાહ સોકાટા બેડો છે, હું ચાખરમાં લગાઈ પડ્યો છું, હું ચ મરીશમારી એક જ ઈચ્છા ચહેનશાહને છેલ્લીવાર, બેવાની... પશુ મને ચારેકાર મરણુ દેખાય છે.....” એ આથમતા મુરગ પછીના પથરાતા પડછાયા તરફ નીચે તળેટીમાં બેઠે રહ્યો.

“ ઈમર ! ” એની પાછળ કાઠએ જૂમ પાડી એણે ચમકીને બોધુ. એમણુ ખડખડાટ દસતો હતો. એના હાથમાં રાતી તરવાર લોહીભીની હતી.

“ શુ ! ” એ ઉભો થઈ ગયો.

રામાનો દિલ્લો પડ્યો. મારાવિજના નાકો, ઇટાલીનાં ચારસોને બાર શબ મેં જાતે ગણ્યાં છે, દોહદગર કારગુસો અને. આંક તોપો લઈ આવ્યો છું.

“ પશુ એમણુ ! આપણી પાછળ ” એની આંખો ઘેરી ધઈ ગઈ, “ આપણી પાછળ આડી આબો છે, એની પાછળ ઇટાલીની તોપો અને તોપો પાછળ ઇટાલીની સેના ગોડવાય છે. આંક પહોરમાં આપણા પર વિમાનો તૂટી પડ્યો.....”

“ શી વાત ! ” એમણુ ડધાઈ જતો ઉભો.

“ આપણી જમુસી કપારેય જુટી નિવડી છે ? ” એ બોધ રહ્યો “ મને ચોકસ ખબર મળ્યા છે. ”

“ તો ! ”

“ એ લોક ધસારો કરે તે પહેલાં આપણે તૂટી પડું, એટલે જોટલા વેગથી આપણે તૂટી પડશું તેટલો આપણને ફાયદો રહેશે ” મધરાતે ઈમરનાં આંક હજાર દક્ષિણ તરફ ધસારો કર્યો. આંક હજાર પર સેકડો તોપો તનડી ઉઠી.

“ આટલી બધી તોપો ! ” એણે એવું મારું નહોતું. એ

ખી બાલુ ખર્યો. એ સેવાકલાક તરફ દળતો ચાલ્યો. પણ માગળના રસ્તા તૂટતા હતા. ગેવીનાનાની દુકડીઓ તોપો પાછળથી ધતી હતી, મકાસેથી નવું તોપખાનું દોડતું આવતું હતું.

માર્ચના બીજે દિવસ એને વસ્ત્રો જળાયો.

“તમારા સરદારની પાછળ ચાલ્યા આવો.” એ દોડ્યો. મેની પાછળ એના મરણીયા દોડ્યા. ઇટાલીયનોની અગવળી વચ્ચે ધૂંવાધાર તોપો ઉપર કાળા આદમીઓ નાચતા હતા. તોપચીઓ વધેશતા હતા. પણ પાછળથી નવું તોપખાનું અને કામે જમણેથી રાખકલો ગરજ હડી. ઇથોપીયનો ઉછળી ઉછળીને લડતા હતા. એમની ચારેકાર મરણને મોકળું કરતી તોપો ગાંડી-તૂરખનીને ગોળાઓને વરસાદ વરસાવતી હતી. ઇટાલીની મુડીવાદી સેના ઉદાર ખતી મઘ હતી. મરણીયા બનેલા ઇથોપીયનો પર ઇટાલીના સરદારોએ એક કરોડ કારતુસો અને પચાસ હજાર ગોળા ખરચી નાખ્યા. ઇટાલીનાં વિમાનોએ હજારો ગોંઝ વાપરી નાખ્યા, ઇટાલીએ ઝેરી ગેસની ડોડીઓ કાલત્રી નાખી.

આખી રાત કાળરાત્રિ જેવી સમસમી રહી. માર્ચના ત્રીજ દિવસની સવારે સાયરનું શિખર ૭ હજાર ઇથોપીયન શમોથી પથરાઈ ગયું હતું. વિજયી ઇટાલીયનો સાયર પર પથરાયલાં શમોની દારમાળાઓ તરફ જોતા કાધુઓ જેવા ક્યાખને ઉભા હતા. સાયરની તળેટી નીચે ધવાયલાં ચિતકાર કરતાં પડ્યાં હતાં.

એ મરતાંની માવજત કરનાર કોષ સાચીદાર હતાં નહિં, એમના ધા ધોઈને સોંધુ સ્વર્ગ મેળવનારા દીનદયા વાળા પણ હતા નહિં, પાછ વળતા ઇટાલીના મુડીવાદે મોકલેલા મારાઓ એમનાં શરીરોમાં ખૂતી તરવારો ગોંચીને એમની પિડાઓનો અંત આણતા હતા.

૨૯—છેલ્લી તવારીખો

માર્ચની ૨૩ મીનું સવાર થયું ને તફારીના ધડિયાળમાં સાડા સાત વાગ્યા એક બીજથી ભયંકર રાત દિવસ નિહાળતી નજર લંબાવી એણે એક સરદારને સંબોધ્યો,

“હું કહું છું કે દુસ્મનો જે હાથમાં પડે તેમને મારી નાખશો નહિ, કેદી જ બનાવવા.”

“હ.” સેયુમ જોઈ રહ્યો. જાણે એની ફૂળતી નજર મરણને આરે ઉમેલા સહેનશાહની માનવતાને વિરાગથી નિરખી રહી.

પણ બીજીજ પછે માનવતા અને વિરાગની છાયાને વિકરાળ હસતી હોય તેવી એક ત્રણ મોટરોવાળા વિમાનની કાયા આખી ખીલુને અવાજથી ભરી દેતી ઝૂમી. સેયુમ છલંગ મારી ઉભો થઈ ગયો. સહેનશાહે શરીર ઉંચકી ચાલવા માંડ્યું. એકે ભયંકર નાદ માથા પર ઝમ્મતા મરણની આગાહી આપતો આખી ખીલુમાં પથરાઈ રહ્યો. બીજીજ પછે માથા

ઉપર મરણની ધમધમી ઉડેલી પાંખો સામે સેયુમે તોપ તાકી. માનવી માલીકના નક્કની લડાઈમાં જાણે એ ગેંડા ગાંડાતૂર ગંગડતા હતા અને ગજડી ગજડીને આગ્રેણુના વેરાનની ખીણોને ખોદી નાખતા હતા.

“એ.....હે...” ઉપર આકાશમાં એક અજકારો થયો. સેયુમથી ખૂસ પાડી દેવાઈ.

“સગમ્યું, સગમ્યું.” ઈંટાલીનું વિમાન સગમી ઉડ્યું હતું. સગમના વિમાનને જોવા ખોણની જખોલોમાં ધથોપિયતો ફૂદી ફૂદીને ઉડવા લાગ્યા.

પાંચ દુગ્ગર કેળુર ઝાંખાનીઆ (શહેનશાહના અંગરક્ષકો) એ આકાશમાં ભડકા કરતા વિમાનને હરખના પોકારોથી વધાવી લીધું.

“પણ આપણી આસપાસ ઈંટાલીના હજારો સૈનિકો ગોડવાઈને ઉભા છે, આપણાં નિશાન તાકીને ઈંટાલીની રોંઠડો તોપ દમદમી રહી છે,” શહેનશાહ પળવારના આતંદને સમેટતો બોલ્યો. એની ઘેરી આંખો ઉરકરાયા વિના મણતરી કરી રહી.

“પડો બગલો, આપણી જાવણીઓમાં ખબર અપાવો.” સેયુમ ઉતાવળો આવ્યો “ચોડાજ કલાકમાં આપણા પર હક્કો આવે છે.”

“આપણી જાવણીઓ!” શહેનશાહની આંખમાં એની છેલ્લી જાવણીઓ એક પછી એક પસાર થવા લાગી. એની સાથે ગદી લોહીનું છેલ્લું ટીપું રેડી દેવાના ઉદ્ધાસમાં ઉજળતા એના પાંચ દુગ્ગર અંગરક્ષકો (કેળુર ઝાંખાનીઆ) એની આંખ

સામે દેખાયા, એને રાસ કાઢાડા અને રાસ ગેટાશુની દુકડીઓ યાદ આવી એને ફીટારારી સાંભળ્યો એને ખોર યાદ આવ્યો. એણે સૌને તૈયાર રહેવાના હુકમો આપવા સેયુમને ધિરાંત કરી.

એણે ધયોપીયાના સ્વતંત્ર જીવનની છેલ્લી તવારીખ જોઈ, એના કાનમાં જીવનમંથુને જોડતી છેલ્લી સાંકળની રજૂખંજરી ખખડી ઉડી.

“આપણી સંખ્યા!” રહેનશાહે આંખો ઉંચકી સેયુમ પર ત્યાપી દીધી.

“પચીસ હજાર.”

“આજે વાર!”

“રવિવાર.”

“રવિવાર....” રહેનશાહ ફિક્કું હસ્યો.

“દુનિયાનાં તંત્ર વેપારી છે.....ઈસુ મુરખ બન્યો હતો બધા બનવાના છે.....” એ અટક્યો ને પાછો બોલ્યો “આપણે આજે સાંજે જ ઉપડી જઈએ.”

“હ” સેયુમ જોઈ રહ્યો.

“અને પર્વત રાતોરાત ઓળંગી જઈએ દુરમનોની ટેકરીઓ પર વૂટી પડીએ.”

“પર્વતો ને ટેકરીઓની વચ્ચેમાં નાનું મેદાન છે” સેયુમ બોલ્યો.

“એટલે આપણને કાવશે, આપણે તળેટીના ખડકોમાં તોપો ગોઠવી દઈએ કહે છે કે ખડકો ખૂબ મજબૂત છે.”

“હ” સેયુમ કણુલ ચ્યો ને બખડ્યો, પણ કામ કપરું છે” ટાણુલે અને ડેખારાના ઘાટની વચમાં પણ ઇટાલીયન ડાવણીઓ ગોઠવાઈ ગઈ છે, રાતને દિવસ હજારો ખચ્ચરો દારૂ ગોળાના કમલા ઠાલવે છે, મોટર લોરીઓ દોડાદોડ કરે છે, અને મોટી તોપો ગોઠવાય છે.”

“આપણે હારશું.....” શહેનશાહ ભવિષ્યમાં બેઈ રહ્યો.
“આપણે હારશું અને મારે અંત આવશે...ઈથોપીયા...”

“આપણે ત્રણ હારમાં હલો લઈ જઈએ અને આપ...”
સેયુમે વાત બદલી.

“શું”

તળેટીનાં કેકેટસ ઝાડનાં ઝૂંડોમાં વધારાનું લશ્કર લઈ...”

“લપાઈ રહું?” શહેનશાહની આંખો સગમી ઉઠી, “મને તમારી સાથે મરવાની પણ છૂટ નહિ.”

“ના, આજમુધી મેં આપના હુકમો ઉઠાવ્યા છે, આજે મારું ફરમાન...”

“તારું ફરમાન...?” શહેનશાહે શ્વાસ ખેંચ્યો.

“આપણે પર્વતને કેટલા કલાકમાં વટાવી જઈશું?”

“રાતના અગીઆરે”

“આઠ તો વાગ્યા છે” શહેનશાહે ધડિયાળ બતાવી.

“મેં આપના હુકમ પહેલાં જ આપના નામમાં બધી ડાવણીઓમાં ફૂલ કરવાનાં ફરમાન પહોંચાડી દીધાં છે.”

“એમ! તારું ફરમાન.....” શહેનશાહ ફિક્કું દરચો.
“અને હલો?”

“બરાબર એ વાગે, મધરાતે”

“શાબાશ” રહેનશાહ સેયુમની તારીફ કરી રહી.

“આપણી તોપો ધટાલીયનોને ઉડાડશે” સેયુમની આંખમાં તોફાન ચમકી ઉઠ્યું.

મધરાતે ઇયોપીયાનું લશ્કર પર્વતની બીજાબાજુ ગોડવાતું હતું. મધરાતે જ ઝાંખાભુરા પ્રકાશમાં ઇયોપીયાના પડછાયા યુદ્ધના આખરી ફરમાન લેતા હતા. ધીમેધીમે અધારાં ઓસરતાં ગયાં ધીમેધીમે સવાર પહેલાંની સખ્યાનો ઝાંખો પ્રકાશ પથરાનો ગયો. ધીમેધીમે રાતા આકાશની પાછળથી ઇયોપીયાનો સુરજ બહાર આવવાની તૈયારી કરતો હતો, રાતા સુરજની પાછળથી ધટાલીના સાથીયાવાળાં પાંચ વિમાનો નિકળી પડ્યાં, અને અગ્નિ વરસાવતાં ઉડ્યાં. તળેટીનાં ગામ પર અમીની જવાહા ઝંબુકી.

વિમાનો ઉડતાં હતાં. અગ્નિ વરસતો હતો, ગામ સળગતાં હતાં. ધુમાડાના ગોટા આકાશમાં ગળગતા હતા. કેકટસને કુર્મની વનરાજીઓએ એની સોડમાં લપાતા વાધને દીપડા જોયા હતા, આવા ધટાલીયનો નહોતા દેખ્યા, ક્ષત્ક્રમ કરતાં ઝરણાંની કુદરતે કિલકિલાટ સાંભળ્યો હતો આવાં અથોર ગાણાં નહોતાં સાંભળ્યાં. ઇયોપીયાની ધરતીએ ક્ષત્ક્ર જોયો હતો નફાખોરીની આવી ખૂનખાર મરણી કદિ દીડી ન હતી.

જન્ને બાઝુ તોપોની હારની હાર જરાડી ઉડા. લોહી રેલાતું ચર્મ ગયું, મરણ મહાલગ્ન માંડ્યું.

“શીટારી તફારી!” ઇયોપીયાના જાવણીમાંથી રહેનશાહની જૂમ સંભળાઈ.

ફીટારારી તફારીતું નામ ચાર બાબુ ખખડી ઉત્યું.

“જી” ફીટારારી આવી ઊભો.

“પેલો પર્વત દેખાય એ ઝડીથી હંકાય છે” શહેનશાહે હાથ લંબાવ્યો. ફીટારારી એ પર્વત પરથી એની લારે નજર શહેનશાહના હાથ પર ફેરવી અને અચ્ચર જોઈ રહ્યો.

“એ પર્વત પર ફૂચ કરો અને દુશ્મનોને તે લેતા અટકાવો” શહેનશાહે આમળ ચલાવ્યું.

જાણે કંઈ જ સમજાયું ન હોય તેમ તે ખાલી નજરે તાકતો ઊભો.

“અમલ કરો, એકદમ” શાહી ફરમાન ઉતાવળું થયું.

“અમલ કરો!.....” ફીટારારીની જીભ ચોટતી ખેલી,
“અમલ કરો છું, મારી પાસે પચાસ માણસો છે.” એણે નિશ્ચય કર્યો. “અમારી આખરી પચાસ ત્યાં કરશું.” એ નમન કરી ચાલતો થઈ ગયો.

૨૦-એકલવાયો

બાર બાર કલાકથી ધરતી ખેંચતી હતી, રાતવેરાન બનતાં હતાં, આકાશ ધુમાડોયું બનતું હતું. ગામનાં ગામ ધરા-શાયી થતાં હતાં. મરતાંના ચિહ્નકાર વધતા જતા હતા. ગોળીઓના વરસાદ ધાડા થતા હતા. તોપોના બરાડા વિસ્તાર પામતા હતા.

રાત પડતી હતી. શહેનશાહની આસપાસ ધવાયલાં ને બૂખ્યાં, નિરાધાર ટોળાં સળગી જતાં ગામોમાંથી આવતાં જતાં હતાં. “ધયોપિયાની ધરતી પણ છેલ્લી મિજબાની માણી લઉં” શહેનશાહે હાવણીમાંની વસ્તુઓ ગણાવી. શહેનશાહે અનાજના કોઠાર ખુલા મૂકાવ્યા, પીણાંના પ્રવાહો છૂટથી વહેવડાવ્યા.

“નીકળી નાસો” રાતના સાડા નવે એક છેત્રો સદેશો શહેનશાહના ટેલિફોનમાં બોલતો હતો.

“એઈલાનો એક જ માર્ગ ખૂલ્યો છે. પૂરેપૂરો સત્તામત તો નથી જ પણ સમય જરો નો વેરાઈ જશે.” શહેનશાહે સમેટવા માંડયું.

“સતો સત પર્વત ઉતરી પડો” પાછો ટેલીફોન ઉતાવળો બોલ્યો.

શહેનશાહે ગપ્પા ગાંડ્યા સાથીદારો સાથે પ્રયાણ શરૂ કર્યું. શહેનશાહની આસપાસના આકાશમાં અધારામાં વિમાનો ઉડતાં હતાં. જોયા વિના જોંગ વરસાવતાં હતાં.

એક ચીસ પડી. શહેનશાહનો કાફલો ધૂમાડાને ધૂળના ગોટામાંથી આગળ વધતો હતો.

“આગળ ચાલો, એ તો...એ...એના પગ ઉડી ગયા છે, બચે એમ નથી” એક અવાજ બોલ્યો. તરફડતાં શરીરો પડતાં જતાં હતાં.

અને ઇથોપીયાની ખરતીને લોહી પાતાં સમી જતાં હતાં.

“આખું કે!” શહેનશાહનો ભારે અવાજ કામ્રને પૂછતો હતો.

“શુ!”

“નરકાગાર — નિમકદરામ આગ્રેબુએ એના ઇટાલીયન શેઠાના નફા માટે રચ્યું છે તે?”

“હા, હા, આવી લાગ્યું છે.”

“તો સમાસનો” શહેનશાહના હોડ ફફડ્યા. એકે એકના અંતરમાં લપંકર પડવા પડ્યા. દુશ્મનોને મળી ગયેલા આગ્રેબુએ એ વિભાગને નરકાગાર બનાવી મૂક્યું હતું. એ આખા વિભાગ વિભાગ પર હજારો ખચ્ચર ને ગધેડાં સડતાં પડ્યાં હતાં, સેંકડો સ્ત્રી-પુરુષોનાં શબ ખડકાવાં હતાં.

રસ્તો સાંકડો આવતો હતો. શહેનશાહ એનાં સાથીદારો સાથે ચૂપચાપ આગળ વધતો હતો. મરુણી ગધે માથાના તંતુઓને ઝહેરા કરી મૂકતી હતી. ઇટાલીયન મારાઓએ રસ્તા નરકાગારમાં આંખ વિનાનાં ગધેડાં પડ્યાં હતાં, બોંબથી ફાટી ગયેલાં પેટવાળાં ખચ્ચરો મુતાં હતાં. માણસોનાં આંતરડાં અટવાતાં હતાં, માથાનાં તુમડાં અથડાતાં હતાં.

“મરુજ સારો છે તે આ માણસના દમને ઝટ મૂકવી દે છે” લોહીનાં મુકાઈ ગયેલાં ખાખડાં તરફ જોતો શહેનશાહ બબડતો હતો.

“આટો ગેબર” શહેનશાહની બાલુમાંથી એક જથ્થો રાક નાખી બેસી ગયો. એના પગમાં એક શરીર તરફડતું હતું. તરફડતા શરીરમાંથી એક હાથ ઉંચકાઈને પાણી માગતો હતો.

“આટો.....” અમીનો બરેલો શાહી હાથ મરતા ઇથિ-પીયન પર ફરી રહ્યો.

“મારો દિકરો.....” ઝાડને ઓથે પડેલા એક રાતા માંસના ઢગલા તરફ પેલાએ મિચાઈ જતી આંખો લંબાવી. એનો જીવાન દિકરો દુશ્મનોની ગોળીઓથી કાચાઈ ગયેલો પડ્યો હતો.

“એ દેખાય...” શહેનશાહ મરતાં ને મરેલાંની હરોળ-માંથી માગાડવાના કિલ્લાની ચારે કાર એતેલો દાવાનળ દેખી રહ્યો. એ પકાડી કિલ્લાની આસપાસ સેંકડો ધરબાર ભડમડી રહ્યાં હતાં.

“એ બેસ! રાસકાસાનો દિકરો, આગળ જાય છે.” કાંઈએ આવીને કહ્યું.

“કેમ! જ્યાં જોવું છે?” ગીતીના એક આવાસમાં સહે-
નસાદ થોડા દલાકના આરામ પછી ઉકતા હતા.

“હા, આખા ગામનાં ગામ સળગે છે, મદદનાં કા-
લાગી ગયા છે. રસ્તો ચોકખો કરાવવો પડશે નહિ તો સડતાં
શરીરો.....”

“હાલે, હાલે...” સહેનસાહે વચમાં કહ્યું ને ઉમેર્યું “પણ
આપણે ઇલાકીયનોની લીલચાલ વિશે જાણવું જોઈશે, અને
આપણે આપણે એડીસઅગાના રસ્તો....”

“સક્ષાત્ત છે, પણ જરાક જલદી...આપણે વારાહેઈલિ
થઈને જવું જોઈશે” આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયો.

“પણ કેસી તો પડ્યું ને?”

“હા, અને એડીસઅગાના સમાચાર નથી પણ એનું
ભાવી દલાકોમાં ગણાઈ જશે.”

“હા” સહેનસાહની આંખો કઠોર વિરાગ પામી રહી.

“ઠીક તૈયાર કરો” એણે ઉભા થતાં કહ્યું.

“તૈયારીઓ થઈ ગઈ છે, આપણે ઉપડીએ જેમ અને
તેમ જલદી.”

“આલો આલવા માંડીએ” સહેનસાહે પગ ઉપાડ્યા.

“કેટલે દૂર...!” વારાહેઈલિથી થોડે દૂર એક દોડના
થોડાવારે સૌને અડધાના દતા. સહેનસાહ આતુરતાથી
પૂછે દનો.

“ઝેબેગ લિડાવે છે, પણ.....”

“પણ શું? કેટલા છે?”

“બસો મંટાલીયન ઘોડેધારો.”

“તમે સૌ શું ધારો છો?” રહેનશાહે આસપાસ વિંટળાવવા છેલ્લા સરદારોની સલાહ માગી.

“વારા હેઈલુથી જ જઈ શકાત પણ ત્યાંના નાયક નાસી છૂટ્યો છે, આપણે એકે ભેખમ ખેડવું ન ભેખએ.”

“તો પછી...!” રહેનશાહ ભેઈ રલ્યો.

“ડોખાથી હરા જઈએ અને ત્યાંથી લોરી રસ્તે અમામા” સૌ સંમત થયા.

૩૧-વિદાય

એ બેઠો હતો, યુથોપીયાનો ચહેનશાહ, હુદાતી ચહેનશાહ તના ખડેર જેવો, ચિતકાર કરતા પટકાર્ષ પડતા યુથોપીયાના જીવનના ઘુંટાતા શ્વાસ જેવો. આઠે પહોર એના કાનમાં મરણના અવાજ ઉભરાતા હતા, દુઃખની, શોકની, નિરાશાની, રાખની ગંભીર મૂર્તિ જેવો એ સખ્ય બેઠો હતો, નાચે હાલશોજ નહિ. તોય એ હાલ્યો. ચહેનશાહની જેમ ઉભવા માંડ્યો એનો ઉકતો દેહ, આરસની પ્રતિમા જેવો પ્રતિભાવાન લાગ્યો. એણે અગાસીની કિનારી પર હાથ ટેક્યો. એ આખા આડીસ અખાખાના લોહી નિગળતા દેહને એકજ નજરમાં અમાનુષિ રીતે જોઈ રહ્યો. યુથોપીયાનું પાટનગર વિકસળ હસતું હતું, એનાથી હસાયું નહિં, એણે અંદરના જીવનની સંજ્ઞા જેવી જલથી સૂકાતા હોઠ પર ઉડતાં અગ્નિ ચોપડ્યાં.

“બાપા, બાપા.....” એક કારમી ત્રીસ એના શરીર પર વિંટળાઈ વળી, એનામાં જીવન જગ્યું. “મારાથી નથી જોવાતું” શહાઈએ એની જાતીપર મોહું લંકી દીધું.

“ તું હજી નાની છે, ટેવાઈ જવાશે, મારાથી જોવાય છે ”
 ઇથોપીયાના શહેનશાહનો હાથ એની બેટીની પીઠ પર પથરાયો.

“ આપણે પરવારી ગયાં. બધી સરદારોપરથી માઠા સમા-
 ચાર આવે છે, અને આપણા સિપાઈઓનાં ટોળે ટોળાં ડાડ્યાં
 આવે છે, બધા અપંગ થઈ ગયાં છે, કાઈની આંખોમાં ઉતરગાઈ
 ગઈ છે, કેટલા સાવ નાગા છે, ઘણાની ચામડી ઉખડી ઉડી છે,
 ગેસથી ઘણાંના શરીર બળી હાયાં છે, ડાસાઓ, ડાસીઓ,
 છોકરાઓ છોકરીઓ, નાનાં બાળકોના ચિત્કાર, મારાથી એ નથી
 દેખાતું.....” શહાઈએ રડી દીધું.

“ હું તેજ જોઉં છું ” શહેનશાહતની છેલ્લી પ્રતિભાનો સુકો
 અવાજ આવ્યો, “ તું તૈયાર થા, આપણે જોખમમાં છીએ ”
 શહેનશાહ જોઈ રહ્યો. શહાઈ જોઈ રહી. બન્નેની આંખોએ
 એકબીજા પર કારમી નજર ઠેરવી.

“ એ ગોરાંઓ બધાં હરામખોરો છે, મેં રાષ્ટ્રસંઘની
 મહિલાસમિતીની અધ્યક્ષને કેટલી અરજી ગુજરી કે ભગવાનને
 ખાતરે અમને મદદ કરો, તમારા ભાણ્ણાઓ, તમારા દિકરાઓ
 અને તમારા બાપોઓને અમારી પ્હારે ધાવા વિનવો. અમારાં
 વતનીઓને અમારાં કુમળાં બાળકો છટાલીના વિમાનોમાંથી
 વરસના ઝેરી ગેસમાં સળગી મરે છે અને.....”

“ અને જો પેલાં વિમાનો આવે ” શહેનશાહે દૂર સ્થિતિ પર
 દેખાતાં ટપકાં જેવાં વિમાનો પર હાથ લગાવ્યો. “ એ લોક
 કંઈ કરવાના નથી. એ બધા ચોરનાભાઈ ધંટીયોરો છે,...”
 એનો અવાજ ધુંટાતો બોલ્યો “ મેં એ રાષ્ટ્રસંઘને અરજી
 ગુજરવામાં કંઈ બાકી નથી રાખ્યું. રાષ્ટ્રસંઘનો ધાડપાડુઓની

છુંટ સાચવનારી જમાત છે. ફાન્સે આ હત્યાકાંડને સંમતિ આપી છે, બીજાને કાંઈ પડી નથી, મને એક અંગ્રેજમાં વિશ્વાસ હતો, કારણ કે આપણને મદદ કરવામાં એનો પોતાનો જ સ્વાર્થ હતો પણ એ વેપારી સરકારના નફાના હિસાબ જીદ નીકળ્યા હશે... તને ખબર છે...?" એની આંખો કંઈક ભેળ્લી રહી "અમીરની સલામાં સેમીને આપણે ત્યાં મરણ વરસાવતા ઝેરી ગેસનો સવાલ માર્યો ૨૪ મીએ નીકળ્યો ત્યારે હોલીફિલ્ડે જવાબ આપ્યો કે એ વાતની હજી મારી ખાત્રી થઈ નથી, આપણે એ માનવામાં ઉતાવળ કરીએ તો ઇટાલી જેવા એક મહાન દેશની આબરૂ પર હાથ ઊગાડ્યો રહેવાય "

"હે !" સહાઈ અંગ્રજીમાં જાણી રહી એની નજર સામે એ ધાડપાડુઓની માતા રાષ્ટ્રસંઘ લોહી નીગળતી ને લાજ દેવાતી ઇથોપીયનનારીનો બપોર ઉપહાસ કરતી લાગી.

"હા, અને ત્યારથી મેં આશા છોડી પશ્ચિમની વેપારી સરકારોનાં બધાં વચન જુડાં છે, એમની સાથેની બધી સંધિઓ ખોટી છે, એ સૌ ગુંડાના સામરિનો છે, આજનો આ દિવસ આપણે માટે છેલ્લો છે, કાલ જાણે રાત ફરી બપોર પડશે, આપણે ઉપડી જવું જોઈશે હમણાં ને હમણાં....." સહેનચાહે પુઠ ફેરવી.

"ક્યાં જાવ છો !" સહાઈએ ક્ષિતિજ પર દેખાતાં રૂપકાં જેવાં વિમાન તરફ બીકથી જોયું, ને જૂમ પાડી.

"સમય થયો છે, આપણું પ્રધાનમંડળ મળે છે, તુંપ આવી લાગ " એણે ચાલવા માંડ્યું.

"પણ ક્યાં !" પાછી સહાઈએ જૂમ પાડી.

“ શાંતિને સાચવી રાખવાની આજ કસોટી છે, આકરી ન
યા, વિશાળ મહાલય તરફ આવી લાગ ” શહેનશાહે ચાલવા
માંડ્યું.

રાજસભા છેલ્લીવાર મળી હતી. ચારેકાર લોકોની હક દૂર
દૂર ઉભરાતી ઉભી હતી. શહેનશાહ ઉતર્યો, એક ભયંકર શાંતિથી
સૌ ચમકી ઉઠ્યાં. હજારો નજર તફારીપર તાકી રહી. એ કેવો
લેવાઈ ગએલો લાગતો હતો ! ચાક, દુઃખ, નિરાશાના એના
માથામાં કેવા આકરા ધબકારા ઉઠતા હતા ! રાજનો ભાવબર્યો
ને ખુશનુમા ચહેરો આજે કેવો ઝડપાઈ ગએલો કેખાતો હતો !
મુથોપીપન જનતાએ એના પગલાં પહેલીવાર લથડતાં દીકાં,
“ હેઈલ સેલાસી ” એક મોટી ચીસ જેવો પોકાર, મહેલની
આસપાસથી દિવાલને ઘેરી વળ્યો.

પાછી ભયંકર શાંતિ પથરાઈ. શહેશાહે આસન લીધું.
“ લોરેન્ડો ! ” એનો અવાજ લથડ્યો.

પાસેથી એક પડખાયા જેવી આકૃતિ ઉભી થઈ, એક હતાશ
થએલો હાથ લંબાયો. લોરેન્ડોએ રાજના હાથમાં નારીજવાને
માટે તૈયાર થએલી ચોળના મૂકી. તફારી (હેઈલ સેલાસી)
તાકી રત્યો. એણે લોરેન્ડોને બેસી જવા ઈશારત કરતાં કહ્યું
“ બારટન ”

એક અગ્રિજ શરીર ઉંચકાયું.

“ તમારી સરકાર ઇંટાલી સામે મૂકાયેલા ઝુનીવાના પ્રતિ-
બંધો લંબાવશે એમ તમને લાગે છે ? ” શહેનશાહનો સવાલ
આવ્યો. બારટને માથું હલાવ્યું “ ના શહેનશાહ, એ તો એક
પ્રયોગ હતો, ને.....”

“ નિષ્કળ ગયો છે ” શહેનશાહે પૂરું કર્યું ને તિરસ્કારથી કહ્યું, “ પ્રયોગ ! વેપારી સરકારોના બધા પ્રયોગ.....”

“ વૈજ્ઞાનિક હોય છે નામદાર ” બારટન વચમાં બોલ્યો :

“ હા ” તફારી બચકર હસ્યો “ વેપારી સરકારનું વિજ્ઞાન યુરોપની પ્રયોગશાળાઓમાં ફાસીક્રમને જન્માવે છે પણ એ બાળક મરેલું સાંપડવાનું છે ને એની સુવાવડી માતાનું મરણ લાવવાનું છે.....અને તમે ? ” શહેનશાહે ફેંચ પ્રતિનિધિ પર આંખો સ્થાપી “ તમે શું ધારો છો ? ”

“ આપ આડિસઅબાબાનો બચાવ કરવાના છે ત્યા પ્રપત્નને મોકુફ રાખી પાટનગર છોડી દો તેજ હીક છે કારણ કે એથી ઇટાલીનો પાટનગર પર આકાશી દરલો થશે અને ત્યારે યુરોપની અને બીજા દેશોની અહીં વસ્તી પ્રગ્નઓની ઇટાલીનાં વિમાનો-માંથી વરસના બોંબ અને ઝેરી ગેસથી ભારે ખૂવારી થવા સંભવ છે. ”

અમેરિકન પ્રતિનિધિએ પણ સચકાતા પેટની ફુંક પર હાથ ફેરવતાં હા બધી.

“ કાસા ! ” શહેનશાહનો કારમો અવાજ આવ્યો. પાછળથી કાસા હિમો થઈ ગયો. “ હું તમારી સલાહ માશું છું ”

મારી પણ એજ સલાહ છે, આખરે બધમાં છીએ. દુરમનો ઝેરની આગ રેલાવતા આગળ વધે છે. નસીબુ મરવા પડ્યો છે, ટાપા નાસે છે, ઇટાલીયનો આવી પહોંચશે, આડિસઅબાબાની આખરી પનો.....

“ અરી ડેટલીક સંખ્યા છે ? ” શહેનશાહે વચમાં પૂછ્યું.

“ દસ હજાર ”

“ મારી સાથે આવો ” રાત્રીએ કાસાને ઉઠતાં કહ્યું. કાસા બોલ્યા વિના ચાલ્યો. અને ખાનગી મસજીદ કરવા સાથેના ખંડમાં ચાલ્યા ગયા.

“ તમે સવારમાં ઉપડી જાવ ” રાસતકારી મધરાતે એની રાણીને સમજાવતો હતો.

“ ક્યારે ? ”

“ શનિવારે, એટલે સવારમાંજ, આજે શુક્રવાર છે ” તમારા વિના નહિં, તમે પશ્ચિમની સરહદ પર ન જાવ, અમારી સાથે આવ, અહિં તમારું હવે કામ નથી રહ્યું, પશ્ચિમમાં ગાળા લોક છે, તમે પકડાઈ જશો.

“ પણ કાસા શું કહે છે ? ” રાત્રી બાબુએ બેઠેલા એક છેલા સાથીદાર તરફ ફર્યા.

“ એજ ” અવાજ આવ્યો. તમે પણ જીજીવી પહોંચી જાવ ને ત્યાંથી યરોપ ”

“ હું..... ” રહેનસાહના સખ્તો લથક્યા.

“ હવે વખત નથી, મેં માફ આપું જીવન તમારાં ફરમાનો ઉઠાવ્યાં છે, આજે મારી એકજ વિનંતી..... ”

“ ના, ફરમાન, હું માથે ચઢાવું છું ” તકારી ફિક્કું હસ્યો, ને બચડયો “ હું યરોપ જઈ..... ”

“ હા ” કાસાનો મક્કમ અવાજ આવ્યો.

“ સવાર થવાને કેટલીવાર ? ”

“ ચાર કલાક, સ્ટેશન પર ગાડી તૈયાર છે, જીજીવીમાં કેપ્ટન મોરગાનનું જલ્દજલ્દ તૈયાર થઈ છે ” રાણી હિતાવળી થતી બોલી.

“ હું ય તૈયાર છું, નિરાશાની મૂર્તિ જેવો તકારી જોડ

રહ્યો, “ ૧૯૩૫ ની શરૂઆતથી મેં જૂઓ પાડવા માંડી હતી કે રાષ્ટ્રસંઘનો એકત્રિત સામનોજ યુથોપિયાને બચાવી રાકશે, એ ગુડામુડીવાદની વેપારી સરકારોએ મારો કેવો લયંકર ઉપહાસ કર્યો છે ? એ બધાં અપમાનોને અપનાવી લઈ લું પાછો શ્રીમંત-શાહીના દોરને ચલાવતા પૌશાચિક પશુઓ પાસે દાઢ માગવા નહિ છું ” એની આંખે અધારાં આઝ્યાં, એણે માથે હાથ દીધો.

“ ઈ...લી...ઓ...” એક મોટા અવાજ સાથે કારમી ક્રિડીયારીથી જાણે આખો મહાત્મ્ય મંધરાતે કંપી ઉઠ્યો. ત્રણે જણુ અમકીને ઉભાં થઈ ગયાં. સહાઈએ લાત મારી ખારણાને ખોલી નાખ્યું ને અંદર આવી ઉભી. એની આંખો ફાટી ગઈ હતી, એના પગ ફૂંજતા હતા, એની જાતી ભેરથી ઉછળતી હતી. એણે રાક નાખી.

“ મા, મેનેન ”

“ બોંબ પડ્યો ? ” રાણી મેનેને સહાઈને દાખી દેતાં પૂછ્યું.

“ આપણી બાઈઓ સુગંધ જઈને પડી છે. આપણો ઘોડાનો રસાલો ઉડી ગયો, આપણે..... ”

“ મેકાનેન ! ” રાણીએ રાક નાખી

“ મેકાનેન જીવતો છે, મુરખો છે, એરેપ્લેનનો સામનો કરવા તોપચીઓની જાવણી તરફ દોડતે ધોડે ઉપડી ગયો ”

સહાઈ ઉતાવળી થઈ.

“ મુરખ નથી ” તકારી પાસે આવ્યો. “ મારા પછી એ સહેનચાહ ચલાવો હતો ” બોલતો સહેનચાહ બહાર આવ્યો ગયો. એણે બહાર નીકળીને હુકમ આપ્યો “ ઝીંબીના દરવાજા પરની નોજતો ભેરથી વગડાવો. ”

મહાન મેનેજીકના મિજ્યાની ખંડપર આવેલા ગીબીના દરવાજે નોખતો ગમડો ઉઠી.

“લીલાપીગાને રાતો વાવટો ફરકાવો” બીલું શાદી ફરમાન નીકળ્યું.

યુથોપીયાની વિદ્યાતી ચહેનશાહતનો ત્રિરંગી વાવટો છેલ્લી વાર ફરકી ઉઠ્યો. વાવટાના પાવા પાસે બેઠેલો આરસનો બચકર વનરાજ ગળે છેલ્લીવાર ફેરાવાળી ઉઝાળી રહ્યો.

વિશાળ મહાસયના રંગમંડપમાં છેલ્લી રાત્રસભા ખિતિજને પેસે પાર આથમી જતા ચહેનશાહનો શાદી “અવાજ” (અવાજ) સંમિળવા ભરાઈ બેઠી હતી.

“હેમલ સેલાસી” સભા આખી ઉભી થઈ ગઈ. તફારી આવ્યો, ને ઉભો. શાદી અવાજ સંભળાયો.

“રાસ ગટેશુ, ડેડીઆઝ અને રીટારારી તથા લશ્કર લઈ પાટનગર પર આવતા દુશ્મનોને રોકવા ઉપડી ગયા છે, અને હું વિદાય લઉં છું” ચહેનશાહના છેલા અવાજમાં યુથોપીયાનો ક્યોક્યુ કકળી ઉઠ્યો. ગળે યુથોપીયાનું જીવન ચહેનશાહના સાદમાં ચિત્કાર કરતું હતું, “હું ગઉં છું. તમે સમાંલતે. વેપારી સરકારોએ દોષ દીધો છે. ઈલાહીના મુડોવાદી ગુંડાની પુત્રી સેના ડેબગુની લગોલગ આવી પહેંચી છે.....” એનો અવાજ ભરાઈ આવ્યો. “હું ત્યાં જઉં છું ન્યાં મુડોવાદી નફાખોરીનાં પાખંડી રાત્ય છે, હું તેમની પાસે ન્યાય માગવા જઉં છું જેમણે ન્યાયનો ઉપહાસ કર્યો છે. હું તમારી સૌની વિદાય લઉં છું, આપણે સૌ એકબીજાની.....” એ આગળ ન બોલી શક્યો. આખી સભા આરસમાં કેનરાઈને બેઠી હોય તેમ અવાક ખની અનિમીશ જોઈ રહી.

૩૨-અખાખાની કતલ

સુપાર પડવાને થોડી જ વાર હતી.

રાણી મેનેનના લતામંડપ પાસે યુથોપીવાનું પ્રધાનમંડળ ઉભું હતું. એના માયાના લાસ્થી ચગત્રાષ ગએલો ઇંત્રિય બહાર ખુરશીમાં લગેલો થઈને પડ્યો હતો. ઝીરાક એના વધી ગએલ હમના ગુચવાતા થાસને આરામ આપવા ચાંબલ્યાને અડેલીને ઉભો હતો. જ્યોર્જ એના લાકડના ખભાને ટેકવી શાંતિથી રાહ જોતો હતો. મીરા અંગ્રેજી પોરાકમાં ફિક્કો જોઈ રહ્યો હતો. રથેન્સર સાફાર્દની આંખોમાં કાણું પાડતો હોય તેમ તાકતો ઉભો હતો. લતામંડપથી થોડે જ દૂર થોડાક યુથોપીયન જુવાનોનું એક જુથ ગણે ઝંપલાવતા જીવન જેવું અધીરું ખડું હતું.

“ખીર, ખીર...” એક ગેળી અવાજ આવ્યો. ખૂમ પાડ્યા વિના સૌ દટ્ટાર થઈ ગયા. રાડ નાખ્યા વિના સૌ હતા ત્યાં જ ઠરી ગયા. “ખીર, ખીરે!” આખા લતામંડપમાંથી માણસનો જ હોય તેવો, એક દબાયેલો બીધેલો અવાજ ફફડા જેવો પથરાયો. લતામંડપને મોખરે ઉભેલું પ્રધાનમંડળ ચમકી ઉઠ્યું.

ચમકેલા જીવનમાં થઈ એક રાત્રી જેવું માનવી ચાલ્યું આવતું હતું. એનો એક કાન ઉખડી ગયો હતો, એક આંખમાં કાણું પડ્યું હતું. આખા ચહેરા પરથી ચામડી લોચો થઈને સરી પડી હતી. એના હાથપગ ને સાથળમાં ઘા ફાટ્યા હતા. “હું જ, હું...બીર” જેલો પાસે આવ્યો. સૌ એક પગ વાર અવાક ઉભા.

“હું ઓજખાતો નહિં હોઉં, પણ હું જ આવેના બીર છું, ઈજનેર.” બીર સૌને કંપાવી રહ્યો.

“મારાથી જીવાશે નહિં...પણ તમે સાહને કહેજો કે મારી સાથેના બધા કામદારો ઈટાલીના જોખ નીચે ટુકડે ટુકડા થઈને પડ્યા છે, જીવ્યા ને નાકા તે ગેસમાં સળગે છે, અને હું...” બીરનો અવાજ લથડ્યો. ટગમગતી એક આંખ હોલવતા દીવા જેવી ચમકતી ફાટી રહી. એનો પડછંદ દેહ પટકાઈ પડ્યો.

સભામંડપનું બારણું ખખડ્યું. સૌ ચમકીને અકબલ ઉભા. બારણામાંથી ઉઘાડા પગવાળા ગ્રાણીના છેલ્લા નોકરો નીકળ્યા ને તફારી અને એના મેનેન માટે રસ્તો કરતા આગળ ચાલ્યા.

બારણામાં એ દેખાયો “હેઈલ સેલાસી” એક મોટો અવાજ બરાડી ઉઠ્યો. એ આગળ આવ્યો ને ચાલ્યો. એનો આખો ચહેરો લેવઈ ગયો હતો, એની આંખનાં અમી પડી ગયાં હતાં. એ ચાલતો હતો, એના પગ જમીનને અડે છે કે નહિં તેની એને ખબર નહોતી, એનાં અંગમાં લોહી વહે છે કે નહિં તે એ જાણતો નહોતો. એના હૃદયના ધગધગા એને છેતરતા હતા, એની પાંસળાઓ નીચેનાં ફેફસાં જાણે ઉડી જતાં હતાં. એની પાછળ મેનેન નીકળ્યા. મેનેન પાછળ શહાઈ હતી અને શહાઈ જોડે મેકાનેન ચાલ્યો. બધાં ચાલતાં હતાં, ચૂપચાપ.

થોડી વારે કાસાએ ટેલીફોનમાં ઈમરને અવાજ આપ્યોઃ
 “શહેનશાહને લઈ ટ્રેન જીજુટી પહોંચવા ઉપડી ગઈ છે,”

આમહારિફના ટેકરા ચડતી ઉતરતી ગાડી વાંકીચૂંકી ચૂપ-
 કીપી ચાલી જતી હતી. ગાડી અંદરનું ચાહી કુટુંબ ગાડી નીચેથી
 સરી જતી ઇથોપીયાની ધરતીના કણેકણને નીરખી રહ્યું હતું,
 ઇથોપીયાની વનરાજીઓને, પર્વતોને અને કારમી કરાડોને ગમતાથી
 ભેઈ રહ્યું હતું. બહાર ઇથોપીયાના પ્રાણુ સાથે જોડાયેલા એમનાં
 જીવનને કામ કાળનાં પાશની બળો ઉતરડી રહ્યાં હતાં.

“શહાઈ” ચાલતી ગાડીના કબજામાં બાપાએ એની બેટીને
 હાથ ભેરથી ખાધો. શહાઈ ભેઈ રહી. તફારીએ આગળ ચલાવ્યુંઃ
 “ઇથોપીયાની પ્રજાને મેં કાઈ પણ દેશો નથી દીધા, મારો એક
 એક વિચાર એના સુધારાનો થયો છે ને મારી એકએક ઈચ્છા.”
 શહેનશાહના ગળામાં અવાજ અટક્યો.

“તમારી ઈચ્છા બર ન આવી...ક્યાંથી આવે? આજે તો
 વેપારી સરકારની ઈચ્છા, ઝરી ગેસનો સુધારો બળવાન બનાવે
 છે, પણ તમને સતોષ.....”

“અને સતોષ” શહેનશાહના શબ્દો હોઠ પરથી ઉડી ગયા.
 બધા શબ્દોને સમાવી દેતું એંજીન હોય તેટલા ભેરથી ધમધમતું
 દોડતું હતું.

અખાખા બગ્યું. એની છાતીપર ઓથાર ચડ્યું હતું. ધખ-
 કતી છાતીની ધમણો ફાટતી હતી, એનાં ચુંચાતાં અંગ લોહીથી
 ગળતાં હતાં, એના વીંખાતા વાળ મુળમાંથી ચૂંટાતા હતા. એની
 આંખોનાં આંસુ લોહી ટપકતાં હતાં. એ ઝંખકીને બગ્યું ને
 બગીને બગ્યું.....“શહેનશાહ સીધાવી ચલા.”

સવારના સાત વાગતા હતા. સુરજ ઉગતો હતો. ઉગતા સુરજમાં અમાજાનું આયમતું જીવન અંતકાળના સન્નિપાતમાં સંપૂર્ણ સંગવળી ઉઠ્યું. જાણે એ એના આવેશના આવેશમાં વિકરાળ હતું. એના હાસ્યના ખખડાટમાં લોહીના ઉત્કાંચની છાનો ઉડી. જાણે આઠ હજાર શીટની ઉંચાઈએ રાતા ફૂવારા ફાટતા હતા.

“પણ આ છે શું?” એસી હોટેલના એક ઝંખામાંથી યુરોપના એક છાપાનો પ્રતિનિધિ આંખો ઓળતો રાડ નાખતો હતો.

“ગીખીના જન્મે દરવાજા ખૂલી ગયા છે, સાહેબ; રાહેનચાહ ગયા છે. સાહેબ મુસો...આવીને આજ લગાડે ત્યાં મુધી અમાખા આઝાદ છે, બાપુ!” એક યુથોપીયન નોકરે આવીને સમજાવ્યું.

“પણ બેચેના! આપણું શું?”

“આપણું!.....સી ખમર....!” બેચેના જોઈ રહી.

“શું કરું.....સાહેબ!” એ બખડી.

“કેમ?”

“તમારા લોક.....” એ બોલી,

“હા, મારા લોક દરાખોરો છે, પચાહીરો છે, ઉજળા લેખાશમાં બહારવટું ખેડનારા બહારવટીવાઓ છે, માથુસાઈને રંગડનારા રોગીઓ છે. કોણ શાદીવાદમાં એ નથી હોતું? ને કોણ વેપારી જમાન જુદા હોય છે? દેશ કે ઢાળ ગમે તે હો!” પ્રતિનિધિ યુરોપની જાતને ઉકેલતો હતો, હોટેલની નોકર બાઈ સમજ્યા વિના જોતી ઉબી હતી.

“પણ આપણે ભાગ્યું જોઈએ,” એ એકાએક બોલી ઉઠી, “અમારા રોકે કહાવ્યું છે કે જનમાલના જોખમદાર અમે નથી.”

“પણ ભાગ્યું ક્યાં!” પ્રતિનિધિએ જગલમાં ફેરેરા કર્યો. અને બીજા ખાસ પરથી કાગળનો ને ચરમોસનો થેલો લટકાવ્યો “મારી પીસ્તોલ લાવ.”

બાઈ પીસ્તોલ લાવી ને બોલી “ગીતીના દરવાજાની બહાર.”

“હીક હીક. મારા માણસને બોલાવ.” પ્રતિનિધિએ પગથીયાં તરફ પગલાં માંડ્યાં.

“ગીલો, ગીલો.....” નિરૂદ્ધી માણસાઈની ખૂમો ઉઠી.

“લેવાય તે લો બાપા” અમાપ્રાનાં બગર ખૂંટ્યાં મૂકતાં બોલી ઉઠ્યાં.

“અને કપાય તે કાપી નાખો” લોહી નીચળતા હાથ ઉન્માદમાં ઉછળતા ચર્ચ ગયા.

“પણ હથિયાર, હથિયાર” ટોળેટોળાં રાઈફલો, છરાઓને બંદુકો સજવા દોટ દેતાં હતાં.

“ઈ-યામા-લી.....”એક જૂમ પડી, અને એક ચીસ પડી. ખૂમો વંધી, ચીસો વંધી, હાથ ધવાયા, પગ પટકાયા, આંખો એની બખોલોમાંથી ઉછળી ઉચ્છીને પડી, ખોપરીઓનાં માખ લુથી રરતા ચિટકચા, આંતરડાનાં ગુચળાં લરબજરમાં અટવાયાં, એક ચિટકાર! એક જૂમરાણુ! દાંત કકડતાં રાજના દગલા રસ્તા પર સૂવા માંડ્યા. છટાલીનો મુડીવાદ આવતો હતો. એના આવતા પહેલા આવકારનાં અલોર મંજળ મંડાતાં હતાં. એ

રાતા રસ્તા પર એનાં પગલાં પડવાનાં હતાં. એ ચિત્કાર કરતા પાટનગરમાં સામુદાયિક ક્તવના મુસવાટ શરૂ થવાના હતા. અને મુડીવાદી મારાએ મોકલેલા મુસોલીનીના ડાઘુઓ શમેા બતાવીને બોલવાના હતા કે “અમે વિજેતા છીએ, અમે ઇથોપીયાને મુધારવા આત્મા છીએ.”

એક હોકાર ને રાજમહાલય ખૂલેા મૂકાયેા. “હેઇન્ડ સેક્સસી એક નાદ ધ્રુવ્યો ને મનમાં મક્કકતો બોલ્યો “કેવો બક્ષો ! જતાં જતાં જનહેર કરતો ગયો કે “મારું બધું મારા બ્રહ્માં ઇથોપિયનોનું છે.”

એક મોટી ખૂમરાણ બરાડતી દોડી. કારાગારનાં બારણાં પટકાઇ પડ્યાં. અત્રાત્રા આઝાદ છે ! કેદીઓનાં ટોબેટોળાં વિકરાળ હસનાં ને લોહી ઉઝાળનાં દોડ્યાં. પાટનગરનું વિકરેલું જીવન જેહાદ જગાવી રહ્યું.

“ધાનોટાકીસ” નવ ને દસની વચમાં એ ઇટાલીયન વેપારીની પેટી પર હથોડા પડ્યા. ભાંગીને બૂક્કા ઉડેલા એના મહાલયમાં આગ લાગી ઉડી. ઇથોપીયાના પાટનગરને ખૂલે ખાંચરે ઇટાલીના મૂડીવાદની વ્યવસ્થિત લુંટ ને ખૂનામરકી પહેલાંની, અવ્યવસ્થિત લુંટ ને ખૂન ખૂલાં મૂકાયાં.

ખૂલાં મૂકાયલાં ખૂનામરકી ને લૂંટફાટમાં નાત જાત ને રંગરાગના ભેદ બૂલાયા. ગરીબાઈ એકલી ઘૂરકતી હતી. શ્રીમંતાઇ એકલી વધેરાતી હતી. આંધળાને પણ દેખાય તેવા દબાયલા વર્ગવિમુદ્ધ વિફરી ઉઠ્યા, બહેરાને પણ સંબભાવ તેવા દબાયલા વર્ગવિમુદ્ધ બરાડી રલા.

સતો ને મહાત્માઓને પણ સમજાઈ ગયું અને આધ્યાત્મિકતાની પણ આંખ ઉઘડી ગયું કે આજની શોષક ને

શોષિત વર્ગોવાળી સમાજ રચનાના પ્રાણમાં વર્ગવિચ્છેદ વિના ખીલું કશું જ હોતું નથી તેની એક વાત ધ્યેયોપીયાનું પાટનગર ખેલી રહ્યું.

“પહેરો રે પહેરો !” એક બાઈએ રેશમ લપેટતાં રાડ નાખી. “એનો બાપ ક્યાં પરસેવો ઉતારવા ગયો હતો !” ખીજીએ મખમલ ખેંચતાં એક જાતીમાં એક છરી ઉતારી દીધી.

“મારગારા...મારગારા...” પીસ્તોલોથી સત્તજ થએલી પાટનગરનાં તરસ્યાં નાગરિકાની એક ટોળી રસ્તા પરના એક લોહી નીકળતા આદમીને અંતરના ઉમળકાથી ખેલાવી રહી. “લે, લે, મારા ગળાના...” એરાઓના જ ગળામાં ઉતરે એવા દારૂના પ્યાલાના ખેલ ખેલાઈ રહ્યા.

“પાર-પાર દોડ દીકરા” એક બાઈ એના દીકરાને લઈ એ દોડમાં દોડ દઈ રહી. “એ ફેચનું છે, એનાં પતરાં ઠોકી ઠોકીને આ ચામડાં ખરબચી ગયાં છે.” મોટરોનું કારખાનું એના બનાવનારાં આકમણથી ખખડી ઉઠ્યું. મોટરોના સંચાઓ તૂટી ગયા. મોટરોની ગાદીએના કુરચા ઉડ્યા.

“એને ઉચકો, સરખસ કાઢીએ.” ધડો ઉચકાયો હતો.

“દુરામખેર ઝસુસ છે, કારણ કે એનું નાક વાંકું છે, અને ત્યારે તેનો ડાળ નહોતો ભેગો !” ધડાનું આવી બન્યું એનાં અણુગમતાં અંગ ઉખેડી લેવાયાં.

“માલો જીગે જડતો નથી નહિ તો-”. જેલમાંથી છુટનારાં જેલના મુખી જંગાને શોધનાં ઉજળતાં હતાં.

“પકડો, મારો-સખો-” જર્જનીના પાસથી દૂર એક

જીવાન છોકરી ગજરાયલી દોડતી હતી ને વિફરેલાંથી વિટાપણો થરથરતી ઉભી હતી.

“કોણ તું !”

“લોલીટા”

“તે કોણ ?”

“જરમન”

“ક્યાં, કેમ, યા—” આખો સમુદાય ગુંજી ઉઠ્યો.

“રાખો, રાખો” નીબુના હાથ ઉચકાયા ને અવકાશ લેતી છરીઓને વારી રહ્યા: “જવા દો, જરમન છે. સારી લાગે છે !

છોકરી આભાર ભરી આજીજી કરી રહી.

“ના તેથી નહિં, એનું નામ સરસ છે તેથી, આપણા જેવું.” એકને સમજાઈ ગયું.

“તેથી, તેથી” સૌ સંમત થયાં છોકરી જીવ લઈને નાની.

જાણે પાટનગરે એક ભથ્થર રેથ લીધો હતો, જાણે અકરા-તીગે કચરો આંતરડામાં દોટ દેતો હતો. વેપારીમંડળ એક થયાં હતાં. અમેરિકનો ને આસ્ટ્રીનીઅનો, ઓક્રા ને સીરીયનો, ફ્રિંગીઓ ને મુઘનીઓ, અંગ્રેજો ને જરમનો, પારસીઓ ને બહોરાઓ, સૌ ભેદભાવ બૂલી એક સાથે નીચે દોડ્યા જતા હતા, પટકાના દતા, મદદ પામતા દતા. અગ્નિ પાછળ પવન દોડે તેમ આગ ફેલાતી હતી ને વફરેલી દોડતી હતી,

માનવદયાના દિમાયતીઓ જીવદયાની ઠાડડીઓ ઉપાડતાં દતાં “હુ ઈપી” એક જણે વિફરેલા ટાળાને “રેડ્ડોસ” બતાવ્યો.

“તુ ઈપી-૧-કોણ ?”

“અગ્રેજ.”

“ઈટાલીના મુસાની જમાતવાળો.” રાતો વાવટો ઝડપાયો ને ધૂળમાં રગદોળાયેલો પડ્યો.

“શીરગી-” એક એના કપાળમાં ચર્મફક્ક તાડી.

“રેડ્ડોસ, રેડ્ડોસ!” ચેસો ખૂબ મારી ઉડ્યો.

“ચાર્મ માસકાલ” ટાળું વિફરીને જરાડ્યું. ઈપી પટકાઈ પડ્યો. ગટ્ટરમાંથી વહેતાં લોહીમાં એના લોહીનો વહેળો ચાલ્યો.

આખા બપોર સુધી આરમીનીયન વિભાગમાં લુંટ ચાલી. મેગડાલીની હોટેલ પાયામાંથી સળગી ઉઠી. પીકાડીલીમાં બરાઈ ને આડા હાથ દેતો ધરડી દાઢીવાળો એક આરમીનીયન ડોસો એની દુકાન પર લટકતો હતો. એના પેટમાં કાઢતી છરીએ અને એના માથામાં કાઈની બંદુકની ગોળીએ એના પ્રાણ હરી લીધા હતા. “બધું અમારી મહેનતનું છે...સોના દોહસો કર્યા છે..”, બોલતા વિફરેલા હાથ એ લટકતા વેપારીની ખૂરી દાઢીને ખેંચતા ને ભયંકર હસતા જતા હતા.

“મહમદઅલીની દુકાન લુટો” એક ટોળીએ લાદીએ ઉછાળી, બંદુકો ઉંચકી, છરીઓ દેખાડો દોટ દીધી.

“પણ ત્યાં બેડો છે-પેલો-” એક જણ હાથ લંબાવી બધાને અટકાવતો કહેતો હતો: “અગ્રેજ ને દિંદી સિપાઈઓ સાથે.”

“કોણ?” અવાજ આવ્યા.

“હોપ-ગિલ-અગ્રેજ કોનસલ.”

“ચાલો, ચાલો, એ દાવકામ પેલા ઇંટાલીના ગુંડા મુડીવાદની જમાતનો છે—” એક દોડ્યો, બીજો દોડ્યો, સૌએ આંખો મીંચી મારી મૂક્યું.

મદમદઅસ્લીની કિસ્સા જેવી પેટી, વિદ્વેસી માનવતાએ દગમચાવી મૂકી, બધી આગલી બારીઓના દાચ તતડી ઉડ્યા, પાછળના સળીયા જેથી કઢાયા.

“આવો આવો વાત કરીએ” મદમદઅસ્લી ફર્મમાં સંતાઈને હોપગીલે ઇશારા કર્યા.

“આમ શું કામ કરો છો...?” હોપગીલ સમજાવતો હતો.

“બૂમ” એક બંદુક ફૂટી. ગીલ સાથેનો એક ગોરો તરફડતો પડ્યો.

“મદમદઅસ્લીની દુકાનનો એ દોલીઓ છે” એક પગ પકડી ખેંચવા માંડ્યો. બીજું ટોળું આવ્યું, ત્રીજું આવ્યું. આખું બગર ઉભરાઇ ગયું. હોપગીલે આશા મૂકી.

બગરની બન્ને બાજુનાં ઘરમાં આરજો હતા, હિંદુઓ હતા, ખ્રિસ્તીઓ હતા. સૌએ બારીઓમાંથી બંદુકો તતડાવી. વેપારી જમાતે કાળાઓના રાતા લોહીના રંગ ઉરાડ્યા.

“બસગાની દુકાન તરફ” હોપગીલે પોતાના માથુસોને હાંકતાં કહ્યું. “ત્યાં લશ્કોળા ને રાખ્સો ભરી છે, બે આ બદમાશોના દાચમાં આવ્યું નો...”

“પણ પણ...” એની આંખો બહાવરી ફાટી.

એના હોઠ ઉતાવળા ફફડ્યા.....એનો દાચ બહામાંથી ખેંચાઈને લંબાવ્યો, પેટી “પેગડાલીનોની આગ ફેલાય છે, ઘાનોટાકીસને આગે જાડ્યું...દોડો દોડો.....”

“કાણુ? ક્યાં?” સૌ દોડ્યા, જ્યાં દોડાય ત્યાં. હોપગીલે પણ મુઠીઓ વાળી મારી મૂક્યું. અણે પવન પણ હરિક્ષિપ્રમાં ઉતર્યો હતો. એણે આગને ગાંડોતૂર બનાવી હાંકવા માંડી. બારીઓ તૂટી તૂટીને પડવા માંડી. પાટકા લથડી લથડીને શીશીઓ ને કબાટોને કચાવા માંડ્યા. એ કચ્ચરઘાણુની વચમાં, હગરે કુઓવાળી જવાલા ચિચીયારી પાડતી ચાટતી હતી.

“પેક્ષા ઓલોગનું દાડગોળાનું કારખાનું!.....” બાજે એક મોટા ડહેલાને ઝડપ્યું. ધૂમાડાના ગોટા ઉડ્યા. બૂરા બૂરા ભડકા ભરખવા દોડ્યા. ઝીઝોરધીસની ચારે કારની દુકાનો ચેતી ઉઠી.

એક મોટી દુકાનને આંગણે બોડ' લટકતું હતું: “મેકમ હારડી.” મેકમ નહોતી. હારડી નહોતો. આખી પેઢી ખડેર જેવી ઉભી હતી. માલના બૂકા ઉડેલા પડ્યા હતા. હુંટાપલ્લી દુકાન મેં ફાડીને ઉભી હતી. :હુંટનાર કામ હતું નહિ, આગળ આવતી આગ પહેલાં બધાં લેવાય તે લઈને લાગ્યાં હતાં.

એ બે જ બેડાં હતાં. એક ધથોપીયન દંપતી. બન્નેએ ગોરાંઓને પીવાનો દાડ પીધો હતો. બન્નેને પ્રક્રયનો પવન વારો હતો. બન્ને તડતડતાં તાંડવને તાલ દેતાં બેડાં હતાં. બન્ને જળ-હળતી જવાલાઓની દિવાળી દાખવતાં એક કરતાં હતાં. “મેકમ હારડી” ધથોપીયન એની વિક્કેલી સાથીહારની મગત કંતો હતો. બન્ને ગલીઆવાળી ખુરશીમાં મજ મતાં ખડખડાટ હસતાં હતાં. એ વિક્કેલા ધથોપીયન દંપતીમાં ધથોપીયાનું પાટનગર વિકરાળ હસતું હતું.

બોહેનેનઅરમરનાં બારણાં ખખડ્યાં ને તડમાર તૂટ્યાં.

આદીસની એ ફોટોગ્રાફીક મોટી ફર્મ હતી ને રૂપાળાં નરનારીઓ ને છોકરાછોકરીઓના ફોટાઓ મઢી હતી.

દિવાલો પરથી ફોટા તૂટી તૂટીને પડ્યા. કાંઈનાં નાક વખણ્યાં, કાંઈની આંખોના રંગ ઓળખાયા, કાંઈના માથાના વાળ ચૂમાયા, વિગ્રહે ઉમટેલી વિક્કેલી માનવતાએ કલાનાં મૂલ્યાંક માર્યાં. કેમેરામાં રાહ ગોઠવાયાં ને 'લેન્સો'ના અરીસા પર અખતરા થયા. ફજી આગ લમૂકી.

“મારો હાથો એંશી વરસનો આ બીવન એની છૂટી સાથે શો રંગમાં બેટો છે?” એક ઉછળની આગમાં દોડ્યો ને એક પાદરી દંપતીના ફોટાને ઉંચકી લાવ્યો. “મારા આઠ વરસના માસ્ટાએ તો અરીસામાંથી મેં નથી દીકું ને આ બન્ને દીમર્યાઓ કરતાં કંઈ કેટલોએ રૂપાળો છે.” એણે ફોટા તરફ દાંત કકકાવ્યા.

એક મોટી ચીસ પડી ને આખો મેકાનેનનો પૂલ કંપી ઉઠ્યો. એક શ્રીક બાઇ વિખરાયલા વાળ સંકેસતી ધુમ્મતી પડી હતી. એનો આખો દેહ કંપનો હતો. એનું હૃદય ઉછળાને બહાર નીકળી આવે એવું ભેરથી ધગકતું હતું. એનું આપ્તુમ જીવન આંખમાંથી જતું રહેશે એવી આંખો બીધી હતી. એણે એક બીજી ચીસ પાડી ને માથે હાથ દઈ ઢળી પડી.

પાછળથી એક મોટર આવી. વિક્કેલા વર્ગ વિગ્રહને વારવા દોડતી ઈશ્વરના રાતા કોસવાળો એ એક રાતી ગાડી હતી.

ગાડી અટકી. દમલો થયેલી બાઇ આખી ઉંચકી લેવાઈ. મોટરમાં બાઈની આંખો દેકાણે આવવા લાગી, એના ધખધારા થીમા પડવા માંડ્યા. જાત્રે જાનમાં આવતી હોય તેમ ભેંધ

રહીને ધીમે રહીને જાતી સાથે ભારથી દાખી રાખેલો એક હાથ હળવો કર્યો. નીચે ત્રણ મૂર્તિઓ હતી. બે સંતની ને એક મેરીની. મેરીની કાખમાં તરતનો જન્મેલો ઇશુ હસતો હતો.

“સ્મીર્ના” બાપ્તિએ ચીસ પાડી.

“સ્મીર્ના કાણુ!” પૂર અસમાં દોડી જતી મોટરમાંથી કોઈએ પૂછ્યું.

“સ્મીર્ના, મારો સ્મીર્ના...” બાપ્તિ આવરી બની ગઈ.

“સ્મીર્ના કાણુ!”

“મારૂં બાળક, મારો સ્મીર્ના...” બાપ્તિએ રાડ નાખીને વાળ ચૂંટ્યા. “પેલી લર્મ ગઈ. મારી હેટ અને મારા બાળકને ય હુંડી ગઈ...” મોટર જોરથી દોડતી હતી. પાછળ આગ ભમૂકતી હતી. ઈમારતો કંકડતી હતી ચીચીવારી ચડસડની હતી. જાણે એ બધાં મુડીવાદી રચનાનાં રમખાણુને જોતી મેરીની મૂર્તિ મૂરખ બનેલા એના ઇશુને પપાળતી હતી.

પાટનગરનો વચ્ચો ભાગ રાતો રંગાઈ ગયો હતો. દરેક મીનીટ નવી ચીસ ને નવાં શબ્દ ઊગી નીકળતાં હતાં. જોરથી દોડી જતી મોટરો ને મડદાંના અંતરાય નડતા હતા.

“બક્સટન!” એક લુમ પડી ને બક્સટનની બાલુમાં બે ગોળીઓ પેસી ગઈ. બે દિવસના સડતા પડેલા એક શબ પર બક્સટન તરડતો પડ્યો એની પાસે એક ડગલો પડેલો હતો. એ ડગલામાંથી એક શબ જનનો લુવાન ઊકરો છેલ્લો બોલ્યોઃ
“બક્સટન...સાહેબ...”

બક્સટનની છેલ્લી નજર દેખી રહી એણે એને ઓળખ્યો. એનો ચૌદ વરસનો ગુલામ નોકર! એનો ચહેરો કેવો મુંદર

હતો ! એનું નાક કેનું ધાટીનું હતું ! એની મોટી આંખો પર પાંપણો ! કેવી પટપટતી હતી ! ને એની ટોપી ! બકસટનની મિચતી આંખો પૂરીપૂરી ઉઘડી ગઈ : “ મારો બંગલો હુટવામાં એ પણ હશે શું ? મારી ટોપી..... ” એની આંખો મીંચાઈ મીંચાતી આંખોએ વેપારી સરકારોની જમાતોએ જમાવેલો વર્ગવિમુક્ત પહેલી વાર પારખ્યો.

પાછી ચીચીયારી, પાછી કારમી કિડીયારી. પાછા વિકરાળ કકળાટે ફૂર પડ્યા પાડ્યા. માણસ પાછળ માણસ ચિતકાર કરતાં દોડ્યાં.

“ નનુ...નનુ... ” એક મોટા મહાસૂચનાં તૂટતાં કમાડમાં, ચીસ પડી.

“ હા હુ... ” નનુએ એક આગળ આવતા પેટનાં આંતરડાં ખેંચી કાઢ્યાં.

“ અને જાયા... ” પાછી બીજી જૂમ પડી. જાયાએ એની રોડાણીનું ગળું મરડી હીરાનો હાર તોડી લીધો.

“ મારા ભાંગાને રમવાનાં રમકડાંને મારી શાળાની ઢીંગલી’ એ રમકડાં લઈને નાડી.

આજે અદાર વરસથી હું અને તે પહેલાં મારો બાપ આ ખુરશીઓ ને આ અરીસા, આ મેજ ને આ સોફા સાફ કરી કરીને હાથ ધસી નાખતાં હતાં, આજે ય ન સુતું ? નનું નિગળે સતો.

“ લૂટો બાપા લૂટો ” શાંખે કંઈ પણ લીધા વિના બધા વૈભવને જોઈ ગાંડીની જેમ અહીંથી તહીં દોડી રહી.

“ ડેખરાડેઓન, ડેન, ડેન...” ખદખદતા તાંડવમાં આડીસ-અખાખાએ અધોર તાલ દીધા.

“ લી...લી...લી ” ઈથોપીયાના જખ્ખે ચતા જીવને તેતાલ ઝીલ્યા. ખૂનામરકીના કારમા આનંદના આકરા ઓછાયા ઉતર્યા. નફાના ટ્રેડક ગળ પર સ્વાર ચપેલી સમાજરચનામાં એ બધું સ્વાઈ ચૂક્યું હતું.

એ બધી રચનામાં સ્વાઈ ચૂકેલી ખૂનામરકીને કાણે ખુલી મૂકી હતી ! એ બધા હવાકાંડનો અપરાધ ક્યા માથા પર નોખાયો હતો !

પણ હું મુડીવાદની ગુંડાખીરીમાં મુસ્તાક છું.” છટાકીથી માનવ જનનો અપરાધી મુસો...ત્રાડ દેનો હતો.

એ મુસાનો ગોડિયો માર્શલ જાડેગલીઓ આડીસઅખાખાનાં કમાડ ખખડાવતો હતો.

કમાડ પાછળનું પાટનગર લવાલામાં ઝખકનું હતું. એના વીજળીના દોવા બધા ખૂઝાર્ધ ગવા હતા, એનાં બગર જાંગીને ખુકો ઉડતાં હતાં, એના તૂટેલા તારનાં ગુંજળાં અટવાતાં હતાં એની વ્યવસ્થા વચકી ગઈ હતી, એના રસ્તા વિલાસની બધી રચનાની રાખ હિરાડના હતા.

અને એનું જીવન ?

મુડીવાદની નફાખીરીને સપડેલા વર્ગવિમુક્ત વધેરી નાખ્યું હતું. રાજના દગલા સડતા હતા, થીજ ગએલા લોદીની પોપડીઓ બાકી હતી, ભરખજારમાં દાડપિંજરો દસનાં હતાં.

ત્યારે એના ગુંડા સાથીઓ સાથે વિજેતા જાડેગલીઓ પાટનગરમાં પેસેનો હતો.

સોળસો લોરીઓમાં ઇટાલીયન સૈનિકો પાટનગરમાં પેડા. બાડોગલીઓએ ઇટાલીનો વાવટો ફરકાવ્યો. ને ઇટાલીના રાગને અને મુસોલીનીને સલામ ભરી.

સલામીના વિધિ પછી સેનાનીનો સાદ સંભળાયો: હવે કાયદો ને વ્યવસ્થા.

પહેલા કાયદાએ શક પડે તેવા સેંકડો ઇથોપીયનોને કારખીનીરી પર ખડા કર્યા.

સેંકડો બંદુકો ફૂટી.

ઇથોપીયનોનાં સેંકડો શરીરો એક સાથે વિધાઇને પડ્યાં.

“ હરેક ઇથોપીયને પોતાની પાસે હોય તે હથિયાર સરકારને સોંપી જવાં. ” બીજો કાયદો બોલ્યો. ઇથોપીયનોનાં હથિયાર ઝડપાયાં.

બીજા દિવસના સવારે સહેરનો કચરો વળાયો. ત્રીજા દિવસનો સૂરજ ઉઘ્યો ને પાટનગરને આંગણે પડ્યો વાગી, બ્યુગલો ફૂંકાયાં, વાવટા ફરકાયા, મુસાના સૈનિકોનાં પગલા પાટનગર પર પછડાયાં.

એક મોટું સરખસ નીકળ્યું: વેપારીઓએ જૂઠી જૂઠી સલામ ભરી. કાયરોએ મેકાં જેવાં માથાં નમાવ્યાં. ઇસિનાં મંદિરોએ વિજયના ધંદ ઠોકાવ્યા. મુરોપની મુડીવાદી જમાતોએ ઇટાલીના વિજયના ડંકા વગાડાવ્યા.

અને ત્યારે જીનીવામાં રાષ્ટ્રસંઘવાળી મુડીવાદી ડાકબો દાંકણીમાં મોટું સંતાડી લોહીમાં પોતાના ધાતકી પડાવ્યા બેતી હતી !

પણ ત્યારે ઇથોપીયાનું પાટનગર લોહી નીમળનું વિકરાળ હસતું હતું.